

GECSÉNYI LAJOS–SIPOS PÉTER

Gratz Gusztáv emlékiratai

Aligha van a 20. századi magyar politikai életnek még egy olyan kiváló adottságú szereplője, mint a politikus–diplomata–tudós szerepében egyaránt jelentőset alkotott Gratz Gusztáv. A századelő társadalmi reformmozgalma, a *Huszádik Század* című folyóirat körének tagja, a Monarchia és a Horthy-kor parlamenti képviselője, minisztere, a breszt-litovszki és bukaresti béketárgyalások fontos háttérembere, a legitimisták és a német nemzetiségi mozgalom mértékadó személyisége, európai horizontú pénzügyi és kereskedelempolitikai szakértő, publicista, nem utolsósorban pedig az 1867–1944 közötti közel nyolc évtized fénnyel és nyomorúsággal teli magyar történelmének kortársi átélésű, akadémiai tagsággal elismert történetírója.¹ Ha hozzá hasonlítható személyiséget keresünk a hazai historiográfiában, akkor minden különbség ellenére, a három és fél évszázaddal korábban élt Istvánffy Miklós személye és pályája kínálkozik, bármily távoli, de valóságos párhuzamnak. Történeti monográfiáit, életútját az utóbbi évtizedben a kutatók ismételten felfedezték és kellő figyelemben részesítették, noha az általa képviselt (és önmaga által ily módon meghatározott) politikai filozófiának, a konzervatív liberalizmusnak és/vagy liberális konzervativizmusnak a magyar politikai és gazdasági életben betöltött – ha nyilvánvalóan nem is meghatározó – szerepéről még bizonyára lesz mondanivalója a történettudománynak. A tapasztalatok és megfigyelések papírra vetésében láthatóan örömet találó Gratz életének válságos pillanataiban is talált alkalmat arra, hogy rögzítse – nemegyszer napló jelleggel – a körötte zajló eseményeket. Így zárulhatott *Magyarország a két háború között* című munkája a nyilaskeresztes hatalomátvétel óráinak a leírásával, és így születhetett meg a szakirodalomban mindmáig csupán emlegetett, hivatkozott² német nyelvű me-

1 Pályájának rövidebb, ill. bővebb áttekintését adták újabban Gyarmati György: Gratz Gusztáv a Monarchia felosztásának következményeiről. Történelmi Szemle 1995. 83–98., ill. Paál Vince. Utóbbi írása megtalálható Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Szerk., a jegyz., utószó: Paál Vince. Bp. 2001. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) c. munkájához írt utószavában (355–388.).

2 Már hivatkozott az emlékiratra Kövics Emma: Az európai egység és Németország 1919–1933. Bp. 1922. c. munkája (56. és 120.), azzal a megjegyzéssel, hogy azt Kerekes Lajos bocsátotta a rendelkezésére. Paál Vince a monográfiához írt utószavához láthatóan a teljes visszaemlékezést használhatta, ám annak őrzőhelyét nem jelölte meg (i. m. 355.).

moárja, amely az 1917-es béketárgyalásoktól a Mauthausenből történt megszabadulásig, illetve a háború utáni első hetekig (1945. április vége) íveli át tevékenységének valamennyi területét.

Címszerűen sorolva a 452 sűrűn gépelt oldal fejezeteit: Breszt-Litovszk, Bukarest, az összeomlás, forradalom–követség–külügyminisztérium, Károly király visszatérési kísérlete, magánélet (gazdasági tevékenység, látogatás Zita királynőnél), Amerikában, az *Egyesült Takarékpénztár* szanálása, ismét a magánélet, a képviselőházban, politikai akciók (a szomszéd országokkal való kapcsolatok, a monarchista mozgalom, interparlamentáris tevékenység, részvétel nemzetközi gazdaságpolitikai ügyekben), a német kisebbségi mozgalom, fellépés a liberális politikáért (a zsidótörvény ellen, benyomások Teleki Pálról, Horthy Miklósról), irodalmi (tudományos) tevékenység, a második világháború, Lanzendorf és Mauthausen. A címek is jelzik, hogy Gratz nem egyszerűen időrendben haladva örökítette meg az eseményeket, hanem egy-egy kisebb témakör köré csoportosítva elsődlegesen benyomásait foglalta össze, olykor a legapróbb napi történésekkel, párbeszéddek (pl. a breszti tárgyalások esetében) felidézésével átszóve. Ez különbözteti meg elsődlegesen a történeti monográfiától, amellyel természetesen egyes helyeken – így többek között IV. Károly visszatérésének elbeszélésénél – átfedésben van, miként erre az emlékirat megfelelő helyén maga is utalt. Mind-*ez aligha von le bármit is a munka értékéből.*

A kézirat másolata néhány évvel ezelőtt az *Osztrák Állami Levéltár* „Nachlässe und Sammlungen” elnevezésű gyűjteményéből jutott a birtokunkba, abból az ugyancsak másolat jellegű irategyűttesből, amelyet Gratz Gusztáv leánya, Alice Hubner helyezett el 1979–1980 folyamán az intézményben. Szándékunk szerint a közeli jövőben a memoár teljes szövegét közzé kívánjuk tenni magyar nyelven.

IV. Forradalom, követség, külügyminisztérium

A központi hatalmak összeomlásával és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával kihúzták a talajt a közös külügyminisztérium lába alól. Bécsben kikiáltották a „Német-Ausztria Köztársaságot”,³ Magyarország önálló lett. A régi közös külügy rövid ideig még látszólag fennállt, sőt néhány napig új főnöke is volt gróf Andrássy Gyula⁴ személyében. Bécsben és Budapesten mindenki az új istenek felé fordult, előszobáink hirtelen elnéptelenedtek. Azoknak az embereknek, akik annál jobban hajlongtak eddig, minél közelebb állt valaki az udvarhoz, hirtelen megmerevedett a gerincük. Amikor Andrássy Gyula

3 „Német-Ausztria Köztársaságot”: a ciszlajtániai törvényhozó testület, a Birodalmi Tanács német ajkú képviselőiből 1918. okt. 30-án alakult nemzetgyűlés 1918. nov. 12-én proklamálja Német-Ausztriát, mint demokratikus köztársaságot.

4 Andrássy Gyula gróf (1860–1929), földbirtokos, politikus. 1918. okt. az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó közös külügyminisztere, 1920–1926 keresztény ellenzéki nemzetgyűlési képviselő, a legitimista irányzat vezetője.

megbízásából két bécsi bankigazgatónál kellett könyörögnöm nem túl magas összegű politikai adományokért, azt a választ kaptam, hogy a régi rendszer nem bánt velük oly jól, hogy áldozatot hozzanak a fennmaradásáért, vagy akár csak megsirassák. Azt, hogy abban a rendszerben dúsgazdagok lettek, nyilván elfelejtették. Nem tudom, mi lett ezekkel az urakkal, remélem, éltek még húsz esztendeig és volt alkalmuk visszakívanni a császárság alatti bánásmódot.

Az események természetesen engem is kiszorítottak addigi tisztségeimből. Ezt betű szerint kell érteni. A Ballhausplatzon lévő dolgozószobámat ugyanis már a köztársaság kikiáltását követő napon igénybe vették az új kormány külügyi államtitkára, a szocialista Otto Bauer⁵ számára. Kárpótlásként a mindenkori külügyminiszter magánlakása mellett fekvő helyiséget kaptam érte. Innen küldtem Andrássy hozzájárulásával utasításokat a még külföldön lévő néhány bizalmi emberünknek arra nézve, hogy legalább az Osztrák–Magyar Monarchiából alakuló országok gazdasági közösségének fenntartására törekedjenek. A szándék dicséretes volt, de hiábavaló. Egy beszélgetés során, melyet ezekben a napokban helyettesemmel, Ippen követtel⁶ folytattam, kifejeztem meggyőződésem, hogy a győztes hatalmak előbb vagy utóbb rádöbbennek, a Monarchia felosztása saját szempontjukból nézve örülség, ami csak a Német Birodalomnak lehet hasznos. Így még remény lehet arra, hogy idővel lehetségessé válik a Monarchia most szétszakított részeinek az újraegyesítése valamilyen, akár egy lazább formában is. Ippen borúlátóbban – vagy talán reálisabban – gondolkodott mint én, és annak a visszaállítására való minden törekvést, ami most már romba dőlt, kilátástalannak nevezett. Azt feleltem erre, hogy ez legalább egy olyan politikai elképzelés, amely megéri a megvalósítására fordított komoly igyekezetet és én magam ennek a feladatnak akarom szentelni. Ezt is tettem. Ez nem volt érdem, mert az akarat siker nélkül, értéktelen.

1918 végével kiléptem a külügyminisztérium szolgálatából. Az anyagi egzisztenciám akartam biztosítani azzal, hogy átvettem a Magyar Földgáz Társaság⁷ vezetését. A társaság székhelye Budapesten volt, működési területe tulajdonképpen Erdélyben. Budapesten ideiglenesen régi barátomnál, Hegedűs Lórántnál⁸ szállásoltam el magam. Ő kért engem erre, mert az általános lakásínség következtében akkor a magányos családok túl nagyok talált lakásaiba munkásokat helyeztek el és ezért előnyös volt, ha egy szobával kevesebb állt üresen. A Földgáz Társaság szabályos működéséről szó sem lehetett, mivel a román megszállás Erdélyben már 1918 decemberében megkezdődött és Budapesten is a legnagyobb zűrzavar uralkodott minden hivatalban.

Az első magyar forradalom – gróf Károlyi Mihály rendszere – idején távol tartottam magam a politikától. Károlyival jól ismertük egymást, ám sohasem szimpatizáltam vele. Már 1905-ben vagy 1906-ban megismertem őt, amikor egyszer az általános választójog elleni tiltakozó gyűlésen elnökölt. Azok a radikális elemek, akik ellen akkor a tömeget összecsiszította, most vezérükként üdvözölték. Ez azonban nem szemrehányás – csak na-

5 Bauer, Otto (1881–1938), osztrák politikus és publicista, az automarxista eszmeáramlat egyik megalapozó személyisége.

6 Ippen, Theodor Anton, osztrák diplomata, a közös külügyminisztérium kereskedelmi osztályának helyettes vezetője. Részletesen ld. *Annelise Wernicke*: Theodor Anton Ippen. Ein österreichischer Diplomat und Albanienforscher. Wiesbaden, 1967. (Albanische Forschungen 7.)

7 Magyar Földgáz Rt.: 1915-ben alakult a magyar pénzügyminisztérium és a Deutsche Bank szerződése alapján az erdélyi földgázmezők feltárására. Az igazgatóságnak tagja volt többek között Hegedűs Lóránt, Bethlen István, Kohner Adolf és Madarassy-Beck Marcell.

8 Hegedűs Lóránt (1872–1943), gazdaságpolitikus, 1920–1921 pénzügyminiszter.

gyon bölcs és nagyon buta emberek nem változnak, és Károlyi nem tartozott sem egyikhez, sem másikhoz. Amikor pénzügyminiszterként az Esterházy-kabinetben⁹ működtem, gyakran találkoztam Károlyival. A kormány akkor arra törekedett, hogy kapcsolatban maradjon vele és befolyást gyakoroljon rá, visszatartsa a forradalmi radikalizmustól. Egy alkalommal Károlyival és Hadik Jánossal¹⁰ utaztam a miniszterként rendelkezésemre álló szalonkocsiban Bécsbe. Útközben Hadik heves szemrehányást tett Károlyinak radikális magatartása miatt. Károlyi mentegette magát: „Viharos időket élünk, amelyekben a hullámokkal kell vitetni magunkat. Csináld Te is ezt.” Mire Hadik talpraesetten válaszolt: „Egy normális ember, ha a hullámok elsodorják és már nem ura a cselekedeteinek, azt kiáltja: Húzzatok ki!”

A radikális irányzat szóvivői, akiknek Károlyi cégérül adta magát, azok a korábbi barátaim voltak, akikkel annak idején a „Huszadik Század” c. folyóiratot alapítottuk.¹¹ Mióta szakítottunk, nem lettek rokonszenvesebbek a számomra. A kor nagy problémáimhoz való viszonyom különbözött az övékétől. Az a felfogás, melyet tőlük hallottam, hogy a gondolat szabadság nem azt jelenti: mindenkinek meg kell engedni, gondoljon, amit akar, hanem azt, hogy a nem tudom kitől felállított radikális tanokat el kell sajátítani; továbbá a történelmi fejlődésen magát értetlenül túltévő forradalmi változásra való állandó és tudatos törekvés; a vonzódás, hogy az általuk megdöntött „osztályuralom” helyébe, amely végül is még mindig az intelligencia osztályuralma volt, a proletariátus osztályuralmát állítsák, taszítottak engem. Úgy, ahogyan az azonos talajon felnőtt más újfajta tanításokkal – mint a bolsevizmus, a fehérterror, a fasizmus és a nemzetiszocializmus – sem tudtam soha megbarátkozni. Saját politikai meggyőződésem mindig három pontban foglaltam össze. Egész életemben liberális voltam, azaz megpróbáltam magam minden vallási, nemzeti és faji előítéllettől mentesíteni, egyformán elítéltem az osztályönzést, mind a magasabb, mind az alacsonyabb társadalmi rétegekben; az egészséges és hasznos fejlődés legbiztosabb alapjának a minden formában megnyilvánuló jogegyenlőséget és gondolat szabadságot tekintettem. Konzervatív is voltam azonban, azaz már viszonylag fiatal éveimben arra a felismerésre jutottam, hogy a társadalmi, gazdasági és politikai téren végbemelő radikális változások ritkán teszik boldoggá a népeket, és ezért az államnak és a társadalomnak, ha életképesek akarnak maradni, erőttel kell gyűjteniük, hogy érvényt szerezzenek a rendnek, minden az erőszakos változás veszélyét felvillantó mozgalommal szemben. Híve voltam a társadalmi és politikai haladásnak is, melyet elsősorban azoknak a lehetőségeknek a javításában és teljessé tételében véltem elérhetőnek, amelyeket meg kellett találni és ki kellett építeni ahhoz, hogy tekintet nélkül eredetükre mind az egyes eszméknek, mind az egyes személyeknek biztosíthassuk azt a fejlődést, amelyre belső tartalmuk alapján rászolgáltak. Ezek a gondolatok azonban a magyar forradalom idején nem álltak árfolyamuk csúcsán.

Budapesten ebben az időben – 1919 elején – forró volt a talaj. A radikálisokból és szocialistákból álló kormány rendkívül gyenge volt és állandó válsághelyzetben leledzett. A kormány kisebb befolyással rendelkezett a tömegek felett, mint a tömegek a kormány

9 Esterházy Móric gróf (1881–1960). Kormány 1917. jún. 15–1917. aug. 23. között van hivatalban.

10 Hadik János gróf (1863–1933), földbirtokos, politikus. 1917–1918 közéleti tárca nélküli miniszter, 1918. okt. 30–31. kinevezett miniszterelnök.

11 Huszadik Század: társadalomtudományi folyóirat, megjelent 1910–1919 között, kb. 3000 példányban. Első szerkesztője 1900–1904 között Gratz Gusztáv, későbbi szerkesztője és szellemi vezetői Jászi Oszkár és Szabó Ervin.

felett. Azt érték el, amit akartak. Mindenekelőtt: kevesebb munkát és magasabb bért. Ha azt mondták nekik, hogy nincs pénz, azt felelték, hogy több bankjegyet kell nyomtatni! A pénz elértéktelenedése ennek következtében gyorsan haladt előre. Minél kisebb értéke volt a pénznek, annál általánosabban kívánták a béremeléseket. Minél jobban emelkedtek a bérek, annál erősebben csökkent a pénz értéke. Ez egyes gyomorbetegék állapotára emlékeztetett, akik minél betegebbek lettek, annál erősebb éhséget éreztek, ám minél jobban elűzték az éhséget és minél többet ettek, annál jobban megbetegedtek. Ezeknek a napoknak sajátos jelensége volt a falragaszok tömege, melyekkel nemcsak politikai propagandát, hanem politikai vitákat is folytattak különböző dolgokról. Látható volt itt a négy oldalról égő Magyarország képe azzal a felirattal, hogy „Voulez vous quatre Alsaces?” és mellette a plakát, amely egy munkást ábrázolt, aki pirosra festi a parlament épületét, rajta a felirat: „Szociáldemokrata parlamentet akarunk!” Egy falragasz katonai kivégzést ábrázolt, ahol a halálraítélt felesége két gyermekével az ablakból nézi az eseményt és elájul. Amellett a plakát mellett, amely a magyar nemzeti hadsereg felállítására szólított fel, ott függött az ellenplakát, amelyen mindenkit „ellenforradalmárnak” és gazembernek neveztek, aki a hadsereg újrafelállítását akarja. Egy másik falragaszon egy kereskedő „uzsoraügyleteit” tárgyalták szélében-hosszában, mígnem másnap feltűnt egy éppoly hosszú plakát, ahol ugyanaz a szerző azt írta, zsarolni akarta a kereskedőt, s amikor a szándéka balul ütött ki, bosszút állt rajta a falragasszal. Az egyik utcasarkon a Galilei Kör¹² vallásellenes programja volt olvasható, a másikon egy ismeretlen személy, aki „László”-ként nevezte magát, kimerítő történelmi érvekkel alátámasztott ellenprogramja. Az élet egyébként kevés kényelmet kínál. Nem is biztos, hogy kapni lehet-e egy ebédet, mert egyszer pincérsztrájk van és a vendéglők zárva maradnak, máskor az élelmiszerhiány miatt kell csekélyebb enivalóval megelégedni. A közbiztonság is bajban van. Mindennap hallani lehet a járókelők elleni rablótámadásokról, amelyek éjszaka gyakrabban előfordulhatnak. Ehhez jönnek a tüntetések, amelyek valódi kis utcai csatákká fajulnak. És a tüntetések titkos mozgatói mindig a kommunisták, akik az orosz módszerek szerint járnak el, hogy megszerezzék a hatalmat és azután a polgárság kiirtására használják. Egy vulkán érdekes látnivaló lehet a kitörés előtti pillanatban, de rajta élni éppen nem kellemes.

Amikor 1919. március 21-én Budapesten kikiáltották a diktatúrát, tanácsosabbnak tartottam, hogy visszatérjek Bécsbe a családomhoz. Itt azokhoz a magyar politikusokhoz csatlakoztam, akik velem egy időben elmenekültek Budapestről és feladatul tűzték ki maguk elé, hogy a magyarországi kommunista rendszer megdöntésére külföldről indítsanak mozgalmat.

A magyar menekültek között két csoport¹³ jött létre, amelyek bizalmatlanul álltak szemben egymással: az egyikhez gróf Bethlen István, gróf Teleki Pál, gróf Zichy Lipót Géza és én magam tartoztunk, a másikhoz örgróf Pallavicini György, gróf Sigray Antal, Szmrecsányi György és Beniczky Ödön. Bethlen akcióival mindig egyetértettem, a másik csoportéval nem minden esetben. Hozzájuk kötött azonban közös ragaszkodásunk az uralkodóház iránti hűséghez, amit a Bethlen-csoport tagjai sokkal kevésbé tekintettek szívügyüknek. Egyszer vita is alakult ki erről a kérdéstről és Bethlen kifejtette, hogy fenn-

12 Galilei Kör: 1908. nov. 22-én alakult polgári radikális kör, jobbra fővárosi értelmiségi fiatalokból. 1918 februárjában feloszlatták, vezetőit perbe fogták.

13 A bécsi magyar ellenforradalmi szervezkedés két csoportjáról ld. *Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920.* Bp. 1935. (A Magyar Szemle könyvei X.) 188. és köv.

áll a lehetősége a román uralkodócsalád révén a Magyarország és Románia közötti szorosabb kapcsolatnak. Amikor én és a szintén jelen lévő báró Bornemissza Gyula¹⁴ a tervvel szemben élénk aggályainknak adtunk hangot, Bethlen visszavonult és azt mondta, hogy végül is nem szerelmes a gondolatba és ezen túl egyáltalán nincs is aktualitása. Teleki Pál, aki negyedikként vett részt a beszélgetésen, egyébként hasonlóképpen inkább a mi oldalunkon állt, mint Bethlenén. A két emigráns csoporthoz való kapcsolatom alapján nekem jutott a feladat, hogy a felbukkanó véleménykülönbségeket újból és újból elsimít-sam, ami nem volt mindig könnyű.

Az antibolsevista mozgalom erős támaszt kapott, amikor sikerült bizonyos összeget, melyet a budapesti kommunista kormány küldött bécsi követének egy ausztriai kommunista forradalom végrehajtására, a követség két tisztviselőjének segítségével az antibolsevista akciók céljára lefoglalni.¹⁵ Azt, hogy ez miként történhetett, többször megírták, többek között én is a magyar forradalom történetéről szóló munkámban. Amikor az akciót végrehajtották, a családommal együtt Rosenbergben (am Kamp) tartózkodtam, de hazahívtak onnan. Miután visszatértem Bécsbe, gróf Schönborn Károlyt¹⁶ és engem bíztak meg azzal, hogy a pénzt átvegyük és biztonságba helyezzük. Sajátos érzés volt, amikor Schönborn társaságában százmillióssal egy aktatáskában sétáltam Bécs utcáin, hogy a pénzt megőrzésre átadjuk Ofenheim nagyiparosnak, akit a bukaresti¹⁷ béketárgyalásokról jól ismertem. A pénzből mindkét antibolsevista csoport nem csekély részt tartott vissza saját politikai céljaira, ezenkívül 10%-ot tartott meg egy angol újságíró,¹⁸ aki a követségi akcióban közreműködött. Az illető úr tudott arról, hogy a magyar ellenforradalmárok hosszú ideje sikertelenül próbálkoztak egy ötmillióssal kölcsönt kapni a bécsi bankoktól, hogy akciók költségeit fedezhessék. Magyar nagybirtokosok – kivétel nélkül az arisztokrácia tagjai – készek voltak magyarországi ingatlanaikkal garantálni a kölcsönt. Amikor a bankok ebbe nem akartak belemenni, az említett angol újságíró hajlandó volt arra, hogy megszerezze a kölcsönt, de az összeg 10%-át provisióként kikötötte magának. Amikor a magyar tisztek rajtaütöttek a követségen és ezzel az Ausztria forradalmasítására szánt összeg birtokába kerültek, néhány percig zavarban voltak, hol tudnák a pénzt biztonságba helyezni. Erre az angol késznek mutatkozott az összeget a lakásán őrizni. Egy angol ebben az időben nagy úr volt Bécsben s nem kellett komolyan félnie a rendőrségi házkutatásoktól. Az újságíró másnap átadta a pénzt a magyar ellenforradalmároknak, de csak azután, hogy a maga 10%-át – 13,5 millió koronát, 15 000 svájci és 7000 francia frankot – szép finoman levonta. A 13,5 millió korona az akkori érték szerint még mindig 270 000 svájci frankot ért, az úr meglehetősen lényegtelen asszisztenciája tehát nem volt éppen olcsó.

14 Bornemissza Gyula báró, az 1919. máj. 5-én gróf Károlyi Gyula vezetésével megalakult aradi ellenforradalmi kormány külügyminisztere.

15 Lefoglalni: erősen eufemisztikus kifejezés, valójában a tanácsköztársaság bécsi követsége pénztárának fegyveres erőszakkal történt kirablásáról van szó. Ld. *Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Bp. 1969. 185. – Korabeli publicisztikai feldolgozás: *Kerecsény János: A magyar Dreyfuss-per*. Hová lett a Bank gasse-i 140 millió? Bp. 1925.

16 Schönborn-Buchheim Frigyes Károly Ervin gróf (1869–?) nagybirtokos. 1903-tól a Schönborn család feje, aki irányítja a hitbizományhoz tartozó magyar és stájerországi, valamint alsó-ausztriai uradalmakat.

17 A központi hatalmak 1916. december 16-án szállták meg Bukarestet.

18 Ashmead-Bartlett, Ellis angol újságíró, a Daily Telegraph munkatársa. Könyve: *The Tragedy of Central Europe*. London, 1923. kül. 164. és köv.

Az affér nagy port vert fel és a rendőrségnek foglalkozni kellett az ügygel, mert Bauer államtitkár erőlyesen követelte ezt és a szocialista újságok mindennap kórusban kérték a tettesek kinyomozását. Azt, vajon az államtitkár valóban oly nagyon akarta-e, hogy magyar követség visszakapja a pénzt és egy új forradalom előkészítésére fordítsa, nem szeretném firtatni. Később néhányszor találkoztam vele és olyan emberként ismerem meg, aki sokkal okosabb, ha négyszemközt beszél, mint ha a nyilvánosság előtt szónokol. Schober rendőrfőkapitány,¹⁹ a későbbi köztársasági elnök, magától értetődően tudta, milyen irányban kellene folytatni a vizsgálatot, hogy megtalálja a pénzt. Ő azonban bölcsen óvakodott attól, hogy túl sietősen járjon el, mert olyan emberként, akinek az volt a feladata, hogy megakadályozza a kommunista mozgalom elterjedését Bécsben, legkevésbé sem volt érdekelt abban, hogy a magyar követség ismét hozzájusson a pénzhez. Amikor azonban a szocialista sajtó mind élesebb hangokat ütött meg és mindenáron látni akarta a rendőri vizsgálat kézzelfogható eredményeit, Schober magához kérte a magyar urak egyikét – azt hiszem, Boroviczeny²⁰ követségi titkárt – és közölte vele, hogy a követségen talált pénz egy részét át kell adni a rendőrségnek, különben arra kényszerül, hogy teljes buzgalommal a tettesek felkutatásának szentelje magát és a végén az egész összeget lefoglalja. Erre 69 millió koronát, amit át akartak adni a rendőrségnek, bepakoltak egy régi kofferbe és leadták az Ostbahnhof csomagmegőrzőjébe, az erről kapott cédulát pedig elküldték a rendőrségnek. Másnap a rendőrség közölte a sajtóval, hogy az elrabolt pénz nagy részét megtalálták és ezzel elült az izgalom. Miként gondoskodtak azután arról, hogy ez az összeg ne kerüljön ismét a követség birtokába, azt már másutt elmeséltem.

Bécs lakosságának nagy része ekkor szélsőséges szocialista vagy kommunista beállítottságú volt és ismételten rémhírek keringtek arról, hogy kommunista puccs előtt állunk. A magyarok toborzóirodákat tartottak fenn tisztek számára, akiket azután Szegedre irányítottak. Gyakran előfordult, hogy a szocialisták megtámadtak egy ilyen irodát. Nem is voltunk mindig elég óvatosak, és ha a lakásom előtt, a Skodagasseban, ahol a legtöbb megbeszélésünket tartottuk, gyakran több mint egy tucatszámú autó állt, melyek gazdáikra vártak, akkor természetesen az egész környék felfigyelt arra, hogy itt történik valami. Oly gyakran volt kommunista puccsveszély, hogy Schober rendőrfőkapitány és helyettese, Brandl kormánytanácsos, figyelmeztetni szokta a magyar ellenforradalmárokat, hagyják el néhány napra Bécsset. Így történt, hogy egy éjszakát egy kis szállóban töltöttem a Ferenc József pályaudvaron, egy másikat egy bűzös fogadóban, Tullnban.

Bethlen gróf még a háború folyamán Erdélyben megismerkedett egy a katonai hírszerzéshez beosztott tiszttel, akiben határtalanul megbízott. Wild főhadnagy²¹ – ez volt a neve – mindenesetre megérdemelte ezt a bizalmat, mert igen lelkiismeretes volt, de egy olyan betegségben szenvedett, amellyel – tapasztalataim szerint – bizonyos emberek, akiknek sok titkos és bizalmas információval van dolguk, könnyen megfertőződnek: hajlamos volt minden riasztó rémhírt komolyan venni és további kombinációk kiindulópontjának tekinteni. Én bizonyos mértékig fel voltam e betegséggel szemben vértézve, mert a külvilágban bőven volt alkalmam megismerni a hasonló titkos információk csekély érté-

19 Schober, Johannes (1874–1932), osztrák politikus. 1918–1921 és 1922–1929 Bécs rendőrfőnöke, 1921–1922 kancellár és külügyminiszter.

20 Boroviczeny Aladár báró (1890–1963), legitimista politikus.

21 Wild József (1881–?), katonatiszt, politikus, 1914 vezérkari százados. 1919-ben Bécsben Bethlen István egyik katonai tanácsadója, 1922–1926 kormánypárti nemzetgyűlési képviselő.

két. Önmagában, ha az ilyen napról napra befutó titkos információk tömegében egyetlen valódi is található, majdnem lehetetlen kitalálni, melyik az a sok közül. Így például 1916 nyarán a minisztériumban egy halom információt kaptunk arról, hogy Románia hadat üzen, vagy semleges marad. A valódi hírt csupán a craiovai konzul²² jelentette, amikor közölte, hogy Románia hadüzenet nélkül betör a Monarchiába. Senki sem akarta azonban elhinni, hogy éppen a craiovai konzul tudja az igazságot, és így a jelentést figyelmen kívül hagyták. Amikor a breszt-litovszki tárgyalások megrekedtek, bizalmi embereinktől „autentikus” hírek tömegét kaptuk az orosz szándékokról. Ezek egy része úgy tudta, hogy Oroszország végül mégis békét köt, mások azt állították, hogy folytatja a háborút, megint mások időhúzásról beszéltek stb., stb. Egyetlen bizalmi ember jósolt helyesen azaz, hogy Trockij nem akarja a háborút folytatni, de békét sem kíván kötni. Ő megjósolta azt, ami történt, de senki sem hihette, hogy éppen ő ismeri a valóságot. Az általános bizonytalanság, amelyben a kommunista uralom idején Magyarországon éltek, különösen jó táptalajnak bizonyult a hamis kőszá hírek számára. Mint a gomba nőttek ki a földből és Wild főhadnagy rendszerint a leggondosabban óvta és gondozta őket.

Egyik este – amikor már nyugovóra tértem – a feleségemet egy barátnője kérte a telefonhoz. Elmesélte, hogy Wild főhadnagy értesítette a férjét (hajdani kolléga a külügyminisztériumból), miszerint fennáll az esélye annak, hogy az éjszaka folyamán minden magyar ellenforradalmárt „kiemelnek” és a magyar határra visznek. Gondoskodjon, az Isten szerelmére arról, hogy ne töltsen otthon az éjszakát. Nagyon kelletlenül felkeltem, felöltöztem és egy hotelbe mentem, hogy ott töltsen el az éjszakát. Természetesen éjszaka semmi sem történt. Ugyanazon este Wild Bethlen titkárát, Rakovszky Menyhértet is felszólította, hogy vegye magához a főnöke titkos levéltárát, s a késő esti órákban utazzon vele Purkersdorfba, maradjon az állomáson, ahol várja be a későbbi vonattal érkező Wildet. Rakovszky lelkiismeretesen teljesítette a megbízatást. Bedugta a „levéltárát” egy aktatáskába és megváltotta a jegyét Purkersdorfba, ahol korábban sohasem járt. Most három vasúti állomás van – vagy akkor volt – Purkersdorf néven: „Purkersdorf szanatórium”, „Purkersdorf” és „Purkersdorf falu”. Amikor a vonat megérkezett a szanatóriumhoz és Rakovszky meghallotta a Purkersdorf nevet, az utasításnak megfelelően kiszállt. Vaksótét éjszaka volt, esni kezdett, Wildet nem lehetett látni. A vonat tovább ment és Rakovszky most a vasúti állomás épületét kereste, de ilyennek nyoma sem volt. Csupán egy kicsiny, elöl nyitott, fából készült fészker állt itt, miként ez gyakran előfordult az oszt-rák vasúti megállóknban. Az volt a rendeltetése, hogy védelmet nyújtson az eső és szél ellen a várakozó utasoknak. Rakovszky nagyon szerencsétlennek érezte magát, nem tudta, mit kell tennie, leült a fészkerben a padra, hogy ott megvárja Wildet. Aki azonban jött, az nem Wild volt, hanem egy csendőrorszem, akinek a fiatalember gyanúsnak tűnt. Rakovszkyt letartóztatta és a levéltárral együtt elvezette. Másnap hozták Bécsbe, ahol Schober főkapitány szabadlábra helyezte. A „levéltárát” is sértetlenül visszakapta.

Néhány nappal a rendőrség és a kommunista csőcselék Hörllgassei összeütközése előtt Schober ismét figyelmeztetett bennünket, hogy hagyjuk el Bécsset, mert nem lehet tudni, mi fog történni. Mindenekelőtt a családomat, amely egyébként is nyaralásra akart utazni, Máriacellbe küldtem, én pedig az utolsó nap akartam utánuk menni. Annak, hogy miért akartunk Máriacellbe utazni, különös oka volt. A jelentős élelmezési gondok miatt ebben az időben Ausztriában a nyaralókat sehol sem látták szívesen. Ami ehétő akadt – és ez nem volt sok –, azt a helybelieknek igyekeztek fenntartani. Ennek következtében az

²² Craiovai alkonzul: Okecki lovag.

osztrák községekben engedélyhez kötötték a tartózkodást, s az engedély kiállítására a helyi hatóságok voltak illetékesek, ezek azonban rendkívül takarékosan éltek ezzel a joggal. Az egyes „koronatartományok” határán, mint pl. Alsó-Ausztria és Stájerország között, különösen kínos ellenőrzésekre került sor, ahol bizonyítani kellett, hogy jogunk és engedélyünk van egy másik koronatartomány területére lépni. Máriacell azonban kivétel volt. Ez Stájerországhoz tartozott, de vasúton csak Alsó-Ausztriából lehetett elérni, és innen látták el élelmiszerral is. A stájer hatóságoknak így nem volt érdeke megakadályozni az idegenek beutazását, az alsó-ausztriai hatóságok viszont rendelkeztek kompetenciával. Ehhez jött még az is, hogy a máriacelli polgármester, Laufenstein úr, egyben a legnagyobb tulajdonosa is volt a helységben: ha tehát ő, mint polgármester kísértésbe jött volna, hogy korlátozza az idegenek beutazását, akkor, mint hoteltulajdonos visszafogta volna magát, hogy ezt megakadályozza. Így azok, akik szükségét érezték a vidéki pihenésnek, de sehol sem kaphattak tartózkodási engedélyt, amennyiben ismerték ezeket a körülményeket Máriacellben, szívesen jöttek ide. Máriacell egyébként ragyogó hely volt, ahol nagyon jól éreztük magunkat.

A kritikus vasárnap előtti este, 5 óra táján érkeztem meg a Westbahnhofra, hogy elutazzam Máriacellbe. Az akkori élet kellemetességeihez tartozott az is, hogy az utasok nem szállhattak be azonnal a vonatba, hanem először a váróteremben zsúfolódtak össze, ahonnan csak néhány perccel indulás előtt engedték ki őket. Magától értetődően azután vad harc tört ki az ülőhelyekért. Turista öltözetben és hátzissákkal én is a tömeg közepén álltam, amely ugyancsak turista öltözékű és hátzissákos, kiabáló emberekből állt. Mintegy tíz perc után felfedeztem, hogy az előttem álló hátzissákos ember senki más, mint gróf Bethlen István, aki hasonlóképpen Máriacellbe utazott, hogy ott töltsen egy kritikus napot. A családja néhány nap óta már ott időzött. Közösen tettük meg az utat. A kritikus nap anélkül múlt el, hogy Bécsben sor került volna a rettegett kommunista forradalomra, ám mi még Máriacellben maradtunk, ahol a családdal egy bizonyos Skopek asszonynál béreltünk lakást. Amikor a következő este hazajöttem a „Fehér Ökörből”, Skopek asszony teljesen felindultan azzal fogadott, hogy Bécsben „kitört a forradalom”. Hiteles, szavahiható hírek érkeztek erről, melyek nem voltak teljesen valószínűtlenek, ezért Bethlenhez mentem a Hotel Laufensteinbe, hogy közöljem vele is ezeket és tanácskozzunk arról, mit kell tennünk, ha igaznak bizonyulnak. Wild, aki Bethlen társaságában tartózkodott, vállalta, hogy megbizonyosodik, mi történt valójában Bécsben. Egy szempillantás alatt tisztázza a dolgot, mert már összebarátkozott a postahivatalban a távirásznővel, aki biztosan fogja tudni, milyen táviratok mentek át a kezén az állítólagos bécsi puccsról. Rövid idő múltán visszajött és jelentette, hogy ilyen tartalmú hír nem érkezett Máriacellbe, ám a gráci tartományi kormány táviratilag *megbízta* a helyi hatóságokat, hogy azonnal küldjenek jelentést, ha a Volkwehr²³ megérkezik. A „Volkwehr”, az akkori osztrák hadsereg, nagyobb részben kétes egzisztenciákból állt, akik között a kommunista agitáció különösen jó talajra talált. Most beváltak a kombinációk. Ha Grác arról kér jelentést, hogy megérkezett-e a Volkwehr, akkor ott csakis a bécsi Volkwehrrre gondoltak, mert ha a gráci Volkwehrről lett volna szó, úgy tudták volna, hogy megérkeztek-e vagy nem. Ha viszont Grácban azt gondolták, hogy félniük kell, mert Bécsből Volkwehr érkezik Máriacellbe, akkor Bécsben történnie kellett valaminek, a táviratot tehát a bécsi forradalomról szóló hírek megerősítéseként lehet felfogni. Mit csinálhat azonban a Volkwehr Máriacellben? Nyilvánvalóan a magyar ellenforradalmárokat akarja ártalmatlanná tenni és Magyaror-

23 Volkwehr: baloldali színezetű ausztriai fegyveres szervezet 1918 után.

szágra kiszolgáltatni. Ergo résen kell lenni és előkészületeket tenni, hogy esetleg már a következő nap elhagyjuk Máriacellt. Wild megtette az e célból szükséges stratégiai diszpozíciókat – minden jelenlévőnek, így Zichy Géza Lipótnak és Bornemissza Elemérnek is – megjelölte az utat, melyen kocsival vagy gyalog biztonságos helyre juthat. Nekem azt jelölték ki, hogy a hegyeken keresztül vándoroljak Hieflauba, és onnan vasúttal érjem el Feldkirchet Voralbergben, ahol ismét találkozunk kellett. Miután ezeket a stratégiai terveket kidolgozták, ötleteket gyártottak, hogyan dugják el a pénzt. A kassza Zichynél maradt, aki a bankjegyeket egy termoszban helyezte biztonságba. Végül Wild felkereste Laufenstein polgármestert és közölte, milyen veszély fenyegeti a magyar vendégeket Máriacellben. Laufenstein azt felelte, hogy semmit sem tud a bécsi forradalomról és arról, hogy a Volkswehr Máriacellbe akar jönni. Két csendőr áll a rendelkezésére, akikkel a pályaudvarra megy, hogy bevárja az éjféλι vonatot, s ha a Volkswehr nem nagy létszámú, akkor lefegyverzi őket és ezzel gondoskodik a magyar urak biztonságáról. Erre fel azután Wild megtette az intézkedéseit. Negyedórával éjfél előtt Bethlen és Bornemissza a Hotel Laufensteinnel szemben, a templom előtt akart várakozni – Zichy és én többre becsültük azt, hogy Máriacellben maradjunk –, hogy ott várjuk meg, míg Laufenstein visszajön a pályaudvarról és hírt hoz. Éjfélkor Wild, Bethlen és Bornemissza valóban a templom előtt voltak és onnan figyelték a szálló bejáratát. Az éjszaka sötétjében néhány gyanús alakot véltek felismerni, mire Wild kiadta a jelszót: „El Máriacellből!” Azután két védencével keresztülrohant egy érett roztáblán, lefelé a hegyről, a Máriacelltól egy órára fekvő Siegmundsbergig, ahol az egyetlen vendégfogadó teli volt vendéggel, így a késői jövevényeknek egy csúrhöz hasonló helyen kellett az éjszakát eltölteni. Másnap reggel körülnéztem a városkában, tudakozódtam a fodrásznál, a kávéházban és egy trafikban, mi újság van és mindenütt azt mondták, hogy egyáltalán nem történt semmi. Bizonyosnak tartottam, hogy mind a bécsi forradalomról szóló hír, mind a Volkswehr máriacelli érkezéséről szóló információ csupán a fantázia szüleménye volt. Ezzel a megnyugtató hírral mentem Rasingba, miként előző este megígértem Wildnek, arra az esetre, ha nem történik semmi. Alig értem le, a szemben fekvő hegyről rám kiáltottak, majd néhány perc múlva megjelent báró Bornemissza, akivel közölte az újságot. Megkérdezte, hogy Laufenstein polgármesterrel beszéltem-e s ő megerősítette-e a hallottakat. Amikor tagadólag válaszoltam, azt mondta, hogy neki fel kell mennie Máriacellbe Laufensteintől bizonyosságot szereznie, vajon a visszatérés veszélytelen-e. Fél óra múltán azután visszajött: Laufenstein megerősítette, hogy Máriacellben teljes a nyugalom és felvilágosította arról, hogy az urak, amikor éjfélkor a szálló előtt „gyanús alakokat” véltek megpillantani, tévedés áldozatai lettek, mert a „gyanús személyek” nem mások voltak, mint gróf Zichy, Laufenstein és a két csendőr.

Máriacellből a családommal az Innsbruck mellett fekvő Lanser See-hez utaztunk. Elkísértem őket, majd folytattam az utam Berlinbe, hogy felvegyem a kapcsolatot a Deutsche Bankkal az érdekeltségi körükbe tartozó Magyar Földgáz Társaság ügyében. A Stauss igazgatóval és akkori adlátussával, Kurt Weigelittel folytatott tárgyalásokon beszélünk egyebek között annak szükségességéről, hogy a társaság székhelyét Budapestről az immár Romániához csatolt erdélyi területre kellene áthelyezni. Kijelentettem, hogy ebben az esetben magam is kész vagyok Erdélybe áttelepülni és ott megtartani a társaság vezetését. A Földgáz Társaságnál lévő állásom jelentette akkor egzisztenciám egyetlen pénzügyi bázisát és annak a lehetősége, hogy Budapestre visszatérhessek, még távoli remény volt csupán. Nem mintha a magyarországi kommunista rezsim tartósságában akár csak átmenetileg is hittem volna, de, hogy mi következik utána, az rejtélynek tűnt és kérdéses volt, vajon később is képes leszek-e, én, aki régi meggyőződéseim nem akartam és

nem is tudtam feladni, az új, bizonyosan alaposan megváltozott magyar viszonyokba beilleszkedni. Arról, hogy mi történik Erdélyben és különösen arról, hogy a román kormány mit tervez a Földgáz Társasággal, itt csak nagyon hiányos információink voltak. Ezért szükségesnek látszott, hogy mielőbb lehetséges, magam utazzam Erdélybe, megnézni, mi készülődik ott. Valamilyen okból – már nem tudom, miért – a Majna melletti Frankfurton keresztül utaztam vissza Innsbruckba. Vonatom azonban Bebránál megrekedt, mert a frankfurti vasúti igazgatóság területén a vasúti alkalmazottak sztrájkba léptek – ez ebben az időben egyáltalán nem volt szokatlan esemény –, és csak hosszadalmas tárgyalások után hagyták magukat meggyőzni, hogy a vonat legalább Frankfurtig tovább meheszen. Itt azonban három teljes napra elakadtunk és a továbbutazás egyik irányban sem volt lehetséges. Akaratlan frankfurti tartózkodásom megkönnyítette az, hogy von Kühlmannak,²⁴ akit jól ismertem Breszt-Litovszkából és Bukarestből, hasonló sors jutott osztályrészül. Kühlmann mindig nagyra becsültem és ez alkalommal rendkívül izgalmasnak és kellemesnek találtam a társaságát. Sokat látott az életében és sok dolgot, amit én csak nyomtatott jelentésekből ismertem, közvetlen közelből figyelhettem meg. Jó ítélőképességgel rendelkezett a politikai dolgokban, és ezt találó és lebilincselő formában tudta kifejezni. A komoly kérdéseket is halk szkepszissel tárgyalta, semmit sem vett tragikusan és úgy tűnt, hogy meg van győződve, végül minden rendbe jön, és ezért semmin sem szabad idegeskedni. A világháború tragikus eseményén túltette magát, miközben azt gondolta: az emberiség a burjánzó gyomhoz hasonlít, abból is sokat kiirtanak, rövid idő múltán ismét kinő és azután már meg sem jegyzik, hogy egykor kitéptek belőle valamit. Miután kényszerű frankfurti tartózkodásom három napig tartott, megtudtam a szállóban, hogy másnap reggel egy autóbusz indul Heidelbergbe, ami már nem tartozik a frankfurti vasúti igazgatósághoz és ezért találni fogok egy vonatot, mellyel visszautazhatom. Magától értetődően kihasználtam az alkalmat. Az úgynevezett autóbusz egy nyitott teherautó volt, melyre durván ácsolt padokat tettek fel. Minden hely foglalt volt, amikor Darmstadtton át Heidelbergbe mentünk, ahonnan azután Stuttgartba, másnap pedig Lindauba folytathattam az utam. Lindauból kora reggel olyan személyvonattal indultam Bregenzbe, melyet főként piaci kofák használtak. A határon – az általam használt osztrák diplomata útlevél ellenére – szigorú csomagellenőrzésen és testi motozáson estem át, a legszigorúbban, melyet életemben el kellett viselnem. Elvették tőlem az ércpénzt és egy dél-bajor város által kiadott papírpénzt adtak helyette, ami akkor, az infláció kezdetén, általában szokásos volt. Ezek a bankjegyek külföldön, ahová utaztam, természetesen értéktelenek voltak, de nem volt szó túl nagy összegről és ezenfelül a Reichsbank bankjegyei is hamarosan elértéktelenedtek, miként a különböző vidékeken kiadott valamennyi papírpénz.

Augusztus elején, néhány nappal azután, hogy visszatértem a családomhoz, a Lanzer See-hez, a kora reggeli órákban az innsbrucki pályudvarra kísértem lányaim nevelőjét, Firtsch kisasszonyt. Hazatérőben egy újságospavilon előtt megláttam az „Innsbrucker Nachrichten” c. lap legújabb számát, melynek első oldalán nagybetűkkel adtak hírt a magyarországi kommunista rezsim összeomlásáról és Kun Béla meneküléséről. Magától értetődően azonnal Budapestre utaztam. A Bécsből Magyarországra tartó vonat telve volt menekültekkel, akik visszatértek a hazájukba. Közöttük volt Lovászy,²⁵ egykori képviselő

24 Kühlmann, Richard von (1873–1948), német diplomata és politikus. 1917–1918 külügyminisztériumi államtitkár.

25 Lovászy Márton (1864–1927), újságíró, politikus. 1919 a Függetlenségi és 48-as Károlyi-párt elnöke, 1918 vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1919 külügyminiszter.

is, ugyanaz, aki a központi hatalmak vereségének bejelentésekor így kiáltott a magyar parlamentben: „Éljen az Antant!” – amivel – egy kis körtől eltekintve – elvesztette azt a csekély tekintélyét is, amivel korábban rendelkezett. Lovászyt Magyarországon több pályaudvaron szónoklatokkal köszöntötték, amit önelégülten túrt és lendületes beszédekben válaszolt meg. Akik az állomásokon megjelentek az üdvözlésére, nyilvánvalóan a jövő emberét látták benne, míg azokra, akik valóban vezetésre voltak hivatottak és később tényleg vezető posztra kerültek, a Budapestre vezető úton senki sem figyelt. Számomra ez nehezen lett volna érthető, ha nem emlékeztem volna egy beszélgetésre, melyet néhány héttel korábban Bécsben folytattam Farkasházy²⁶ egykori magyar képviselővel. Felkeresett a lakásomon és kijelentette, hogy sajnos Magyarországon nincsenek jelentős személyek, ezért magunk közül kell keresnünk valakit, akit a nyilvánosság előtt nagy emberként ünneplünk és véleménye szerint erre a célra Lovászy különösen alkalmas lenne. Úgy vélte, hogy Masaryk és Piłsudski sem voltak valódi vezető személyiségek, állásukat és tekintélyüket sokkal inkább annak a körülménynek köszönhették, hogy a barátaik pajzsra emelték őket, és addig szuggerálták a tömegnek, hogy a nemzet igazi nagyságairól van szó, míg a világ valóban elhitte. A különös javaslatot természetesen visszautasítottam, de Lovászy barátai nyilván nem hagyták magukat ettől elbátortalanítani. A tüntetések, melyeket a magyar pályaudvarokon Bécs és Budapest között Lovászynek rendeztek, valószínűleg az ő művük volt.

A polgári kormány megalakítását célzó budapesti tárgyalásokon részt vettem, ámde szilárdan elhatároztam, hogy az új rendszerben nem vállalok semmiféle politikai szerepet. Ez idő tájt nagy közkedveltségnek örvendtem és minden irányból bizalmat élveztem, úgyhogy majd minden politikai cél, amely után komolyan törekedtem volna, elérhető lett volna a számomra. Nem volt bennem azonban kellő politikai becsvágy, hogy kihasználjam ezt a politikai konjunktúrát. Ehhez társult az is, hogy éppen ebben az időben a magyar politikai viszonyok rendkívül szétaprózódottak voltak. Az, hogy valamely kormány hosszabb időn át talpon maradhasson, számomra teljesen kizártnak tűnt. Én nem voltam elég erős ahhoz, hogy a széthúzó erőket a meggyőződésemmel megfelelő politika követéséhez összefoghassam, de nem voltam elég gyenge sem, hogy abban leljem örömöm, hogy viharba kerülül levélként, tőlem idegen áramlatokkal, céltalanul sodortassam magam. Ezért határoztam el, hogy vezető tisztséget egyáltalán nem vállalok, más, közvetlen felelősséggel összekötött hivatal pedig csak akkor, ha saját szigorú mércém szerint valaki más, éppúgy alkalmas személyiséget nem lehetne felhajtani. Ez, tekintve a miniszteri posztok körüli tolongást, eleve nem volt feltételezhető. Ehhez akkor is szilárdan tartottam magam, amikor gróf Bethlen azon négy személy egyikeként nevezett meg, akiket ő a miniszterelnöki poszt átvételére alkalmasnak tartott. (Rajtam kívül közéjük tartozott Heinrich Ferenc, Lovászy Márton és báró Perényi.²⁷) Bethlen ekkor némiképp rossz néven vette, hogy oly szívósan megtagadtam egy vezető tisztség átvételét, és amikor azzal indokoltam elutasító magatartásom, hogy nem érzem magam képesnek egy ilyen poszt sikeres betöltésére, azt mondta: „Ezt nem a Te dolgod eldönteni, hanem a mienk.” Néhány nappal később Bethlen társaságában Bécsbe utaztam és ez alkalommal ismét kifejezte rosszallását, hogy semmiféle tisztséget nem vállaltam. Azt feleltem, hogy elégtelen-

26 Farkasházy Zsigmond (1874–?), ügyvéd, politikus. 1905–1910 a Függetlenségi és 48-as párt országgyűlési képviselője.

27 Heinrich Ferenc (1866–1925), kereskedő, politikus. 1919–1920 kereskedelemügyi miniszter. – Perényi Zsigmond báró (1870–1946), képviselő. 1919 belügyminiszter, 1933–1946 koronaőr.

nek érzem az erőm, majd amikor úgy vélte, hogy eddigi hivatalaimban ennek az ellenkezőjét bizonyítottam, idéztem neki a francia mondást: „tel brille au second rang, qui s'éclipse au premier”. Ekkor Bethlen megkérdezte, volna-e mégis olyan poszt, melyet elvállalnék, azt válaszoltam, hogy leginkább talán bécsi követként hozhatnék hasznot, mivel Bécsben, közös külügyminisztériumi tevékenységemből adódóan kiterjedt, jó kapcsolataim vannak, és ott majdnem ugyanúgy odahaza vagyok, mint Magyarországon, amit talán másvalaki nem mondhat el hasonló módon magáról. Mindig feltételeztem, hogy későbbi bécsi követi kinevezésem erre a beszélgetésre vezethető vissza, noha gróf Somssich József,²⁸ akitől megkaptam a kinevezést, saját ötletének nevezte.

1919 szeptember elején Fürst társasági igazgató kíséretében Erdélybe utaztam, hogy teljesítem a Berlinben vállalt megbízatást. Először Segesvárig utaztam, ahol akkor anyám élt. (Márta nővérem röviddel előtte Bukarestben vállalt állást.) Innen Nagyszebenbe vitt az utam, ahol az erdélyi területek igazgatásával megbízott Consiliul Dirigent elnökével, Iuliu Maniuval²⁹ folytattam megbeszéléseket. Maniu hosszú időn át velem együtt volt a magyar képviselőház tagja. Akkoriban nagyon jól megértettük egymást, intelligenciáját és jellemét rendkívül nagyra becsültem. A Földgáz Társaság ügyében barátságos és megértő álláspontot foglalt el és kijelentette, hogy a Deutsche Bank társasági részesedéséhez semmiképpen sem akar hozzányúlni, mert hamarosan ismét olyan időszak jön, amikor Románia rá lesz utalva Németországra. Némiképp az volt a benyomásom, hogy a fontos döntéseket akkor már nem Nagyszebenben, hanem Bukarestben hozták. A Földgáz Társasághoz Motasin mérnök személyében egy román kormány megbízottat küldtek, ami rossz előjelnek tűnt. Ezt követően Mediásra utaztunk, ahová Budapestről a társaság székhelyét akartuk áthelyezni és megtekintettük a legújabb dicsőszentmártoni és mezőszámsondi fúrásokat. Autóval mentünk a rossz, teljesen elhanyagolt utakon, a higiéniai viszonyok sok kívánnivalót hagytak hátra. Az úton súlyos bélfertőzést kaptam. Amikor október elején ismét visszatértem Budapestre, sürgősen szükségét éreztem annak, hogy Bécsbe utazzam a családomhoz és orvosi kezelésnek vessem alá magam. Azért, hogy gyorsabban érjek Bécsbe, elfogadtam egy ismerős ajánlatát s egy Brown nevű amerikaival autót béreltem. Arra gondoltunk, hogy reggel hat órakor indulunk, és remélhetőleg délben megérkezünk Bécsbe. Ám az egész dolog másként alakult, és az út rendkívül kellemetlen élménnyel járt. Mindenekelőtt kiderült, hogy az állítólagos „diplomata”, Brown, akit csak az utazás előtt ismertem meg egy nagystílusú feketéző, aki értékpapírokat és pénzt csempészett Ausztriába. Ezenkívül az autó egyik defektet a másik után kapta, és órákat töltöttünk el az úton, hogy a szükséges javításokat elvégezzük. Dél helyett csak este 9 óra körül érkeztünk meg Bécsbe és balszerencsére a Schwarzenberg téren elütöttünk egy gyalogost. A tetejébe még kiderült, hogy az áldozat az egykori cetinjei osztrák–magyar követ, Otto,³⁰ volt, akit – ha csak futólag is – korábban ismertem. A bal eset után néhány hetet kórházban töltött el. Mindehhez hozzá kell tennem, hogy igen nyomorultan éreztem magam, és azt is, hogy egy autót erős bélfertőzéssel különösen kellemetlen. Bécsben két hetet töltöttem ágyban és az orvos vérhast állapított meg ná-

28 Somssich József gróf (1864–1941), jogász, diplomata. 1919–1920 külügyminiszter, 1920–1924 vatikáni követ.

29 Maniu, Iuliu (1873–1953), román politikus. 1906–1910 a magyar országgyűlés képviselője, 1918-ban az erdélyi románság vezető személyiségeként fontos szerepet tölt be Erdély Romániához való csatolásában.

30 Otto, Edward 1913–1914 az Osztrák–Magyar Monarchia montenegrói követe.

lam. A betegségem alatt kaptam meg Budapestről gróf Somssich levelét, amelyben a bécsi követi posztot ajánlotta fel számomra. Hosszabb gondolkodás nélkül elfogadtam az ajánlatot. A gyógyulásom után a feleségemmel még Berlinbe utaztam, hogy jelentést tegyek az erdélyi út eredményeiről. Néhány nagyon szép napot töltöttünk ott – egy este, amikor von Stauss lakásán az általam már korábbról ismert Helfferichhel³¹ találkoztam, különösen megmaradt az emlékezetemben –, majd visszatértünk Bécsbe, hogy átvegyem a követi posztot. Átköltöztünk a Magyar Házban lévő követési palotába, ám óvatosságból megtartottam régi magánlakásom is a Skodagasseban, nehogy hajléktalanok legyünk, ha valamilyen okból el kell hagyni a követséget.

„Német-Ausztria” élén ez idő tájt általában szociáldemokrata politikusok álltak, akik a polgári pártoknak a kormányba bevont képviselőire nem gyakoroltak nagy befolyást. Az államfői tisztséget egy tisztos fellépésű, jó kinézésű férfi, Karl Seitz³² viselte, akivel azonban semmiféle kapcsolatom nem volt, mivel csak a hivatalos fogadások alkalmával láttam őt. Még bécsi működésem idején Michael Hainisch váltotta fel, akinek még jobb fellépése még jobb kinézéssel párosult. Az „államkancellári” (miniszterelnöki) poszt birtokosa Karl Renner³³ volt. Az Osztrák–Magyar Monarchia belső struktúrájának autonóm-szövetségi átalakításáról szóló politikai írásai bizonyos hasonlóságot mutattak az én gondolataimmal, így kezdetben azt reméltem, hogy jól ki fogunk jönni egymással. Ez azonban nem így történt. Mindenekelőtt azért nem, mert Renner túlhaladottnak tartotta régi felfogását és azon fáradozott, hogy Ausztriának a Német Birodalommal történő egyesüléséhez vezető utat egyengesse, míg én továbbra is „osztrák–magyarul” gondolkodtam és éreztem. Mindenesetre a Rennerhez fűződő személyes kapcsolatom kezdetől fogva kedvezőtlenül alakult. Az 1919. november 13-án lezajlott első tárgyalásunk alkalmával Renner azonnal a magyar politika „szélsőséges tendenciáiról” panaszkodott, amelyek megnehezítik Ausztria számára, hogy szoros és baráti kapcsolatokat tartson fenn Magyarországgal. A magyar politika „konzervatív és monarchista tendenciái” is súlyos aggodalmakat keltenek az osztrák munkásság soraiban – mondta. Azt feleltem, hogy az osztrák és magyar politikai viszonyok közötti különbségek arra vezethetők vissza, hogy a két államnak ugyan azonos fejlődési folyamatot kell végigcsinálnia, ám különböző tempóban. Magyarország már átesett egy betegségen, ami Ausztriában még nem zárt le, és a jövőt illetően még az aggodalmak tárgyát képezheti. Nézeteink azután minden Rennerrel folytatott beszélgetésen újból összecsaptak. Benne mindig felbukkant a szociáldemokrata pártember: teljesen leplezetlenül kimutatta ellenszenvét a „reakciós” Magyarországgal szemben, amely nem hagyta, hogy a szociáldemokraták szóhoz jussanak, ami az ő szemében Magyarország kulturális elmaradottságát bizonyította. A „II. Szociáldemokrata Internacionálé” 1920 májusában Amszterdamban elhatározott bojkottja Magyarország ellen, amit az egész világon egyes-egyedül az osztrák és csehszlovák munkások hajtottak végre, kétségkívül élvezte Renner rokonszenvét és valószínűleg titkos támogatását is. Amikor felkínálta, hogy közvetít a magyar kormány és az amszterdami Internacionálé között, az a gondolat lebegett előtte, hogy kihasználja az alkalmat s a magyar kormányt

31 Helfferich, Karl (1872–1924), német pénzügyi szakember és politikus. 1915–1916 pénzügyminisztériumi államtitkár, 1916–1917 belügyi államtitkár és a birodalmi kancellár helyettese.

32 Seitz, Karl (1869–1950), osztrák politikus. 1919–1920 az alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke és ideiglenes államfő, 1920–1934 a szocialista párt elnöke.

33 Renner, Karl (1870–1980), osztrák politikus. 1919–1920 külügyi államtitkár, az osztrák békedelegáció vezetője, a szocialista párt egyik vezetője, az ausztromarxizmus egyik teoretikusa.

engedményekre kényszeríti a szociáldemokráciával szemben. Az én feladatom volt, hogy a Magyarország belügyeibe történő beavatkozási kísérletet az Internacionálé titkárával, Eduard Fimmennel³⁴ tartott tárgyalásokon elhárítsam, és ez sikerült is.

A Magyarország és Ausztria között keletkezett ellentétek, miután utóbbi a saint-germain-i béke alapján igényt támasztott a később „Burgenland”-nak nevezett nyugat-magyarországi területekre, bizonyára éppúgy nem járultak hozzá, hogy köztem és Renner között bensőségebb viszony alakuljon ki. Renner ezt az annexiót mindig úgy állította be, mintha az osztrák kormányt az Antant kényszerítette volna erre, és ezt azzal akarta valószínűsíteni, hogy a békekonzferenciához intézett jegyzékeiben Burgenland bekebelezését feltételként egy megelőző népszavazáshoz kötötte, amiről eleve tudta, hogy a békekonzferencia nem fogja elfogadni. Ezzel lehetővé tette nekem, hogy az annexió elleni minden kifogásom egyetlen formában hozzam elő, mintha csak utat és módot keresnék arra, hogy az Antant állítólagos álláspontjával szemben Renner eredeti véleményét támogassam, azaz, hogy bízzák egy népszavazásra a dolgot. Renner természetesen mindig elutasította ezt, de nem volt számára könnyű, hihető okokat találni az elutasító álláspont-hoz. Valójában mindig azon a véleményen voltam – és azon vagyok ma is –, hogy a nyugat-magyarországi területek Ausztriához csatolásának gondolata Beneš csehszlovák külügyminiszter boszorkánykonyhájából származik, akinek azonban Renner kezdetől fogva segítő kezet kínált. Megkíséreltem, hogy barátaim a polgári pártokban mozgósítsam a bekebelezési tervek ellen. Seipel, Kienböck,³⁵ Heindl és mások alapján véve Renner annexió tervét ellen foglalt állást, melyektől az Ausztria és Magyarország közötti jó viszony nem kívánt, káros befolyásolását féltették. Talált azonban Renner ebben a táborban is olyan embereket, akik őt támogatták, mint például Mataja,³⁶ akit barátságunk ellenére nem tudtam rábírnai álláspontja megváltoztatására. El kell ismernem, hogy egy politikai párt számára nem volt könnyű az országa megnagyobbítása és egy tisztán német lakosságnak az osztrák államszövetségbe történő felvétele ellen fellépni, mindenesetre a keresztényszocialisták nem nőttek fel ehhez a feladathoz, és ha ez megtörtént volna, akkor sem tudták volna a többséget biztosítani a döntéshez, mivel a nagynémetek és az annexió keresztényszocialista barátai elég erősek voltak ahhoz, hogy leszavazzák őket. Renner elutasította azt a kompromisszumos javaslatot is, amelynek támogatására megnyertem a magyar kormányt, s amely a nyugat-magyarországi kérdésben történő barátságos megegyezés esetén az osztrák–magyar gazdasági közösség fenntartását, Nyugat-Magyarország demilitarizálását és a nyugat-magyarországi németek autonómiáját helyezte kilátásba. Tehette ezt úgy, hogy a keresztényszocialisták egyetlen komoly akcióra sem szánták rá magukat.

Ha a Renner kancellárhoz fűződő kapcsolatomba erősen rányomták a bélyegüket a Magyarországon és Ausztriában uralkodó politikai eszmék közötti ellentétek, úgy érthető, hogy a bécsi szocialista és kommunista tömegek számára a magyar képviselő minden volt, csak nem szimpatikus. Azt lehet mondani, hogy őszinte gyűlöletnek örvendett. Erre tulajdonképpen nem szolgáltam rá, mert számos szocialista menekültnek lehetővé tettem

34 Fimmen, Edo (1881–1942), holland szakszervezeti vezető. 1919–1923 a szociáldemokrata orientációjú Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség titkára.

35 Seipel, Ignaz (1876–1932), római katolikus pap, politikus. 1922–1924 és 1926–1929 kancellár. – Kienböck, Viktor (1873–1956), ügyvéd, pénzügyi szakember, kereszténydemokrata politikus. 1926–1929 pénzügyminiszter, 1932–1938 az Osztrák Nemzeti Bank elnöke.

36 Mataja, Viktor (1857–1934), osztrák közhivatalnok, közgazdász és szociálpolitikus.

a visszatérést Magyarországra, közbeléptem (igaz, az angol követség nyomására) egyes, közönséges bűnözőnek bélyegzett kommunisták kivégzése ellen, majd amikor meg nem cáfoltt hírek terjedtek el az újságokban két szociáldemokrata újságíró meggyilkolásáról, szándékomban állt a bécsi követi megbízatásról történő lemondásom is felkínálni. Bizonyára számomra is érvényes volt: „Itt csupán hivatalom van, de nincs véleményem”, nem volt azonban könnyű a számomra ezzel kiegyezni. A munkatársaim ösztönöztek arra, hogy a lemondásom tartalmazó táviratot ne küldjem el, de a fogalmazvány még a birtokomban van. Ez megvilágítja a magyarországi ún. fehérterrorhoz való viszonyom. „Ha az említett hírek – így írtam a fogalmazványban – nem cáfolhatók meg kézzelfogható módon és nincs kilátás annak megakadályozására, hogy az előző nyáron megváltásként üdvözölt új rendszert folyamatosan hasonló gyilkosságok mocskolják be, úgy idővel lehetetlen lesz ezzel az állapottal azt a szolidaritást vállalni, amely nélkül egy, a politikai életből kiemelt személyiség nem képviselheti kifelé az országot egy közvetlen politikai felelősséggel össze nem függő poszton. Tisztán objektív megfontolásból kiindulva, az ügy érdekében, helyénvalónak találnám, ha jelenlegi megbízatásomban valaki olyan váltana fel, aki nem a politikai életből, hanem a bürokráciából jött és ezért nem áll fenn a veszélye, hogy a meghatározott szakterület átvételével együtt az általánosan uralkodó állapotokkal is azonosítható.”

A szocialista sajtó által ellenem indított támadás azzal a sajnálatos gazzettel összefüggésben érte csúcspontját, melyet ellenforradalmár magyar tiszték osztrák területen követtek el, amikor egy Ausztriába menekült Schön nevű magyar kommunistát egy gépkocsiba csalogattak, valahol a városon kívül meggyilkolták és holttestét a Dunába dobták. Mielőtt még a holttestet megtalálták, a Schön család tagjai felkerestek és könyörögtek, tegyek valamit Schön megmentésére. Valóban táviratoztam is az érdekében a külügynek, de Schön akkor már halott volt. Nos, a tiszték, akik őt meggyilkolták, akciójuknál egy olyan autót használtak, amely a korábbi közös hadügyminisztérium gépkocsi-parkjának elosztásakor Magyarországnak jutott személykocsi közül származott. Valamennyi ilyen autót azonban a magyar követség nevére jelentették be, noha felettük a katonai attasé feladatát ellátó gróf Takách-Tolvay ezredes³⁷ rendelkezett. Erre hivatkozva állították, hogy a magyar követ volt az, aki Schön elrablását és meggyilkolását elrendelte és egész Bécsben olvasható volt falragaszokon az a követelés, hogy a „gyilkost” (ez voltam én) ki kell utasítani Ausztriából.

Az ügy miatti felháborodás fokozatosan lecsillapodott, de szocialista oldaláról még egy további dühödt támadás ért. A magyar követség sajtóosztályának vezetője, Reich ezredes egy Schuller-Sullay Ferenc nevű fiatalembert alkalmazott az irodájában, aki a bécsi magyar emigránsok elszánt ellenségének adta ki magát. Néhány héttel később azzal a tervvel állított be a főnökéhez, hogy olyan, az emigrációt kompromittáló iratokat akar készíteni, amelyeket azután a fennálló magyarországi rendszer ellen e körökből kiinduló támadások visszaverésében fel lehet használni. Amikor meghallottam ezt a javaslatot, úgy rendelkeztem, hogy Sullayt el kell bocsátani a követség szolgálatából. Reich egy ideig azonban még megtartotta őt. Röviddel később a szocialista munkásújság olyan iratokat hozott nyilvánosságra, amelyek állítólag a magyar követség archívumából származtak. Az iratokból az derült ki, hogy a követség nagy összegeket adott azért, hogy megvásárolja a bécsi újságokat és az akkori osztrák kormány elleni akciókat támogassa. Néhány teljesen érdektelen irat mellett, amelyek valóban a követség irattárából származtak, a publikációk

37 Takách-Tolvay József gróf (1876–?), katonatiszt, altábornagy.

néhány hosszabb jelentést tartalmaztak, amelyeket az említett kompromittáló közlésekkel állítólag én és Reich ezredes küldtünk Budapestre. Ezek a jelentések azonban a követség sajtóirodájának írógépén készült hamisítványok voltak. Magától értetődően azonnal nyilatkozatot tettem közzé, hogy hamisítványokról van szó, ám nehéz volt erről a nyilvánosságot is meggyőzni. Egy szép napon azonban maga Sullay jelentkezett a követségen, bűnbánóan kijelentette, hogy az iratokat ő hamisította és hajlandó volt ezt a bíróság előtt is megerősíteni. Bűnvádi feljelentést tettünk Sullay ellen és az államügyész vádat emelt ellene. A vádirat a következőképpen írta le a tényállást: „Augusztus elején Reich Árpád miniszteri tanácsos, a magyar királyi követségről azzal alkalmazta Sullay-Schuller Ferencet, hogy a sajtóosztályon kisegítőként dolgozzon. Míg a felettese előtt a jelenlegi magyar kormánynak a bolsevikok elleni mély gyűlölettel teli hívének adta ki magát, titokban állandó és bizalmas kapcsolatban állt az egykori magyar tanácskormány Ausztriába menekült követőivel. Ezek egyikének, Böhm Vilmos³⁸ volt magyar népbiztosnak ajánlotta fel Schuller, hogy a követségről eltulajdonított fontos titkos iratokhoz jutattja, amelyek a magyarországi rendszer elleni sajtóharcban felhasználhatók lesznek. Böhm, akinek eleve tisztában kellett azzal lennie, hogy Schuller a bizalommal való súlyos visszaélést alaposan meg fogja fizettetni, ráállt az ajánlatra. A megegyezés értelmében Schuller augusztus és szeptember folyamán bizonyos számú olyan iratot adott át Böhmnek, amelyeket a követség szekrényeiből lopott el. Ezek közé a kisebb jelentőségű iratok közé csempészte be Schuller az általa készített ügyiratokat, nevezetesen Reich miniszteri tanácsos négy állítólagos jelentését, amelyek közül hármát a magyar miniszterelnökség sajtóosztálya vezetőjének, Eckhardt Tibornak,³⁹ egyet a nemzeti kisebbségek minisztériumának címzett, míg a negyediknek nem volt címzettje. A hamisítások annyiban ügyesen sikerültek, hogy Schuller a külső formát jól eltalálta és a körülményeket nem ismerő személyeket megtéveszthette. Reich aláírásának hamisítása felületes rápillantással nem volt azonnal felismerhető. Bár a négy irat tartalma feltűnő módon minden tekintetben megfelelt a magyar kormány politikai ellenfelei várakozásainak, nem keltett bizalmatlanságot Böhmben az iratok valódisága iránt. A dokumentumokért, melyeket azután lefényképeztek és a napilapokban politikailag felhasználtak, Schuller ismételtén 5000 koronáig terjedő összegeket kapott Böhm-től, majd amikor az ügy kiderült és Schuller külföldre ment, Böhm 500 csehszlovák koronát adott neki. Még Csehszlovákiában is kapott Böhm pártjának pénzeiből, gyakran több száz, egy ízben 1000 csehszlovák koronát, valamennyit a valódinak tartott iratok átadásával Böhmnek és társainak teljesített szolgálatok jutalmaként. Schuller-Sullay Ferenc mind a rendőri, mind a bírósági eljárás során részletesen beismerte az általa elkövetett hamisításokat.” A felelőssége eddig terjed, mert Böhmöt nem vezette félre, azt tudta, hogy a négy irat hamisítvány. Ezt az állítást Böhm cáfolta. Amikor tanúként kihallgatták, nemcsak határozottan vitatta, hogy tudomása lett volna a hamisításról, hanem még a bírósági eljárás idején is úgy tűnt, kételkedik az iratok hamisítvány voltában. Schuller előadása tartalmilag is valószínűtlen, mert Böhmnek semmi oka sem lett volna, hogy nem jelentéktelen összegeket fizessen hamisítványokért, amelyeket minden félig-meddig képzett íródeák nehézség nélkül maga is készíthet.

38 Böhm Vilmos (1880–1949), műszerész, szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezető. 1919 a magyar Vörös Hadsereg főparancsnoka, majd a tanácsköztársaság bécsi követe.

39 Eckhardt Tibor (1888–1972), köztisztviselő, politikus. 1922–1926 és 1931–1941 nemzet-, ill. országgyűlési képviselő, 1932–1940 a Független Kisgazdapárt vezetője.

Az ügy záró tárgyalására a bécsi törvényszék előtt 1921 augusztusában került sor, amikor én már magánember voltam. Ez számomra lehetővé tette a tényállás tisztázását, a hamisítások szellemi kiagyalóinak vagy legalábbis haszonélvezőinek azonban alkalmat adott azt állítani, hogy Sullayt a követség megvásárolta, tegyen kompromittáló vallomást Böhm ellen. Azt, hogy ez a gyanú rám és a követségre ragadt, vereségként könyveltem el. A nyilvánosságra hozott iratok hamisítvány voltát illető teljes bizonyosságom ellenére – mert senki sem tudhatta oly pontosan mint én, miből keletkezhetett néhány dokumentum – nem sikerült ezt kerek perec ügy bizonyítanom, hogy még a gyanúnak az árnyéka se maradhasson vissza. Többek között éppen a záró tárgyaláson éreztem úgy, mintha a saját ügyvédem sem lett volna teljesen meggyőződve arról, hogy az igazat mondom, mintha ő sem zárta volna ki teljesen annak a gyanúját, hogy Sullayt a követség megfizette a vallomásért. Ez alkalommal rendült meg először bizalmam a bírósági jogvédelem hatékonyságában, ami addig abszolút volt. Később megszilárdult bennem a meggyőződés, hogy ha valaki jogvédelemért a bírósághoz fordul, egyfajta szerencsejátékba keveredik. Ebben először is arra van szüksége, hogy ismerje a játékszabályokat és legyen tapasztalata az alkalmazásukban, de ha mindezt tudja is, akkor is kell egy adag szerencse, hogy megkapja az igazát.

Sullayt egyébként az eset után hamarosan utolérte a sorsa. Egy-két évvel később azoknak a személyeknek a listáján olvastam a nevét, akiket kémkedés miatt a budapesti katonai törvényszék halálra ítélte és kivégeztek.

Mivel az antantállamok magyarországi diplomáciai képviselőiket csak a békeszerződés életbelépését követően, 1920 második felében nevezhették ki, az országnak követi működése nagy részében semmiféle közvetlen kapcsolata nem volt a külfölddel. Nekem jutott Bécsben az a feladat, hogy ezeket a kapcsolatokat helyreállítsam és fenntartsam. Ennek az volt a következménye, hogy a követség ebben az időben nagyobb és fontosabb szerepet játszott, mint az egyébként egy követség esetében szokásos volt, mert nemcsak a Magyarország és Ausztria, hanem a Magyarország és más államok ügyei is a bécsi követségen keresztül futottak. A külügyminisztérium által 1939-ben nyilvánosságra hozott dokumentumgyűjteményből („Papers and Documents relating to the Foreign Relations of Hungary.” Published by the Royal Hungarian Ministry Foreign Relations Affairs) világosan fény derül a bécsi követség ebbéli szerepére. Számomra a feladat teljesítését megkönnyítették a magyar kormányhoz és a Bécsben akkreditált diplomáciai missziók vezetőihez fűződő kitűnő kapcsolataim. A nagyon gyakori magyarországi kormányváltások miatt – a kormányok stabilitás-hiányára vonatkozó prognózisom helyesnek bizonyult – hivatali tevékenységem 14 hónapja alatt négy miniszterelnökkel és ugyanannyi külügyminiszterrel volt dolgom. Közöttük az egyetlen kiemelkedő személyiség gróf Teleki Pál volt, akihez abban az időben őszinte meleg barátság fűződött. Az akkori magyar külpolitika lelkének számító Kánya Kálmánnal,⁴⁰ a miniszter állandó helyettesével is ragyogóan megértettem magam. Éppen ilyen jó, részben szívélyes kapcsolataim voltak azonban a bécsi diplomáciai testület tagjaival is. Néhányukat, mint a svájci követet, Bourcartot, a holland követet van Weede-t, a svéd követet Ewerlów-öt és a dán követet Fleming von Lerche-t már korábbról ismertem, amikor gyakorta felkerestek a régi külügyminisztériumban, hogy megbízatásaiknak eleget tegyenek. A német követtel von

40 Kánya Kálmán (1869–1945), diplomata. 1933–1938 között külügyminiszter.

Rosenberggel, a Cuno-kabinet⁴¹ későbbi külügyminiszterével közeli barátságban voltam. Már Breszt-Litovszkban és Bukarestben is sokszor dolgoztunk együtt s most ezt a bizalmas együttműködést a megváltozott viszonyok között is folytattuk. Nyári szabadságunkat egymáshoz közel, Karinthiában töltöttük – ő népes és nagyon szimpatikus családjával a Wörthersee melletti Veldenben, én az enyémmel Sankt-Urbanban, az Ossiachersee-nél – és olykor átgyalogoltunk a két tavat elválasztó hegyen, hogy meglátogassuk egymást. Franciaország képviselőjét, Allizét,⁴² ugyancsak korábról ismertem, mert a kommunista uralom idején az volt a feladatomban, hogy a magyar ellenforradalmi csoport érdekeit képviseljem a francia követségen és állandó kapcsolatot tartsak velük, míg őgróf Pallavicini György az angol Cunninghame⁴³-val állt összeköttetésben. Allizé tele volt jóakarattal, de mindig nagyon tartózkodó és a formálításokat tekintve, zárkózott diplomata volt, aki a legjobb esetben is csak odáig merészkedett, hogy ígéretet tegyen a tőlem hallott hírek továbbítására. Kötetlen volt a kapcsolatom Mr. Lindley angol követtel, aki minden ügyet igazi angol higgadsággal kezelte és aki minden undora ellenére, amit az akkori „magyarországi fehérterrorral” szemben érzett, sem hagyta magát befolyásolni a bolsevizmust megdöntő magyar politikai rendszer iránti rokonszenvében. Élénk kapcsolatok fűztek Cunninghame őrnagyhoz is, aki Lindley érkezése előtt Nagy-Britannia egyetlen bécsi képviselője volt. Őt a szelektív süketség egyik fajtája jellemezte, azaz ha kényes kérdést tettek fel neki, amire nem volt egyszerű a válasz, úgy tett, mintha nem értette volna és kétszer-háromszor megismételtette a kérdést. Miután kiagyalta a választ, hirtelen visszanyerte a hallását. Toretta márki olasz követtel a viszonyom csupán formális volt.

Különösen törekedtem arra, hogy jól kijöjjek Ausztria–Magyarország utódállamainak képviselőivel. Jugoszláviának akkor még nem volt diplomáciai képviselője Bécsben. Románia követe, Isopescul-Grecul, az osztrák Reichsrat egykori képviselője sokkal inkább otthon érezte magát Bécsben, mint Romániában, ennek következtében csupa lelkesedéssel viseltetett minden közeledési és megegyezési terv iránt, sajnos azonban Bukarestben a legcsekélyebb befolyással sem rendelkezett. Flieder csehszlovák követtel valamivel tovább jutottam. Szeretetre méltóan jelentéktelen ember volt, de pontosan azt jelentette haza, amit mondtak neki, sőt erre választ is kapott Prágából, ily módon rajta keresztül kapcsolatba kerültem Benešsel. Arra használtam az összeköttetést, hogy amennyire lehetséges, előkészítsem a megegyezést a két olyannyira egymásra utalt állam között. Mindig meg voltam győződve arról, hogy a diplomata legszebb feladata a közös érdekek segítségével áthidalni két ország közötti ellentéteket. A szomszéd államokkal történő egyetértés érdekében tett fáradozások vörös fonálként húzódnak végig politikai és publicisztikai tevékenységemen. Némi önfejűséggel akkor is ezeket az elveket követtem, amikor az volt a benyomásom, hogy ez a politika Magyarországon teljesen elszigetelt.

A követi működésem idején a kormányhoz intézett politikai jelentéseim a már említett külügyminisztériumi dokumentumkötetben hozzáférhetővé váltak a nyilvánosság számára. A hivatalos „American Foreign Service Journal” c. folyóiratban megjelent ismertetésben Apponyi tevékenységének méltatása után a következő szöveg olvasható:

41 Cuno, Wilhelm (1876–1933), német politikus. 1922-ben hivatalba lépett konzervatív kormánya sikertelenül kísérelte meg a márka stabilizálását, 1923-ban pedig passzív rezisztenciát hirdetett meg a Ruhr-vidék francia–belga megszállásával szemben.

42 Allizé, Henri a bécsi francia misszió vezetője.

43 Cunningham, Sir Thomas angol katonatiszt, ezredes, a bécsi brit katonai misszió vezetője.

„Less spectacular but no less valuable for his country were the untiring efforts of the first Hungarian Minister in Vienna, Dr. Gustav Gratz, whose energetic initiative in negotiation and whose crystal-clear despatches to the Government of Budapest are models of the very finest diplomatic practice.” Beismerem, hogy jólestek az elismerő szavak.

Mindazon izgalmak ellenére, melyek együtt jártak bécsi követi tevékenységgel, más elfoglaltság megközelítően sem biztosított számomra oly belső megalégedettséget, mint ez. Kora ifjúságomtól kezdve, egyfajta előérzettel, vágyaim csúcsának tekintetem a diplomáciai tevékenységet. Esélyeim a megvalósulásra eredetileg nem voltak nagyok: a diplomáciai szolgálat az előkelő nemzetségeknek volt fenntartva és én lelkészfiúként egy szerény polgári családból származtam. A diplomata pálya csak gazdag emberek számára volt hozzáférhető, akik nem kizárólag a hivatalnoki fizetésükre voltak ráutalva, én pedig minden vagyon és a hozzá tartozó kapcsolat nélkül álltam. Ennek ellenére állandóan ez a cél lebegett a szemeim előtt. Ez talán jobbára akaratlanul történt így – az azonban, hogy mégis mindig mennyire így volt, az abból is kiderül, hogy majd minden tanulmányom – történelem, nemzetközi jog, politika, közgazdaság, nyelvek – e cél szolgálatában állt és más tanulmányok nem tudtak tartósan lekötni. 16. és 17. életévem között irodalmi és politikai ambíciók között ingadoztam, de végül az utóbbi győzedelmeskedett és az az érzésem, mintha azóta – „bizonytalan igyekezetemben” – állandóan a céломhoz vezető helyes út tudatában lettem volna. Nagyvonalúan az „akarat erejéről” lehetne beszélni, ami makacs kitartással létrehozza a lehetetlennek tűnő dolgot is és cinikusan azt is mondhatnánk, hogy egyszerűen szerencsém volt. Mindkettőben van valami igazság. Ha azonban akaraterőről és makacs kitartásról beszélünk, úgy nem szabad azt hinni, hogy ez áldozatokkal, nélkülözésekkel, lemondásokkal terhelt tövises út lett volna. Én legalábbis semmi mást nem tettem, mint azt, hogy szabad utat engedtem vonzódásaimnak. Az, hogy az ismeretek bővítése, az ítélőképesség elmélyítése és élesítése minden, a vonzódásaim körében fekvő kérdésben szükségletként jelent meg a számomra, az tulajdonképpen magától értetődő. Az életvezetésemben ez nem mínusz volt, hanem plusz, nem áldozat, hanem élvezet.

Sokféleképpen éreztem magam, csak nem kellemesen, amikor 1920 őszén gróf Teleki Pál miniszterelnök arra kért, hogy lépjek be a kormányába s szabad választási lehetőséget adott a külügyi, pénzügyi és kereskedelmi tárcák között. Kértem őt, hagyjon meg bécsi posztomon. Az okok, amelyek visszatartottak attól, hogy a kommunizmus legyőzése után vezető tisztséget vállaljak Magyarországon, még mindig helytállóak voltak. Az országban még nyugtalanság uralkodott, Budapesten napirenden voltak a különböző „Detachements” terrorakciói, a parlament nehezen kezelhetőnek tűnt. Az volt az érzésem, hogy nem leszek képes magam miniszterként hosszú időn át fenntartani, így végül elvesztem a követi posztot, a miniszterséget nem tudom megtartani, s rövidesen vissza kell térnem a magánéletbe. Már követként, azaz abban a minőségben, amikor semmiféle közvetlen felelősséget nem kellett viselnem a magyarországi politikáért, néha-néha kínos volt, hogy olyan magyarországi eseményekkel azonosítottak, amelyekhez semmi közöm sem volt. Mint liberálisnak és konzervatívnak azonos módon kellett ezeket megítélni. Azt, hogy miniszterként igen rövid idő alatt olyan helyzetbe kerülök, amikor a hivatalom és a meggyőződésem között kell választani, éppoly biztonsággal lehetett előre látni, mint azt, hogy ebben az esetben inkább leteszem a hivatalom, mintsem hagyjam magam távol tartani attól, amit a belátásom és a kötelességem parancsol. Mindenekelőtt azt hangsúlyoztam Telekinek, hogy nem léphetek be a kormányba, amíg Budapesten véglegesen le nem török a terrorakciókat. Amikor 1920 decemberében Teleki megtisztította a terroristák búvóhelyét – mely akciónál nagy személyes és erkölcsi bátorságról tett bizonyosságot –,

megújította a kérését, hogy lépjek be a kormányba. A kívánságára Budapestre utaztam, hogy segítségére legyek egy új kormány megalakításánál. Főként arra törekedtem, hogy gróf Bethlen Istvánt ösztönözsem kormányalakításra, amit Teleki erősen kívánt. Bethlen azonban hallani sem akart erről. Kijelentette, hogy a helyzet csak 3–4 hónap múlva lesz érett arra, hogy a kormány élére állhasson és amikor nagyon erősen unszoltam őt, sőt a feleségét és a barátját Bornemissza Elemért is ösztönöztem, hogy támogassák fáradozásaim, hirtelen elutazott Radványba és ezzel kivonta magát a rábeszélésem alól. Így azután ismét Teleki alakított kormányt. Nekem egyelőre még sikerült elkerülnöm a miniszteri kinevezést.

December végén levelet kaptam Telekitől. Az eredetije az archívumomban található, német fordításban így hangzik: „Engedd meg, hogy még egyszer visszatérjek megismételt kérésemre. Az Ausztriával folyó tárgyalások java véget ért és ezzel talán elhárult indítékaid egyike. Azonkívül itt a dolgok jobban alakulnak (csak ne kiabáljuk el!), mint gondoltuk – az indemnitást és a földgázt elintéztük anélkül, hogy a levesünkbe köptek volna és a Házat II/3-ig elnapolták. Most kezdődik az igazi munka ideje. A tavasz a legforróbbak közé fog tartozni azok között, amit eddig végigcsináltunk, befelé éppúgy, mint kifelé. Nem vagyok képes vállalni ezt a kettős harcot és ezt a dupla munkát, mindkét feladat fizikailag is egybeesik és egyetlen ember nem intézheti el mindkettőt. Nem lennék a terhedre a kéréssel, melynek a teljesítése, tudom, nehezedre esik és melynek alátámasztására kevés csalogatót mondhatok, ha nem Te lennél az egyetlen, aki ma a külpolitika irányítását a kezébe vehetné. Ismereteid nagyobbak, ítélőképességed higgadtabb, a természeted fegyelmezettebb, mint másvalakié, aki számításba jöhet. (Ne vedd ezt hízelgésnek. Az ügy sokkal komolyabb. Ez azonban az objektív igazság.) Te nem tartozol a ballplatz-i emberek közé és mégis ők is utánad igyekeznek. A minisztertanácsban te nagy megnyugvást jelentenél a temperamentumos pénzügyminiszter és a véleményem szerint kissé egyoldalú kereskedelmi miniszter mellett. – Látom, amint szkeptikusan mosolyogsz. Nos, akkor mondd valaki jobbat! Kit? Imre (Csáky)⁴⁴ most lehetetlen. Később jöhet ő, és Te újból átveheted Bécsset vagy talán Berlint. Nélküled csak félve, és ezért rosszul, merek belevágni a dolgokba. Mindent összevéve ismételten kérlek – és tiszta szívből mondom, hogy mint barátod nem szívesen teszem, mert én tudom a legjobban, hová hívlak, de az ország érdekében újból kérem és hívnom kell. És kérlek, ne haragudj ezért rám.”

Ez után a levél után nem maradt más hátra, mint beleharapni a savanyú almába és átvenni a minisztériumot. Teleki 1921. január 9-i levelében mondott ezért köszönetet. „Kedves soraid – írja – nagy-nagy örömet okoztak nekem. Őszintén hálás vagyok, hogy ezt a terhes feladatot átveszed. Tudom, hogy mily nagy áldozat ez részedről. Éppen ezért duplán érzem a felelősséget, amikor hívlak.” A levél további részében Teleki említi egyebek között a kormányzó kívánságát, hogy találkozzon velünk a külpolitikai helyzet sokoldalú megbeszélésére.

Az az idő, amit a külügyminisztériumban eltöltöttem, nem tartozik a kellemetlen emlékeim közé. Sok volt a tennivaló és így némely éjszakákon hajnalig a külföldi újságokat és diplomáciai jelentéseket olvastam. A minisztérium vezetése különösen sok töprengést kívánt és én azokhoz tartozom, akik az agymunkát előszeretettel végzik tollal a kezükben, egy papírlappal maguk előtt, így sok-sok órát töltöttem az íróasztalnál. Az, hogy ebben a tisztségben kellemetlenségek is bőségesen voltak, magától értetődő. Ezek több-

44 Csáky Imre gróf (1882–1961), diplomata, 1920-ban külügyminiszter.

nyire abból adódtak, hogy a katonai szervek – néha-néha a legfelső katonai szerv egyetértésével is – saját szakállukra politizáltak a külföld felé. Mint külügyminiszternek ezért mindig számolnom kellett azzal a lehetőséggel, hogy meglepetés ér erről az oldalról, hogy olyat főznek ki nekem, amit azután magam ehetek meg. Ízelítőt a követi tevékenységem idején is gyakran kaptam ebből. Mielőtt átvettem a minisztériumot, Teleki figyelmeztetett ezekre az állapotokra, hogy biztosítson, ő is éppúgy kínosnak tartja ezeket, mint én. Teleki kereken bevallotta, hogy ezek az állapotok léteznek. „Sajnálattal kellett ismételtelen konstatálnom legfelső helyen is azt a törekvést – írta ezzel összefüggésben – ami arra irányult, hogy külön – részben katonai – külpolitikát érvényesítsen, megbízhatatlan előzményeken és híreken alapuló fantasztikus tervekkel. A „Times” december 28., 29. és 30. számai mutatnak azért némi következményeket is, sajnos anélkül, hogy itt kellő hatásuk lett volna. Ebben a tekintetben szeretnék Számodra egy kicsit előre söpörni vagy inkább gyomlálni, noha a gaztól leggondosabban megtisztított út is újból elgyomosodik, ha a földet nem tapossák naponta.” A katonai szerveknek saját kémszervezetük volt, melynek nem mindig megbízható jelentései feltétlen hitelre találtak náluk és ez vezetett azután olyan tervekhez, akciókhoz és túlkapásokhoz, melyeknek következményeit nem volt mindig könnyű jóvátenni. Hasonló túlkapások azonban a szomszédos országokban is előfordultak és az én időmben különösen Jugoszlávia tanúsított kifejezetten barátságatlan magatartást Magyarországgal szemben. Ez abban nyilvánult meg, hogy folyamatosan érkeztek a panaszok a jugoszláviai magyarok letartóztatásáról és bebörtönzéséről. Végül szokássá vált, hogy amikor híre jött a magyarok letartóztatásának, éppen annyi szerbet vettek őrizetbe Magyarországon, majd pedig kicserélték a foglyokat. Többször javasoltam a jugoszláv követnek, hogy szüntessük meg az emberkereskedelem e sajátos formáját, de sikert nem értem el.

Munkatársaim közül különösen nagyra becsültem Kánya Kálmánt, a minisztérium főtitkárát, későbbi berlini követet s végül külügyminisztert. Átfogó ismeretek és jó ítélőképesség párosultak benne a nagy politikai eszmékkal szembeni némi szkepszissel és közömbösséggel. Ő eggyel sem volt összenöve és úgy tekintette őket, mint ahogyan diplomata szokta idegen országokban: adottságként, ami azonban idegen, ami addig – de egy órával sem tovább – létezik, amíg minden politikai számítás szilárd alapját jelenti, ahol azonban a hangsúly nem azon van, hogy helyes-e vagy nem, hanem csak azon, hogy tartósan ígérkezik-e vagy nem. Néha-néha cinizmussal határos kétkedésében több-kevesebb gyakorisággal minden politikai eszme és jelszó felbukkant, ám csakis olyan eszközként, mellyel egyes személyek vagy csoportok politikai vagy személyes előnyöket akarnak szerezni, és ha voltak olyan emberek, akik csökönyösen ragaszkodtak az egyes eszmékhez és nem szívesen kötöttek kompromisszumokat a saját hátrányukra, ő ezt bizonyára nem tartotta sem bölcsnek, sem okosnak, hanem intellektuális hiányosságot látott benne. A politikai problémákhoz való viszonyulása vezette őt bizonyos tekintetben különböző állásfoglalásaim egyikéhez. Ő bizonyára monarchista és legitimista is volt – jöllehet érzelmi alapú legitimizmusa Ferenc József, „az utolsó európai gentleman” halálával véget ért – , de sokkal kevésbé érezte szükségletnek, mint én, hogy ezért a pillanatnyilag kilátástalannak tűnő eszméért a gyakorlatban is tegyen valamit; félve attól, hogy ezért ellehetetlenítik és sokkal könnyebben beletörődött, mint én, hogy a régi bálványt félre kell tolni és új bálványokat kell szolgálni, míg talán eljön az idő, amikor a régit ismét leporolhatják és előhozhatják. A magyar külpolitika vezetői előtt álló feladatot magától értetődően éppúgy világosan ismerte, mint én: ez abban állt, hogy Magyarországot ki kell szabadítani elszigeteltségéből. Addig azonban, míg én, szilárd meggyőződésem következtében, ennek a feladatnak a megoldását csak a szomszéd országokkal történő összefogás útján tudtam

elképzelné és kész voltam ezzel a megoldással együtt állni vagy bukni, és semmiképp sem éreztem kedvet ahhoz, hogy olyan útra térjek, ami eltérít ettől a politikától, Kánya számára egy ilyen meggyőződés hiánya vagy talán csak lenézése nem játszott jelentős szerepet abban, hogy Magyarország milyen úton kerül ki az izolációból. Az ő ízlésének bizonyára sokkal inkább megfelelt Magyarország és egy a nagyhatalmak közül kikerülő védőhatalom közötti kapcsolat. Elsősorban Itáliára gondolt, azonban ez az ország röviddel a hivatalba lépésem előtt kötötte meg a rapallói szerződést⁴⁵ Jugoszláviával, és ezért egyelőre nem jött számításba, mint Magyarország védelmezője. Így nem habozott, hogy – ha csupán egy jobb megoldás hiányában is és annak az ellenszenvnek és lebecsülésnek az ellenére, amelyet egy az osztrák–magyar nagyhatalom szolgálatában felnőtt diplomata érzett a „komornik-nép”, a csehek mértékadó személyiségei iránt, akiknek, úgy érezte, magasan felette áll – velem együtt csinálja, és támogassa a Csehszlovákiához történő közeledésre irányuló próbálkozásokat. Kányát azonban éppen a politikai problémákhoz való viszonya tette egészen kiváló, sőt ragyogó diplomatává. Magyarországnak nem volt jobb diplomatája, ha ez számított, aki egy adott helyzet nehézségeit tudta győzni. Éppen a hajlékonysága tette alkalmassá őt erre. Nem jelentett önfeláldozást a számára, hogy Bécsben az Ausztria és Magyarország közötti közösséget inkább osztrák, mintsem magyar értelemben fogta fel, majd Budapesten minden további nélkül a régi függetlenségi eszmék jegyében álló önálló Magyarország bázisára kellett helyezkednie, hogy Bécsben minden nagynémet törekvést elátkozott és megvetett, azután pedig Berlinben az elsők között békélt meg az osztrák Anschluss-szal, hogy Bécsben von Kani-a úrként (három szótag, a hangsúly a második szótagon), Magyarországon von Kánya úrként (két szótag, a hangsúly az első szótagon) szerepelt. Mindez bizonyára okos dolog volt, mert mindig okos, ha nem siránkozunk az elmúlt dolgok miatt, hanem elfogadjuk a helyzetet, úgy, ahogy van. Kánya ebben messze felülmúlt engem. A példáját nem követhettem és ma sem tudnám követni, de kérdéses, vajon a végén mégis nem az ő álláspontja volt-e helyesebb. Én mindig magammal hurcoltam a múlt egy darabját, hasonlóan, mint az a spanyol királynő,⁴⁶ aki nem tudott megválni elhunyt férje holttestétől és mindenhová magával vitte. Ezáltal egy idő után megfosztottam magam attól a lehetőségtől, hogy vezető közfunkciókat töltsék be és ily módon szolgáljam a köz javát, ahogyan éppen csak tudom. Némi szégyenérzet mindig visszatartott attól, hogy a közfelgömbös bekövetkezett változás esetén hirtelen jónak tartsam azt, amit addig rossznak ismertem, fehérnek tartsam azt, ami addig fekete volt, anélkül, hogy a nagy problémák iránti személyes beállítottságom, meggyőződésem valamilyen módon változott volna. Egy lépéssel talán még tovább mentem és egyre nagyobb bátorságra tettem szert, hogy ellentmondjak a hatalmon lévőknek és szembeszegüljek velük, ha a sors ellenük fordít. Ez talán tisztességes volt, de nem volt okos dolog. Ezt a meggondolatlanságot megengedhettem magamnak, mert csekély becsvágygal rendelkeztem és a tiszteletbeli állások, hivatali tisztségek és a társadalmi érvényesülés utáni vadászat formáival valójában sohasem törődtem. Nem tekintettem azonban hibának, ha államférfiúi tehetséggel rendelkező emberek, mint Kánya, feltalálták magukat az adott helyzetben és arra törekedtek, hogy a csekély értékű, az ízlésüknek

45 Olasz–jugoszláv szerződés: 1920-ban Rapallóban a két kormány megegyezett abban, hogy örököndnek a trianoni és saint-germain-i békeszerződés betartása felett, és megakadályoznak minden Habsburg-restaurációs kísérletet.

46 Johanna, az „Örült” (1479–1555), Kasztília és León királynője. Férje, Szép Fülöp burgundiai herceg halála (1506) után elméje megbomlott.

bizonyára nem teljesen megfelelő anyagból, amit ebben az időben a politika kínált, a legjobbat kovácsolják, ami abból kikovácsolható, ahelyett, hogy távol tartották volna magukat a munkától, csupán azért, mert az anyag, amelyből a saját ideáljaiknak megfelelő formázhattak volna, hiányzott. Ezért mindig védtem Kányát, azokban az időkben is, amikor a nézeteimhez közel álló körökben sokat szidták és támadták őt. Kánya a felmerülő problémákat rendkívüli komolysággal kezelte, fáradhatatlan agymunkával mélyedt el bennük és alaposan elgondolkodott rajtuk. Szembetűnő vonása volt a fékezhetetlen szarkazmus. Szeretett csipős megjegyzéseket tenni – hegyesre fenne, mint a tört – és nehezen szánta rá magát, hogy visszafojtson egy ilyet, ha az feltalakodott benne. Nem kímélte ilyenkor a nagyhatalmak képviselőit sem, akik – legalábbis az én időmben – kicsit féltek is tőle és nem szívesen érintkeztek vele. Ha közülük egyik vagy másik azt hitte, hogy leki-csinyló hangot üthet meg Magyarországgal szemben, az Kányánál rossz helyen kopogtatott, mert Kányától mindent inkább lehetett várni, mint szervilizmust. Abban a művészetben, hogy hibátlan formában mondja meg nekik az igazságot, amire válaszolni sem tudtak, nem akadt párja, és leereszkedésüket olyan magatartással viszonzta, ami a góggel volt határos. Ez nem Kánya, hanem Magyarország gőgje volt, ami ilyen alkalmakkor belőle szólalt meg.

A cél, melyet a külpolitikában elsősorban magam elé tűztem, a Magyarország és az egykori Osztrák–Magyar Monarchiából létrejött, illetve a monarchia részeivel megna-gyobbodott utódállamok közötti közeledés volt. Ez a közeledés mindenekelőtt Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia esetében volt kívánatos. Ennek kellett a három ország tartós összefogásának alapját képeznie.

A közelmúlt történetének tanulmányozásából arra a meggyőződésre jutottam, hogy azok a népek, melyeket a monarchia egyesített, csak akkor élhetnek egymással békében, ha őket a közös munkára és a közös haladásra egy közös keret fogja össze. Bár ilyen esetben is történhetnek félreértések közöttük, ezeket, amennyiben az illető népek szövetségben állnak egymással, mindig békés eszközökkel oldják meg. Ezzel szemben, ha ezek a népek önálló államokra esnek szét, akkor konfliktusaik nemzetközi jellegűvé válnak, ami állandó fenyegetést jelent a közép-európai béke számára. Ebből a megfontolásból jutottam arra a következtetésre, hogy azok a népek, melyekről itt szó van, alternatíva előtt állnak: vagy szövetségesként, vagy ellenségként élnek egymás mellett. Harmadik lehetőség nincs. Legalábbis tartósan. Ha azonban az alternatívák – szoros kapcsolatban vagy ellenségeskedés közepette élni a szomszédokkal – között kellett választani, akkor ez – minden közöttük lévő dolog ellenére – lényeges okokból csak a szomszédos országokkal való együttműködés szellemében történhetett. Ezt nem lehetett minden további nélkül megvalósítani. Objektív és szubjektív, politikai és lélektani akadályok álltak az útjában. Az általam követendő politika feladata abban volt, hogy ezeket az akadályokat egymás után eltávolítsa, és fokozatosan megteremtse a feltételeket az együttműködés számára. Ez a megfontolás indított engem arra, hogy a nyilvánosság előtt tett nyilatkozataimban a békeszerződésekben kijelölt határok revíziójának a kérdését ne állítsam előtérbe, más részről, elsőként a magyar külügyminiszterek közül, kijelentsem, hogy a békeszerződés talaján állunk.

A régi Osztrák–Magyar Monarchiából létrejött államokban nyomós érvek szóltak amellett, hogy minden erejüket egyesítsék a közösen fenyegető veszély elleni közös védelemre, és ne fecséreljék el az egymással való békétlenkedésben, ne aprózzák fel az egymás elleni harcban. A szerencsétlen és rövidlátó saint-germaini és trianoni békeszerződések következtében az egyes Duna-medencei országok között kialakult súrlódások közepette, melyekre minden érdeklődés összpontosult, ezeknek az országoknak a közvé-

leménye túlságosan is hajlamos volt a kívülről fenyegető nagy közös veszély felett szemet hunyni. A veszély Németországból jött. Ha szilárdan hittem abban, hogy a Német Birodalom az első kedvező pillanatban minden erővel meg fogja kísérelni Ausztria bekebelezését, ez nem csupán hipotézis volt, hanem nyilvánvaló tény, amit német részről egyáltalán nem titkoltak. Ez a veszély egyébként már az elmúlt háborús években állandóan a szemünk előtt lebegett, és ez volt az egyik legsúlyosabb oka annak a gyengeségnek, melynek az osztrák–magyar politika Németországgal szemben gyakran tanújelét adta. Mindig félünk kellett attól, hogy – és különösen Czernin számolt ezzel a veszéllyel – ha Németország elveszti a háborút – és különösen ha azért vesztí el, mert Ausztria–Magyarország kiugrik vagy összeomlik – bevonulnak Ausztriába és legalább az ország német nyelvű részeinek bekebelezésével kárpótolják magukat a nyugaton és keleten tervezett területnövekedésekről történő kényszerű lemondásért. Az osztrák–magyar politika ingadozása a különbsége kérdésében és a Sixtus-levéllel összefüggő események valójában egyáltalán nem érthető, ha nem tartjuk szem előtt, hogy ez a veszély, melyről érthető okokból sohasem beszéltek, mindig ott volt minden politikai megfontolás hátterében. Az, hogy az önálló Ausztria csökkent életerejével minden a békeszerződésekbe beiktatott Anschluss-tilalom ellenére menthetetlenül a Német Birodalom hatalmi törekvéseinek a zsákmánya lesz, ha nem sikerül a szomszédos kis államokkal való szövetség révén új életcélt és ily módon erősebb ellenálló képességet teremtenie, ahhoz nem férhetett kétség. Ez a veszély még növekedett azáltal is, hogy az osztrák nagynémetek, de olykor a szociáldemokraták is, alig várták azt a pillanatot, amelyben kaput nyithattak a farkas előtt. Ilyen körülmények között előre látható volt, hogy nincs messze az idő, amikor a Német Birodalom elnyeli a kicsiny Ausztriát.

Az, hogy voltak olyan emberek Ausztriában, akik lelkesedtek az Anschlussért, az végül még érthető is volt. A perspektíva, hogy annak a nagy birodalomnak a részévé lesznek, amelyben mindenki, aki közel állt a német nacionalizmushoz, Európa, sőt a világ új urait látta, sokak számára csalogató volt. Az igazi „osztrákság”-nak Grillparzer⁴⁷ óta nem volt többé hiteles képviselője és a fogalom elvesztette a hitelét. Nem vették maguknak azt a fáradságot, hogy mindazt, ami ebben szép és jó volt, közelebb hozzák a tömegek tudatához, és belenyugodtak abba, hogy az osztrákokban egyfajta kisebbségi érzés alakult ki. A magam részéről sohasem tekintettem az osztrák németiséget a német nép kevésbé értékes részének. A németek a birodalomban talán ügyesebbek és alaposabbak, műszaki és gazdasági területen kreatívabbak, politikailag céltudatosabbak voltak, mint az osztrákok és az akaratuk is egységesebb és tetterősebb volt, mint az a nemzetileg szétaprózódott Ausztriában lehetett. Ennek ellenére az osztrák németiség sohasem volt alábbvaló a birodalmi németeknél. Az osztrákok jobb érzésűek és műveltebbek voltak, nem volt meg bennük a németek elviselhetetlen és primitív elbizakodottsága, és ha a gyakorlati kultúrában közel álltak a németekhez, úgy rendelkeztek azzal a képességgel, hogy az életet vonzóan alakítsák, hagyják, hogy a művészet és a zene hasson rájuk, és az embert kiemeljék abból a szférából, melyben semmi más, csak munkaállat. A különbség Ausztria és Németország, Bécs és Berlin között engem mindig egy sok száz éves kultúra örököse és egy éppen csak felkapaszkodott, a nemes hagyományokban még szegény parvenü közötti különbségre emlékeztetett. Ha az osztrák kevésbé fegyelmezett volt, mint a birodalmi német, akkor emberibb volt és a javára írható több tapintat és előzékenység nem a gyen-

47 Grillparzer, Franz (1791–1872), osztrák költő, drámaíró.

geség jele volt, miként az annak tűnt a brutális-kíméletlen német nacionalizmus előtt, hanem egy magasabb pallérozottság jele – nem elmaradottság, hanem magasabb fejlődési szint.

Ha számomra Ausztria egyesülése Németországgal osztrák szempontból nézve nem egy magasabb életformába történő felemelkedésnek, hanem lecsúszásnak tűnt, mégis megértettem azt is, hogy vannak Ausztriában olyan emberek – többnyire nem a legjobbak –, akik lelkesedni tudtak ezekért a gondolatokért. Minden más nézőpontból azonban, magyarból vagy csehszlovákból éppúgy, mint általános európai nézőpontból, az Anschluss csak hátrányokat és veszélyeket rejtett magában.

Számunkra, magyarok számára a hozzánk képest túl erős Német Birodalom közvetlen szomszédsága, melynek területszerzési és hatalomgyarapítási éhsége breszt-litovszki és bukaresti tartózkodásom óta kellően ismert volt előttem, rendkívül barátságtalan fejlődés kezdetét jelentette volna. Az volt az ösztönös megérzésem, hogy Magyarországnak már egyedül a közvetlen szomszédság révén függőségi viszonyba kell kerülnie Berlinnel, aminek elmaradhatatlan következménye lesz a magyarok függetlenségi vágya és a német hatalmi törekvések közötti összeütközés. Az, hogy a meggyőződésem szerint előbb vagy utóbb megakadályozhatatlan és elháríthatatlan összeütközés, mielőst egyszer bekövetkezett, nem Magyarország javára fog eldőlni, kézenfekvő volt. Magyarország függetlensége, sőt független állami léte foroghatott ez esetben kockán. Egy ilyen fejlődés, amely a magyaroknak ilyen kilátásokat nyitott, a legnagyobb éberséget kívánta, és mivel kiindulópontja az Anschluss lett volna, arra kellett következtetni, hogy minden, ami kedvező volt az Anschluss számára, veszélyt jelentett Magyarországnak, amiből azután e contrario következett, hogy minden, ami az Anschlusst akadályozta vagy nehezítette, az kedvező volt Magyarországnak számára. Még inkább érvényes volt ez Csehszlovákia esetében, amely Ausztria német bekebelezése esetén teljesen német harapófogóba került volna. Jugoszlávia és Románia kevésbé volt érdekelve az Anschluss megakadályozásában, noha távolabbi perspektívában számukra sem volt érvényes, hogy Németország Európa uralkodójává tolja fel magát vagy megmarad a régi határai között.

Ezért minden délkelet-európai ország számára olyan politika volt ajánlatos, ami mindannak a hangsúlyozása és konzerválása helyett, ami elválasztotta őket egymástól, ami megkönnyítette a Német Birodalom számára az irányunkban történő területszerzést, arra irányult, hogy a korábbi Ausztria–Magyarország helyén keletkezett kisállamokat összefogja, és ezzel akadályt állítson Délkelet-Európában a német terjeszkedés útjába.

Azt lehetne ellene vetni – és gyakran találkoztam is ezzel az ellenvetéssel –, hogy az ösztönösségem megcsal, és túl feketén látom a dolgot, ha feltételezem, hogy az Anschluss a német hatalmi törekvéseknek olyan jelentős felerősödését vonná maga után, ami Magyarország önállóságát is veszélyeztetné, hiszen a Német Birodalom expanzív szándékai a németek által lakott vidékekre korlátozódnak, ami önmagában kizárja, hogy Magyarországra is kiterjedjenek. Ez különösen német részről hangzott el gyakran, de a magyar politikai körök nagy többsége is magáévá tette. Nekem azonban volt némi tapasztalatom afelől, hogy a német hatalmi törekvések a nyelvterület határain nem állnak meg, mi több, kiterjednek Ukrajnára, Belgiumra és Franciaország egyes részeire. Ezért másként, és ahogyan hittem, helyesebben értékeltém őket.

Ha azonban önmagában vitatkozunk is arról, hogy az Anschluss és az általa létrehozott közvetlen német–magyar szomszédság veszélyes lehet-e Magyarország számára vagy nem, hátra van még egy további megfontolás, ami a magyar külpolitika irányának meghatározásánál döntő súllyal esik a mérleg serpenyőjébe, a közép-európai kisállamok szövetségének javára.

Ennek a politikának ugyanis csak egyetlen – mégpedig rendkívül veszélyes – alternatívája volt, ami a szomszédos kisállamokhoz való viszonyunk görcsös intranszigienciájában rejlett. Minden alkalmat kihasználtunk, hogy ismét elvegyük tőlük az elszakadt magyar területeket, és arra törekedtünk, hogy e cél elérése érdekében az európai nagyhatalmak körében keressünk szövetségeket. Véleményem szerint ez egy lehetséges politikai irányvonal volt, de csupán a második legjobb, és a második legjobb abszolút értelemben véve rossz. Eltekintve attól, hogy ez Közép-Európa egymással ellenségesen szemben álló államokra történt szétdarabolásának a fenntartásához vezetett, és ezzel, minden veszélyével együtt, támogatta az Anschlusst, belefulladásztott bennünket a nagyhatalmak közötti ellentétbe, ami egy kis állam számára mindig megfontolandó. Világos volt ugyanis, hogy amennyiben a nagyhatalmak körében barátokra találunk, akik készek támogatni a törekvéseinket, szomszédaink is ezt az utat választják, és ugyancsak a nagyhatalmagnál keresnek támaszt. Ebből olyan helyzet alakul ki, hogy a közép-európai kisállamok minden konfliktusa, védelmezőik, tehát a nagyhatalmak konfliktusához vezethet, minden európai konfliktus viszont a közép-európai népek összecsapásának veszélyét vonhatja maga után. Magyarország esélyei egy ilyen összeütközés esetén kiszámíthatatlannak. A nyereség nagyon nagy is lehet, de számomra ez a politika mindig rendkívül veszélyes vabanque játéknak tűnt, melyben a legrosszabb esetben többet veszítenek, mint amit a legkedvezőbb esetben nyerhetnek.

Már bécsi követként több irányban tapogatódtam, hogy világos képet kapjak arról, mit gondolnak a szomszédos államokban a Magyarországhoz történő közeledés lehetőségéről. Az eredmény az volt, hogy Jugoszláviával semmit sem lehet kezdeni: Pécs még szerb megszállás alatt állt, és az törekvés, hogy a várost és környékét Jugoszláviához csatolják, minden a közeledéssel kapcsolatos reményt, legalábbis egyelőre, illuzórikussá tett. Románia sem jöhetett számításba – már Bethlen gróf is hiába fáradozott ezért. A budapesti román követ, Stircea ezredes, aki annak idején a román király adjutánsaként bizonyos szerepet játszott a bukaresti béketárgyalások előkészítésében, azon a véleményen volt, hogy egy közeledési kísérlet még elsietett lenne. Take Ionescu külügyminiszter⁴⁸, akit megszondáztattam, ugyancsak elutasítóan viselkedett és ezt azzal indokolta, hogy a két ország közötti őszinte kiegyezés lehetetlennek tűnik, egy tisztességtelen megállapodásra pedig Magyarország nyilván nem hajlandó. Az indoklás a magyarok számára igen megtisztelő volt.

Ezzel szemben csehszlovák oldalon az óhajtott közeledés hasznossága iránt nagy megértést tapasztaltam. Csehszlovákia a trianoni békeszerződésben különösen sok, tisztán magyar lakosságú határterületet kapott, melyek etnikailag és érzelmileg sokkal inkább kötődtek Magyarországhoz, mint Csehszlovákiához és egy félig-meddig pártatlan határkijelölés esetén soha nem szakadtak volna el Magyarországtól. Arra gondoltam, hogy Csehszlovákiát arra ösztönzöm, hogy mondjon le ezekről a tisztán magyar vidékekről, és ennek fejében tartós és szoros politikai és gazdasági kapcsolatot ajánlok. Egy Csehszlovákiában lakó magyar arisztokrata, gróf Szapáry László vállalta, hogy prágai kormánykörökben puhatóldozik annak megállapítására, vajon készek lennének-e egy ilyen megegyezésre. Több megbeszélést tartottunk Bécsben, amelyeken részletesen megvittuk a prágai kormánynál teendő lépéseket. Szapáry ügyesen intézte a rábízott fel-

48 Ionescu, Dumitru (Take) (1858–1922), román politikus. 1921–1922 miniszterelnök.

adatot. Jelentette, hogy több ízben tárgyalt Beneš⁴⁹ külügyminiszterrel és Tusar miniszterelnökkel. Masaryk elnökkel nem találkozott, de beszélt a kabinetigazgatójával, Samallal, aki az elnök benső bizalmasa volt. Mindhárman élénken üdvözölték a meg egyezésre vonatkozó tárgyalásokat, amelyeken egy olyan határvonalat tanulmányoztak, melynél a Csallóköz (a Pozsony védelméhez szükséges nyugati csücsök kivételével) és a Duna bal partja „a nyitrai dombokig” visszakerült volna Magyarországhoz. Különb is elismerték a kisebb határmódosítások lehetőségét. Pozsonyról semmiképpen sem akartak lemondani és Kassának is Csehszlovákiában kellett maradnia, de Szapárynak az volt a benyomása, hogy erről a városról talán lehet beszélni. Ellenszolgálatként a két állam között egy olyan viszony kialakítását vették számításba, amely mentesítette volna Csehszlovákiát a költséges katonai felszerelésektől.

Amikor az előzetes megbeszélések addig a pontig jutottak, amelynél a két ország vezető személyiségeinek személyes találkozása került napirendre, felmerült a kérdés, hol tarthatnák ezt a találkozót. Mi nem utazhattunk Prágába és Beneš nem akart Magyarországra jönni. Ebben közrejátszott Beneš aggodalma, aki úgy vélte, hogy Magyarországon nem garantálják megfelelően a személyes biztonságát, ami abból fakadt, hogy röviddel előtte – és egyes esetekben később is – terrorkciókra került sor. Felmerült az ötlet, hogy a találkozóra egy dunai hajón kerüljön sor a magyar és a csehszlovák part között, de Beneš ezt a megoldást sem tartotta kellően biztosnak. Nos, erre megállapodtunk, hogy a találkozót osztrák területen kell megtartani. A minisztérium politikai osztályának vezetője, gróf Khuen-Héderváry Sándor⁵⁰ azzal a kéréssel fordult Harrach grófhhoz, hogy erre a célra bocsássa rendelkezésre brucki kastélyát, amely akkor még Magyarországhoz tartozott, de erősen a határon feküdt, úgyhogy pl. a kastélypark benyúlt az ország területébe. Harrach késznek mutatkozott erre és a feleségével személyesen jött Bruckba, hogy méltóan fogadja a vendégeket.

Beneš rögtön a megbeszélések kezdetén, melyeken magyar részről Teleki miniszterelnök és én vettünk részt, kijelentette, hogy sem ő, sem Masaryk elnök nem tartják szerencsésnek a trianoni szerződésben meghatározott magyar–csehszlovák határt. Személyesen mindketten szívesebben láttak volna egy az etnikai viszonyokat jobban figyelembe vevő határmegállapítást. A cseh politikusok között azonban voltak olyan irányzatok – úgy hiszem, ebben az összefüggésben Kramarž⁵¹ nevét említette – amelyek az új állam lehető legnagyobb kiterjedését akarták, és mind ő, mind Masaryk kénytelenek voltak ezt az óhaját számításba venni, hogy megtarthassák magukat vagy megerősíthessék helyzetüket. Beneš ezekkel a szavakkal vezette be konkrét javaslatát:

„Önöknél, a mai Magyarországon félmillió szlovák él.”

Teleki és én félbeszakítottuk őt. „Ez tévedés, Magyarországon nincs több 100–140 ezer szlováknál.”

„Kis türelmet kérek – mondta Beneš. – Ha meghallják a javaslatom, meglátják, érdekükben áll, hogy az Önöknél honos szlovákok számát ne túl alacsonyan állapítsák meg. Adjanak tehát a Magyarországon élő félmillió szlováknak kisebbségi jogokat, amelyek

49 Beneš, Eduard (1884–1948), csehszlovák politikus. 1918–1935 külügyminiszter, 1921–1922 miniszterelnök. – Tusar, Vlastimil (1880–1924), csehszlovák politikus, 1919–1920 miniszterelnök. – Masaryk, Thomas Garrigue (1850–1937), csehszlovák szociológus, filozófus és politikus. 1918–1935 a csehszlovák köztársaság elnöke.

50 Khuen-Héderváry Sándor gróf, magyar diplomata.

51 Kramarž, Karel (1860–1937), csehszlovák politikus, publicista.

biztosítják a nemzeti fennmaradásukat, és kész vagyok arra, hogy kétszer annyi Szlovákiában élő magyart adjak vissza, éspedig azzal a földdel együtt, melyen élnek.” Nem ez volt minden, amit szívesen elértem volna, ha azonban a megegyezés ezen az alapon létrejön és határozott formát ölt, az lényeges előrelépést jelentett volna. Beneš mindazonáltal azt akarta, hogy a közvélemény előkészítésére 2–3 évet hagyjunk, csak azután kellene a határkiigazítást végrehajtani. Beszéltünk a két ország közeledésének formáiról is. Többek között azt a javaslatot tettem, hogy éljünk a trianoni békeszerződés 205. pontjában mindkét állam számára biztosított joggal, és biztosítsunk egymásnak kölcsönösen olyan külön kedvezményeket, amelyeket más államok a legnagyobb kedvezmény elve alapján nem vehetnének igénybe. Úgy tűnt, a javaslat tetszik Benešnek, de végleges állásfoglalását későbbre tartotta fenn. A magyar trón betöltésének kérdését Beneš csak mellékesen hozta szóba. Azt mondta, hogy a magyarországi eseményekből arra lehet következtetni, a királykérdést nem tartjuk aktuálisnak. Jóhiszeműen helyeseltük ezt, sejtelmünk sem volt azonban arról, hogy két héttel később Károly király váratlan visszatérése a legélesebb formában veti fel ismét a kérdést. Beneš hozzáfűzte: „Proklamálják Önök a köztársaságot és megteremtjük a Közép-európai Egyesült Államokat.” A személyes érintkezés Benešsel kellemes volt. Egyszer árult el némi hiúságot, amikor Teleki Pálnak megjegyezte, hogy a családja állítólag az annak idején híres és tekintélyes gróf Beneschov nemzetségből származik. Ez a közlés nem vágott egybe egészen azzal a demokratikus érzülettel, melyet ő szívesen fitogtatott.

A Harrach-kastély parkjában Benešsel és kísérelőivel tett séta során megengedtük magunknak azt a tréfát, hogy Beneš-t véletlenül magyar területre vezessük, s ily módon demonstráljuk előtte, nem kell félnie a magyar földön való tartózkodástól. Csak amikor átléptük a kastélyparkban húzódó magyar határt, akkor közöltük vele, hogy most látogatt el első ízben Magyarországra. Ő jó képet vágott az ártatlan játékhoz.

V. Károly király visszatérési kísérlete

Két héttel később Károly király⁵² teljesen váratlanul visszatért Magyarországra. Ezzel nehéz helyzetbe kerültem.

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása óta mindig monarchistának vallottam magam és minden alkalommal hangsúlyoztam, hogy a Habsburg-ház visszahelyezését a magyar trónra legfontosabb jövőbeni feladataink egyikének tartom. Ez a felfogás akkor széles körben elterjedt. A hivatalos Magyarország felfogásának tekintették, és a kormányzó is ismételten kifejezésre juttatta. Kevésbé általánosan osztották abbéli meggyőződésemet, hogy a dinasztia Ausztriában történő visszaállítása is Magyarország eminens érdeke. Véleményem szoros összefüggésben állt azzal a politikai iránnyal, melyet miniszterként igyekeztem követni és – mint már kifejtettem – az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területeinek valamilyen formában történő egyesítését tekintette céljának. A dinasztia visszaállítása Ausztriában számomra messze a leghathatósabb eszköznek tűnt az Anschluss, amit én magyar szempontból katasztrófának tartottam, megakadályozására. Egyáltalán, úgy tűnt a számomra, hogyha meg akarjuk teremteni a közép-európai orszá-

52 I. Károly (1887–1922), 1916–1918 Ausztria császára és mint IV. Károly Magyarország királya. 1918 novemberében mindkét országból lemondott „az államügyek vitelében való részvételtől”.

gok együttműködését, nélkülözhetetlen egy a széthúzó erőket összetartó középpont. Mint ilyenre, csak egy közös uralkodóra gondolhattam, aki a jogait nem a kortársak többé-kevésbé véletlen akaratnyilvánításából vezeti le, hanem a generációk egyetértésével szentesített és saját jogává lett történelmi misszió alapján uralkodik. Az a kötelék, amely a szóban forgó országokat összefogja, csak nemzetek feletti lehetett. Az egyetlen ilyen azonban, amely képes volt ennek megfelelni, az a dinasztia volt, amely évszázadokon keresztül uralkodott ezek felett az országok felett, és ezért a közép-európai erők összefogásának – aminek legjobb példája éppen az Osztrák–Magyar Monarchia volt – megújítása esetén nem lehetett nélkülözni. Közös vonzópont nélkül a közép-európai országoknak, ha sikerülne is egyesítésük, előbb vagy utóbb ismét darabokra kellett hullnia. Beneš szavai: „Proklamálják Önök a köztársaságot és megteremtjük a Közép-európai Egyesült Államokat” – rövidlátóak és veszélyesek voltak. Persze lehetséges öt-hat papírlapot egymásra fektetni s így hagyni, de csak addig, míg az első nagyobb szellőkés eléri, és minden irányban szétszórja őket. Ha meg akarják akadályozni a szétesést, kapoccsal kell összefogni őket. Ilyen kapocs volt az egyes országok összefogására a közös uralkodóház és senki sem tudta megmondani, van-e még ezenkívül más lehetőség.

Magában Magyarországon is pótolhatatlan volt az uralkodóház. Miként Európának ezen a részén nemzetközileg egy nemzetek feletti akaratra volt szükség, éppúgy volt szükség Magyarországon egy pártok feletti akaratra. Egy államfő, aki a tisztségét a többségnek köszönheti, mindig függ azoktól, akik őt azzá tették, ami. Az a végzetes befolyás, amit Gömbös Gyula⁵³ gyakorolt a magyar politikai fejlődésre, soha nem érvényesült volna, ha Gömbös jogosulatlanul, de sikerrel, nem kelti azt a látszatot, hogy ő volt az, aki Horthy tengernagy kormányzóvá és államfővé választását keresztülvitte. A magyar népnek azonban különben is szüksége van egy pártok feletti állami akaratra, hogy ne marcangolja magát a szakadatlan pártharcokban, vagy ne kárhoztassa magát tehetetlenségre, ami a gyengébb szomszédok részéről is veszélynek teheti ki az országot. Éppen a közelmúlt, a kommunista rendszer időszaka bizonyította, hogy minden külföldi állam, amelyik befolyása alá akarja vonni az országot, talál híveket. Egy választókirályság, ami Magyarországon sokak előtt célként lebegett, számomra elhibázottnak és értelmetlennek tűnt, mert egyesítette a monarchista és republikánus alkotmányok hátrányait és egyúttal mellőzte mindkét rendszer előnyeit azáltal, hogy a stabilitás, a pártatlanság, a pártok függetlenségének hiányát párosította azzal a lehetetlenséggel – ami talán a monarchista rendszer egyik hátrányának is tekinthető –, hogy a tehetetlen államfőt egy bizonyos idő után sok hűhó nélkül el lehessen távolítani.

Beismerem azonban, hogy az objektív okok mellett szubjektív elemek is meghatározó jelentőségűek voltak a számomra az uralkodóház iránti hűségemben. Mindenekelőtt az, hogy az életem folyamán több ízben esküt tettem erre, és magától értetődő kötelességemnek tekintettem ezt az esküt megtartani. Az, hogy ez most nehezebb és hálátlanabb volt, mint annak idején, amikor az esküt tettem, nem menthetett fel engem. Ha nehezebb és könnyebb kötelességek között választhattam, akkor is többnyire a nehezebbet részesítettem előnyben. Ezenkívül személyesen is oly sok jó tapasztalatot szereztem Károly császárról, ismertem tiszta szándékait és határtalan áldozatkészségét, az országai létszükségleteinek megítélésében mutatott okos belátását, annak ellenére, hogy ezeket sokkal kisebb belátással rendelkező emberek oly gyakran kétségbe vonták. Mélységes hálaérzés

53 Gömbös Gyula (1886–1936), honvédtiszt, tábornok, politikus. 1920–1936 nemzet-, ill. országgyűlési képviselő, 1928–1936 honvédelmi miniszter, 1932–1936 miniszterelnök.

is volt tehát bennem, ami az uralkodóhoz kötött. Mindenekelőtt azonban az a gondolat taszított, hogy a királyt abban a pillanatban hagyjam cserben, melyben a szerencse ellene fordult. Vajon monarchista beállítottságom objektív vagy szubjektív mozzatárugói gyakoroltak rám nagyobb befolyást, ez olyan kérdés, ami nem válaszolható meg. Ha csak a szubjektív elemek hatottak volna rám, de amellett meggyőződésem szerint a monarchia és az uralkodóház eltávolítása a népek számára egy jótéteményt jelentett volna, akkor talán megelégedtem volna azzal, hogy félreálljak és távol tartsam magam minden, az uralkodóház ellen irányuló tevékenységtől, de semmiképpen sem vettem volna latba magam teljes erővel egy nézetem szerint helytelen cél érdekében. Ha csupán az objektív tényezők befolyásoltak volna, anélkül, hogy személyesen bármilyen kötelességérzet élt volna bennem az uralkodóház iránt, akkor talán én is különbséget tettem volna a távoli célok, melyek közé a monarchia visszaállítását is számíthatták, és a pillanatnyilag sürgetőbb, könnyebben megoldható feladatok között, mint ahogyan azt oly sokan csinálták.

Azt hiszem, hogy azon kevesek közé tartoztam, akik kezdettől fogva a legkitartóbban és legkövetkezetesebben ragaszkodtak az uralkodóház iránti hűséghez, abban az időben is, amikor gróf Apponyi Albert,⁵⁴ aki, miután sikerült neki elmenekülnie a kommunista Magyarországról, elháráthatatlannak tartotta a szocialista köztársaságot és gróf Andrássy Gyula egész sor más lehetőséget vett fontolóra a trónkérdés megoldására. Azt hiszem, hogy a Habsburg-hű érzelmek jelölésére később szokásossá vált kifejezés tőlem származik, legalábbis a „legitimizmus” szót senkitől sem hallottam, mielőtt én magam gróf Andrássy előtt használtam. Andrássy egyszer a budapesti lakásán – tehát a Magyarországra történt visszatérésünk után – kijelentette, hogy elhatározott szándéka a régi magyar törvények és különösen a *pragmatica sanctio*-ban⁵⁵ lefektetett trónöröklési rend szellemében fellépni a királykérdés megoldásáért. Miután belegabalyodott annak a dolognak a meghatározásába, amiről beszélt, a szavába vágtam és azt mondtam: „Röviden tehát: legitimista alapon.” A királykérdésről vallott felfogásomat egyébként nemcsak a hasonló gondolkodásúak körében, hanem a más nézeteket valló politikusokkal, különösen Bethlen gróffal szemben is nyíltan képviseltem. Bethlen ebben az időben teljesen elutasította a legitimizmust, de a trón betöltésének formája és módja számára nem kardinálisan elvi kérdés, hanem sokkal inkább a politikai célszerűség – adott helyzethez illő megfontolások alapján megítélendő – kérdése volt. Ehhez társult a Károly királlyal és visszatérésével szemben érzett kifejezett ellenszenv. Ezt egyszer nyíltan beismerte előttem, amikor azt mondta: „Kettőnk felfogása között az a különbség, hogy te valóban akarsz, hogy Károly király ismét trónra kerüljön.”

Legitimista érzületem általánosan ismert volt és már bécsi követként is úgyszólván postahivatalként működtem a Genfi-tónál, Pranginsban élő Károly király számára Magyarországról küldött, illetve a királytól a magyar politikusokhoz intézett közlemények továbbításánál. Jelentős részt vállaltam annak a Rakovszky István által a magyar képviselőházban később felolvasott nyilatkozatnak a megszüvegezésében, amely király újbóli trónra lépésének feltételeit tartalmazta. Ennél egyfelől meg kell állapítani, hogy egy eset-

54 Apponyi Albert gróf (1846–1933), politikus. 1919–1920 a magyar béke delegáció elnöke, 1925–1933 népszövetségi fődelegátus.

55 *Pragmatica sanctio*: az 1723:I., II. és III. törvénycikkek, amelyek kimondják, hogy Magyarországon III. Károly, I. József és I. Lipót nőági leszármazói is örökölhetik a trónt, a magyar szent korona országai és az osztrák örökös tartományokkal feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul együtt birtoklandók. A *pragmatica sanctio*-t az 1921:XLVII. tc. helyezte hatályon kívül.

leges restauráció nem jelentette az Ausztria és Magyarország között fennállott régi államjogi kapcsolatok helyreállítását, mert ez Magyarországon elutasítást váltott volna ki, de másfelől nem zárta ki ezeknek a régi kapcsolatoknak a helyreállítását sem, mert ezáltal az osztrák monarchisták lehetetlen helyzetbe kerültek volna, és megnehezítette vagy lehetetlenné tette volna az egészséges fejlődést. A formulát, amelyben megállapodtunk, az osztrák monarchisták vezetőjével, Wiesnerrel egyetértésben okoskodtuk ki, azután Andrássy és Apponyi öntötték abba a formába, melyben a nyilvánosság elé került. Magyarország és Ausztria közös uralkodó alatt történő egyesítésének eshetőségét ebben nem zárták ki, ám az uralkodó az osztrák (és egyáltalán bármilyen más) trónt csak vagy Magyarország hozzájárulásával, vagy pedig az ország teljes függetlenségének fenntartásával tisztán perszonálunió formájában fogadhatja el.

A király 1921 húsvétján bekövetkezett visszatérése rendkívül nehéz helyzetbe hozott. Semmit sem tudtam róla előzetesen – ha tudtam volna a szándékról, nyomatékosan eltanácsoltam volna a meglepetésszerű kivitelezéstől, mert a váltás, amit a restauráció politikai és személyi vonatkozásban maga után vont, és mindenképpen elindított volna, sokkal nagyobb volt annál, hogy az ország ellentmondás nélkül – quasi egy éjszaka – beletörődött volna. Másrészt azonban végtelenül nehéz volt a számomra állást foglalni a Magyarországra visszatérő királlyal szemben. Abban a súlyos lelkiismereti konfliktusban, amelybe kerültem, arra törekedtem, hogy az ország és a király érdekeit egyformán szolgáljam. Az ország és a király valódi érdekei az én felfogásom szerint mindig oly szorosan kötődtek egymáshoz, hogy ha a kettő között látszólag ellentét bukkant fel, akkor csupán egyetlen következtetést lehetett belőle levonni: azt ugyanis, hogy azok az érdekek, amelyek az ellentétet okozzák, nem igazi érdekek.

A húsvéti ünnepeket a családomnál Bécsben akartam tölteni, ahová húsvét előtt egy nappal érkeztem meg. Húsvétvasárnap kirándultunk Heiligenkreutzbe. Amikor késő este visszatértem Bécsbe, a magyar követség által kézbesített távirat várt rám, melyben felszólítottak, hogy azonnal utazzak Szombathelyre. Az üzenet teljesen érthetetlen volt a számomra. Nem tudtam elgondolni, mit csinálhatnék én Szombathelyen. Már túl késő volt ahhoz, hogy azonnal útnak induljak s így csak húsvéthétfőn indultam el Bécsből autóval. Nagyon korán, mert a pompás napfelkelte, amit Bécs és Bruck között láttam, feledhetetlen élményem maradt. Mivel azt gondoltam, hogy időközben talán olyasmi történhetett, ami szükségtelessé teszi a szombathelyi utazást, útba ejtettem Győrt, ahonnan mind Budapesttel, mind Szombathellyel telefoni összeköttetésbe léphettem. Azt reméltem, hogy a kapott információk alapján eldönthetem, Budapest vagy Szombathely felé folytassam az utam. Győrben az állomásfőnökhöz mentem, akitől azt hallottam, hogy előző este gróf Andrássy Gyula és gróf Bethlen István is Szombathelyre utaztak. Telefonáltam Budapestre, ámde nem kaptam más választ, mint hogy tovább kell utaznom Szombathelyre. Ezt meg is tettem. Pápától kezdve a csendőrök mind szigorúbban ellenőrizték az utasokat, de senki sem tudta megmondani, mi ennek az oka. Csak amikor megérkeztem Szombathelyre, a püspöki palota előtti térre, lépett hozzám Almásy főhadnagy, aki a bemutatkozás után azt mondta: „Ófelsége a püspöki palotában tartózkodik.” Elképzelhetik a meglepetésem.

A püspöki palotában, ahol a király gróf Mikes János püspök⁵⁶ vendégeként megszállt, ott találtam többek között Teleki Pál miniszterelnököt, gróf Andrássy Gyulát, gróf Bethlen Istvánt és gróf Szécsen Miklóst,⁵⁷ akik arról igyekeztek meggyőzni a királyt, hogy

56 Mikes János gróf (1876–1945), római katolikus pap. 1911–1935 szombathelyi megyéspüspök.

57 Szécsen Miklós gróf (1857–1926), nagybirtokos, osztrák–magyar diplomata. 1897–1901 a közös külügyminisztérium osztályfőnöke, 1901–1911 vatikáni, 1911–1914 párizsi nagykövet.

magyarországi tartózkodása veszélybe sodorja az országot, ezért tanácsosabb volna, ha félbeszakítaná a trón visszaszerzésére irányuló akcióját és visszatérne Svájcba. Féltek Magyarország szomszédainak, különösen Jugoszláviának és Csehszlovákiának a fegyveres beavatkozásától, amivel szemben a trianoni békeszerződésben lefegyverzett ország védtelenül állna szemben. A király nem osztotta ezt a félelmet. Amikor a megérkezésem után azonnal jelentkeztem nála, azt mondta, hogy nem a saját ötletéből tért vissza, hanem Briand francia miniszterelnök⁵⁸ kívánságára. Briand Sixtus páрмаi herceg⁵⁹ útján tudatta velem, ha Bsögötte áll és Magyarország szomszédait visszatartja minden beavatkozási kísérlettől. A király hangsúlyozta, hogy Briand nyilatkozatát nem Sixtus herceg szuggerálta és nem is hosszas rábeszéléssel préselte ki belőle. Nem Sixtus kereste Brianddal a találkozást, hanem ő kérte Sixtust magához. Mindazonáltal abban az időpontban, amikor én a királyt Szombathelyen viszontláttam már fennállott egy sajnálatos fait accompli: húsvétvasárnap ugyanis a király visszatért Budapestre, ám nem tudta a trónt elfoglalni, mert Horthy kormányzó nem akarta neki átadni a hatalmat. Az, hogy a francia ígéret érvényes volt-e erre az esetre, az nem volt előttem világos: Ófelsége azonban azt gondolta, igennel lehet válaszolni a kérdésre.

A nap hátralévő részét a Telekivel, Andrássyval, Bethlennel és Széccsenel folytatott megbeszélésekkel töltöttem. Felvettem azt a gondolatot, hogy nem lehetne-e egy köztes megoldást megpróbálni, és úgy alakítani a dolgokat, hogy Ófelsége csak azért jött vissza az 1918-ban tett nyilatkozatának visszavonása nélkül, amelyben ideiglenesen lemondott a kormányhatalom gyakorlásáról, hogy csak huzamosabb ideig tartózkodjon Magyarországon.

Andrássynak ezzel szemben államjogi megfontolásai voltak. Azt mondta, hogy Ófelsége mindaddig, míg magyar területen tartózkodik, mindig király és sohasem lehet magánember. Bethlen úgy gondolta, ha a király magánemberként maradna Magyarországon, akkor bizonyosan egy klikk képződne körülötte, amely minden elégedetlen elemet összegyűjtene, ez pedig veszélyes megosztottsághoz vezetne. Kétségkívül mindkét ellenvetés helyes volt, ezért elvettem az ötletet. A vita főként arról folyt, hogy a király itt maradása veszélyes-e az országra vagy nem. Teljesen senki sem tagadhatta a kérdés jogosságát. Én azonban úgy hittem, ha fennáll is a veszély, az nem fenyegető, így nem szükséges a király visszautazását elkapkodni. Előzetes ultimátum nélkül bizonyára nem kerülne sor egy Magyarország elleni támadásra, és így meg lehet várni, miként alakulnak a továbbiakban a dolgok. Ha a helyzet fenyegetővé válna, még mindig lenne idő a király visszautazását kezdeményezni. Bethlen viszont rendkívül sürgősnek tartotta az uralkodó elutazását és attól félt, hogy Magyarország egy azonnali támadásnak van kitéve. Amikor ezt valószínűtlennek neveztem és azt mondtam, hogy legalább a franciáknak kellene alkalmat adni a király visszatérése érdekében kilátásba helyezett intervenció foganatosítására, Bethlen így szólt: „Kettőnk között éppen az a különbség, hogy te valóban kívánod a király visszatérését”, amiben implicite az is benne volt, hogy ő nem táplál ilyen gondolatot.

A viták folyamán, amelyek másnap is egész nap tartottak, felmerült az a gondolat, hogy a király, ha most az egyszer el is kell távoznia az országból, intézzon egy manifesztumot a magyar néphez, melyben megindokolná visszatérését és azt is, miért hagyja el az országot. Andrassy, Széccsen, és harmadikként én, készítettünk vázlatokat a kiáltványhoz

58 Briand, Aristide (1862–1932), francia politikus. 1906–1932 több kormány miniszterelnöke vagy külügyminisztere.

59 Sixtus herceg a Bourbon-pármai házból (1886–1934), Zita királyné bátyja.

– a különböző fogalmazványokat megőriztem. A három tervezetet azután egységes szöveggé dolgoztuk össze. Őfelsége ismét fogadott és kifejezte a kívánságát, hogy csak a közvetítéssel akar Telekivel, Andrássyval és Bethlennel érintkezni. Ő még mindig azon a véleményen volt, hogy Magyarországot nem fenyegeti közvetlen veszély és valószínűleg ilyen helyzet akkor sem fog bekövetkezni, ha továbbra is Magyarországon marad. Abban az esetben, ha a dolgok veszélyes fordulatot vennének, magától értetődően azonnal megszakítja az itt tartózkodását és visszatér Svájcba. Minden gondolata arra irányult, hogy a történetek ellenére miként lehetne a kormányzót a hatalom átadására ösztönözni. Egy a román királyhoz intézendő távirat terve is felmerült. Őfelsége arra gondolt, ebben emlékeztetné a román uralkodót, hogy annak idején ő volt az, aki meghiúsította a román dinasztia trónfosztását; most Ferdinánd király⁶⁰ ezt hasonló módon tudná viszonozni. A megbízásából elkészítettem a távirat fogalmazványát, ami ma is a birtokomban van, ő azonban elállt a szándékától. Én ellene voltam, hogy ilyen kérést intézzen a román királyhoz.

Szerdán, március 31-én a helyzet még teljesen változatlan maradt. Budapestről mind hevesebben követelték, hogy ösztönözzük a királyt az ország elhagyására, ő azonban nem akarta ennek szükségességét belátni. Teleki, Andrássy és Bethlen elfáradtak a sikertelen rábeszéléstől és várakozástól és elhatározták, hogy visszautaznak Budapestre. A király a déli órákban fogadta őket, egy papírlappal a kezében, melyről a következő szakakat olvasta fel:

„Uraim!

A sok tanácskozás és audiencia után megmásíthatatlan akaratom, melyről nem kívánok vitatkozni, a következő:

1. Addig maradok az országban, míg be nem látom, hogy itt tartózkodásom háborúhoz vezet. A belpolitikai viszonyok miatt nem fogok elutazni.

2. A manifesztum gondolata jó. Az előterjesztett tervezeten még néhány javítást szeretnék végrehajtani; általánosságban helyeslem a gondolatmenetét. A manifesztumot csak akkor fogom aláírni, ha elutazom, korábban nem szabad nyilvánosságra hozni. Ha a kormány vagy egy árnyékkormány korábban közzétenné, akkor kineveznék egy minisztert, akinek egyetlen feladata egy ellenkiáltvány kidolgozása lenne.

3. Gratz itt marad.”

Teleki, Andrássy és Bethlen elutazását követően én maradtam a kormány egyetlen képviselője az uralkodó mellett. Rendszeresen tájékoztattam őt mindarról, amit visszatérési kísérletének a szomszédos államokra gyakorolt hatásáról jelentettek nekem Budapestről. Ezek a jelentések nagyon nyugtalanítóak voltak. Mozgósításról, háborús fenyegetésekről tudósítottak és olyan különböző előjelekről, melyek szerint a szomszéd államokban hadjáratot készítenek elő Magyarország ellen. A király nagyon pontosan elemezte a háborús fenyegetéseket és úgy vélte, hogy viszonylag ártalmatlanok és semmi olyan nincs bennük, ami szükségessé tenné a Szombathelyről történő elutazását, amiben, mint a következmények mutatták, végül is igaza volt. A határokon folyó háborús előkészületekről szóló riasztó hírekben egyáltalán nem hitt. Ebben megerősítette őt az a körülmény, hogy a kormány részéről hozzám érkező nyugtalanító hírek éles ellentmondásban álltak a báró Lehár ezredes,⁶¹ szombathelyi katonai parancsnokhoz a budapesti hír-

60 I. Ferdinánd a Hohenzollern–Sigmaringen házból (1865–1927). 1914-től Románia királya.

szerző irodától automatikusan befutó jelentésekkel, amelyekben a helyzetet következetesen teljesen nyugodtnak ábrázolták. A hírszerzés március 30-i helyzetjelentése pl. hírt adott a macedón–jugoszláv határon tapasztalható nyugtalanságról, de egyetlen szót sem ejtett arról, hogy a magyar határ hosszában bármiféle katonai előkészületek történének. A csehszlovák államhatáron ugyancsak „változatlanok” jellemezte a helyzetet, azaz ott is normális állapot uralkodott. A március 31-i jelentésben az állt, hogy valamennyi határon normális és nyugodt a helyzet. Április elsején a csehszlovák határról jelentették: „Semmi jele a katonai intézkedéseknek, a határőrséget nem erősítették meg, készség nem figyelhető meg.” Ugyanezen nap délutánján ugyanonnan azt közölték, hogy „a legfrissebb magyarországi politikai események egyelőre semmiféle katonai intézkedésben nem érzetik a hatásuk.” Április 2-án a hírszerzés a jugoszláv határról a következőket közölte: „A helyzet változatlan, semmiféle jele a mozgósításnak.” Délután általánosságban jelentették: „Károly király magyarországi tartózkodásával kapcsolatban egyik szomszédos országban sem figyelhető meg konkrét katonai intézkedések.” Kézenfekvőnek látszott a feltételezés, hogy a király tájékoztatására velem közölt riasztó jelentéseket tendenciózusan fogalmazták, vagy éppen kitalálták.

Őfelsége előtt is azt a véleményt képviseltem, hogy az akciót megghiúsulni kell tekinteni és ezért azután semmi értelme sincs a folytatásának, ha a király magyarországi tartózkodásának meghosszabbítása az ország számára nem jelent semmilyen háborús veszélyt. Az egész akció arra épült, hogy a kormányzó önként átadja a hatalmat a királynak. Mivel ez nem következett be és a királynak nem volt olyan hatalmi eszköz a kezében, amellyel az átadást kikényszeríthette, így a további szombathelyi tartózkodás csak felesleges játék volt, bizonyos, bár nem túl nagy kockázattal.

Április 2-án megérkezett Budapestről Hegedűs Pál tábornok⁶² és a külügyminisztérium főtitkára, Kánya Kálmán. Hegedűsnek megbízatása volt a szombathelyi katonai parancsnokság átvételére. Budapesten nyilván attól féltek, hogy a legitimistaként ismert addigi parancsnok, Lehár ezredes, kísérletet tesz a király fegyveres erővel Budapestre történő visszakísérésére. A hírszerző irodától a katonai parancsnokságra érkező helyzetjelentések, amelyek hiteles információkat tartalmaztak arról, hogy Magyarország határain semmiféle aggodalomra okot adó katonai előkészületek nem történnek, már nem voltak a király számára hozzáférhetőek. Így hiányzott a számára az a szilárd bázis, melynek alapján azt mondhatta, hogy további magyarországi tartózkodása esetén sem fenyeget háborús veszély. A Hegedűssel együtt érkezett Kányának az volt a megbízatása, hogy nyomatékot adjon a király mielőbbi elutazását sürgető kormányzati óhajnak. Én nyilván gyanúba kerültem, hogy ezt az óhajt nem elég energikusan képviselem a királlyal szemben. Kánya nyíltan azzal fenyegetőzött, hogy a kormány erőszakot fog alkalmazni a király eltávolítása érdekében, ha nem utazik el a legrövidebb időn belül. Ennek jogosságát azzal indokolták, hogy az ország fenyegetett békéjének biztosítása érdekében váltak szükségessé. Amikor a király arra az álláspontra helyezkedett, hogy rábízta a dolgot, Kánya tervet készített egy autóútra, miután az autóval gyorsabban át lehet jutni a közel fekvő határon, ahol Őfelségét átadná az osztrák hatóságoknak. Ezek ellen a tervek ellen magától értetődően a legélesebb formában állást foglaltam. Eltekintve minden mástól, feleslegesek is voltak, mert a király mindig kijelentette, hogy – amennyiben veszély fe-

61 Lehár Antal báró (1876–1962), katonatiszt, ezredes, IV. Károly 1921 októberében nevezi ki vezérőrnaggyá. 1919. aug.–1921. márc. a szombathelyi katonai körlet parancsnoka.

62 Hegedűs Pál (1861–?), katonatiszt, vezérőrnagy. 1921. ápr.–júl. a szombathelyi katonai körlet parancsnoka.

nyegeti az országot – önként el fog utazni. A Magyarország elleni azonnali támadás veszélye, melyet a kormány festett a falra, azonban minimális volt. Budapesttel szemben azt az álláspontot képviseltem, hogy ha a király nem hajlik az önkéntes elutazásra, amire rábeszéltem, akkor be kellene várni egy ultimátumot, aminek Ófelsége bizonyára enged. Budapesten semmit sem akartak tudni erről és az volt a vélemény, hogy Magyarország számára kínos lenne, ha egy ultimátumnak kellene engedelmeskedni. Mégis azon a nézetem voltam, hogy nagyobb szégyen azelőtt engedni az utódállamok kívánságának a király eltávolítását illetően, mielőtt konstatálják, hogy csak kényszerből, az erőszak hatására cselekszenek. Annak az oka, hogy megtagadták az ultimátum bevárását – mint manapság gondolom –, abban rejlett, hogy féltek, abbamarad az egész dolog és akkor Budapesten, ahol a király visszatéréséről semmit sem akartak tudni, ezt azonban a külföld ellenállásával magyarázták, nehéz helyzetbe kerültek volna. Mindazok az események és ellentmondások, amelyek a királlyal való bánásmód kérdésében a kormány és köztem felmerültek, arra az elhatározásra indítottak, hogy külügyminiszteri tisztemről lemondjak.

Annak a feladatnak a megoldását, amely előtt Szombathelyen álltam, lényegesen megkönnyítette a párizsi nagyköveti konferencia – tehát a három nagyhatalom – határozata, amelyben a király Magyarországról történő elutazását követelték. Ófelsége április 2-án és 3-án beteg volt, nyitott autóban utazott vissza Budapestről Szombathelyre és megfázott, magas láza volt, módom volt azonban a betegágyán is beszélni vele. Átadtam neki a nagyköveti konferencia Budapestről megküldött szövegét. (Másnap meggyőződtem arról, hogy Budapesten a határozat szövegéhez hozzátoldottak egy szót, nyilvánvalóan azért, hogy a király elutazásának sürgősségét még inkább aláhúzzák.) Azt ajánlottam Ófelségének, hogy a nagyköveti konferencia határozatát használja fel elutazása indoklására – ha már el kell utaznia, úgy történjék ez inkább a nagyhatalmak nyomására, mint a csehek, szerbek és románok által alkalmazott kényszer alatt. A király elutazása azonban, mint hangsúlyoztam, azért is szükségessé vált, mert különben a kormány részéről számolni kellett kényszerintézkedések alkalmazásának lehetőségével is. A király azonban nem engedhette meg azt, hogy erőszakkal kelljen őt eltávolítani, ám miután nem akart önkéntesen elutazni és ezzel háborús veszélynek tette ki az országot, ki kellett ebből a helyzetből szabadítani. Egyébként sem volt lehetséges, hogy kikényszerítsék a hatalom átadását a királynak, ezért nem maradt más hátra, mint az egész akciót likvidálni. A király hosszasabban habozott. Csak április 2-án késő este, éjfél felé közölte velem, hogy elszánta magát az elutazásra. Még az éjszaka folyamán papírra vettem az erről szóló írásos nyilatkozatot. Másnap reggel – ő még mindig betegen feküdt az ágyában – bemutattam neki. Kis ideig gondolkodott, azután aláírta.

Április 3-án látogató érkezett a királyhoz külföldről. Fritz Williams angol orvos jelentkezett nála. Azt állította, hogy a bécsi angol követ, Lindley küldte őt, arra a hírre, hogy a király beteg és orvosra van szüksége. A társaságában volt a „Times” tudósítója, Mac Cartney is – nem azonos azzal az íróval, aki később könyvet írt Magyarországról. Williams egy cédulát hozott magával, amit a király megmutatott nekem. Körülbelül ez a szöveg állt rajta: „A megbízó további kitaratást kér.” Amikor átnyújtotta a cédulát, azt kérdezte: „Tudja Ön, ki a megbízó?” Tagadó válaszomra azt mondta: „Ez Briand.” Elhatározását, hogy elutazik, azonban már nem változtatta meg.

Mivel a küldetésem Szombathelyen véget ért, ugyanezen nap estéjén a nemzetgyűlés elnökének, Rakovszky Istvánnak⁶³ a társaságában, aki egy nappal korábban érkezett, hogy tiszteletét tegye a királynál, autóval visszautaztam Budapestre. Ezen a napon azon-

63 Rakovszky István (1858–1931), politikus. 1919 után a legitimista irányzat egyik vezetője.

ban csak Veszprémig jutottunk, ahol a püspöki udvarban Rott püspök⁶⁴ vendégeiként éjszakáztunk és másnap folytattuk utunkat Budapest felé. Itt az első dolgom volt, hogy papírra vessem a lemondásom. Így hangzott:

„Engedje meg Főméltóságod, hogy jóindulatú tudomására hozzam, miszerint külügyminiszteri tiszteből visszalépek.

A kormánnyal egyetértésben azon a véleményen voltam, hogy a király döntése Magyarországra utazásáról hiba volt és mielőbbi visszatérése – az adott bel- és külpolitikai helyzetben – mind az országnak, mind a királynak elsőrendű érdeke. A két érdek azonban sohasem állhat egymással ellentmondásban. Ezt az álláspontot következetesen és nagy nyomatókkal képviseltem Őfelsége előtt és sikerült elérni, hogy elhagyja Magyarország területét.

A kormány további, a király magyarországi tartózkodásával összefüggésben kialakított magatartásával azonban nem azonosíthatom magam, mert kifelé nem tudta megóvni az önérzetet és a méltóságot, befelé pedig nem volt tekintettel arra, hogy Őfelsége a király személyében megtestesülő princípiumot megóvja a súlyos károsodástól.

Ha azonban a kormánynak a király magyarországi tartózkodásával összefüggésben kialakított magatartása, tekintve az adott és – el kell ismernem – súlyos körülményeket, igazolható is lett volna, azzal, hogy az elkövetett hibák következtében a király és a kormányzó között ellentét keletkezett, súlyos lelkiismereti konfliktusba kerültem, melyet nem tudok másként megoldani, mint hogy a király oldalán maradok, egyebekben pedig félreállok és minden politikai tevékenységtől visszavonulok.”

Lemondónyilatkozatom azonban nem küldtem el azonnal, mivel szükségét éreztem annak, hogy a kormánynak a szomszéd országok fenyegetéseivel szemben elfoglalt álláspontját a képviselőházban ismertessem. Beszédem nagy sikert aratott volna, ha azon a helyen, ahol arról beszéltem, hogy a királynak el kellett hagynia Magyarországot, ki nem szaladt volna a számon a „sajnos” szó, ami beszédem vázlatában nem fordult elő. Ez igaztalan hatott a legitimista nézetek ellenfeleire. Tekintve azonban, hogy e nélkül is szilárdan elhatároztam a beszédet követő azonnali visszalépésem, ez a hatás édeskevésbé aggasztott.

Másnap Vass⁶⁵ és Hegedűs miniszterek kerestek fel, hogy rábírjanak lemondásom visszavonására, én azonban nem hagytam magam eltéríteni a szándékomtól. Ezt akkor is fenntartottam, amikor ugyanezen a napon a még mindig Szombathelyen időző király azt kérte, ha van rá lehetőség, maradjak a kormányban. Amikor közvetlenül ezután gróf Teleki visszalépett és Bethlen István alakított kormányt, miniszteri tárcát ajánlott fel a számomra, de a külügyet a kereskedelmi minisztériummal kellett felcserélnem. Úgy gondoltam, Őfelsége kívánságát szabad oly módon interpretálnom, hogy ő csak külügyminiszterként kívánta a maradásom s a kereskedelmi miniszteri poszt vállalására nem fektetne súlyt, így Bethlen ajánlatát elutasítottam. Nem láttam többé lehetőséget arra, hogy a királynak és a kormányzónak szolgáljak és nem akartam olyan kényszerhelyzetbe kerülni, hogy vagy egyikkel, vagy a másikkal szemben illojális legyek. Három hónappal korábban még letehettem a miniszteri esküt Horthy admirális kezébe, mert jó hittel gondolhattam, hogy ez az eskü semmi olyat nem tartalmaz, ami a korábbi, a királynak tett

64 Rott Nándor (1869–1939), római katolikus pap. 1917–1939 veszprémi megyéspüspök.

65 Vass József (1877–1930), római katolikus pap, politikus. 1920–1921 közéleti, 1920–1922 vallás- és közoktatásügyi, 1922–1930 népjóléti- és munkaügyi miniszter.

eskümmel ellentmondásban állna. A Szombathelyen eltöltött napok után azonban nem ez volt a helyzet.

Miniszteri tisztet azért sem vállalhattam, mert tudtam, hogy politikai meggyőződéssem a legfontosabb kérdésekben erősen különbözik Bethlenétől. Vele olyan ember került az élre, aki kétségekívül a háború utáni időszak legjelentősebb politikai tehetsége volt. Világos és határozott, nem valahonnan és valakitől készen átvett, hanem fáradhatatlan szellemi munkával önmaga által alapjaiból felépített nézeteket vallott, amelyek egy egységes, minden részletében jól átgondolt és harmonikusan összeillesztett politikai alapfelfogás logikus konzekvenciáiként lettek nyilvánvalóvá. Ezek és az a képessége, hogy nézeteit cselekvő akaratként tudta megjeleníteni, voltak politikai vezéregyéniségének jellemzői. Tisza István egyszer Bethlent – noha ő nem tartozott Tisza párthívei közé – az ifjabb nemzedék egyetlen olyan tagjaként jellemezte, akire nyugodtan rá lehet bízni Magyarország sorsának irányítását. Véleményem szerint is Bethlen volt az egyetlen a két világháború közötti magyar kormányfők sorában, aki teljes egészében megfelelt azoknak a követelményeknek, amelyekkel egy ilyen posztra állított embernek rendelkeznie kell. Nézeteinek komolysága, egészséges véleménye, tartózkodása a hangos, de nem alaposan átgondolt és tartalmatlan politikai jelszavaktól, hiúságtól mentes és ezért a populáris áramlatoktól is független és tőlük nem könnyen lelkesülő személyisége, döntéseinek tisztasága és szívós kitartása megvalósításukban, együttesen egy valamelyest száraz, de meggyőző ékesszólással és a parlamenti taktika mesteri ismeretével emelték őt magasán nemcsak a magyar politikusok átlaga, hanem a háború utáni magyar miniszterelnökök és miniszterek fölé is. Senki sem tudta magasabbra értékelni személyes tulajdonságait, mint én és a kommunizmus legyőzése után mindig azt a véleményt képviseltem, hogy a magyarországi állapotok valódi konszolidációja csak Bethlen vezetésével várható.

Az a tény azonban, hogy Bethlen jó tulajdonságait nagyra becsültem – nem hagyott a legcsekélyebb kétséget sem bennem, hogy politikai céljai nem voltak azonosak az enyéimmal és az én céljaim nem találtak az ő ízlésével. Bethlen a külpolitikában teljességgel idegenkedett a szomszéd államokkal való együttműködés gondolatától, úgy ahogyan az előttem lebegett. Ha ő ilyenre gondolt, akkor azt csak a jövőre nézve tartotta szem előtt, egy olyan időszakra, amelyben Magyarország elég erős lesz ahhoz, hogy vezető szerepet játszhasson a közép-európai államok szövetségében. Ehhez arra volt szükség, hogy Magyarország azt a területet, amelyet a trianoni béke előtt magáénak mondhatott, egészben vagy részben visszakapja és ezt elérendő, számára egy nagyhatalom támogatása elengedhetetlennek tűnt. Mivel eleve arra kellett gondolnia, hogy ez a nagyhatalom talán Németország lesz, és mivel Németország mindenkit, aki az Anschluss ellen volt, kiközösített, ezért ebben a kérdésben is rendkívül visszafogottnak kellett lennie, hiszen Németországban a szomszéd államokhoz történő minden közeledést az Anschluss elleni sakkhúzásnak tekintettek. Éppen így gyökeresen eltért véleménye az enyémtől a belpolitikai kérdések megítélésében: számomra a régi dinasztiához való ragaszkodás kardinális jelentőségű volt, számára egy célszerűségi kérdéstről volt szó, amely a körülmények szerint így vagy úgy eldönthető. Bethlen politikai nézetei a Függetlenségi Párttal való hajdani kapcsolat bélyegét viselték magukon, az enyémekek a dualizmus egy őszinte hívének meggyőzésében gyökereztek. Bethlen túlbecsülte az ország korlátlan függetlenségének értékét, miként én talán alábecsültem; ő túlzottan optimista volt annak az országot fenyegető veszélynek a megítélésében, amely akkor fenyegette Magyarországot, ha a szomszédaival nem jut egyetértésre, miként én ebben a tekintetben talán túl pesszimista voltam; ő túlzottan merész volt azokban a politikai számításokban, melyekre a régi Magyarország külföldi segítséggel történő visszaállítását alapozta, én pedig félelmemben, hogy adott esetben

a szomszédaink morzsolnak szét bennünket, talán túl bátortalan voltam. Bethlen politikája bizonyára követhető volt, de nekem úgy tűnt, hogy a lehetséges veszélyek messze túlszárnyalják a lehetséges előnyöket. És mindenekezlőtt: nem ez volt az a politika, melyet én helyesnek tartottam és képviselhetőnek gondoltam. A különbség oly nagy volt a véleményünk között, hogy én – ha nem akartam lemondani a sajátomról – nem tartottam lehetségesnek vele a gyümölcsöző együttműködést, bármily kívánatos is lett volna bizonyos tekintetben a számomra. Valóban gyakran előfordul, hogy a politikai célokot nem lehet egyenes úton elérni és azért, hogy elérhetők legyenek, féljobbra vagy félbalra, sőt talán jobbra vagy balra kell kitérnünk, hogy bizonyos kerülő úton odaérjünk, ahová akarunk. Nem lehet azonban jobbra menni úgy, hogy a teljesen ellentétes baloldali útra térünk, és közben önmagunkat ámítjuk, a jobboldali úton lévő cél felé tartunk. Ez történt volna, ha Bethlen politikájához csatlakozom.

Ezek a megfontolások megkönnyítették számomra a választ arra kérdésre, amely előtt a külügyminisztériumból történt kiválásom után álltam, – vajon a közéletben maradjak-e vagy visszatérjek-e a magánéletbe. A választás szabad volt a számomra, mert tudtam, hogy a magyar gazdasági életben, ahol sok barátom volt, elő tudom teremteni azt a jövedelmet, amely a családom létfenntartásához szükséges. Mindazonáltal minden hajlandóságom a közéletben való maradásra csábított, melyre előtanulmányaim is messze jobban felkészítettek, mint a tisztán gazdasági tevékenységre. Az áldozat, melyet számomra a közélet elhagyása jelentett, annál nagyobb volt, mert lemondásom elfogadásával egy időben ismét bécsi követté neveztek ki, úgyhogy lehetséges lett volna a diplomáciai pályán maradnom, ami mindig is különös vonzerőt gyakorolt rám. Gyermekségemtől kezdve mindig arra vágytam, hogy ezen a pályán működhessenem és mindig ennek a célnak az elérésére törekedtem. Egyáltalán nem volt olyan magától értetődő, hogy ezt elértem. Nyugodtan állíthatom, hogy a játszmat rossz kártyával a kezemben nyertem meg. Kétségkívül nehéz volt és sok önuralmat kívánt tőlem, hogy ezt a játszmat, miután megnyertem, most feladjam. Másrészt azonban azt éreztem, hogy előbb vagy utóbb a királykérdés miatt konfliktusba kerülök a Bethlen vezetése alatt álló kormánnyal és vagy a meggyőződéselem vagy a követi posztot kell feladnom, és ebből az alternatívából az első nem jött szóba. Bizonyos mértékig megkönnyítették számomra a diplomáciai karrier elhagyását azok a személyes megfontolások, amelyek lehetőséget kínáltak családom anyagi egzisztenciájának jobb megalapozására és megerősítésére, ami a közéletben, ha meg akartam őrizni a tisztaságom, teljesen lehetetlen lett volna. Csekély megtakarításaink áldozatul estek a kedvezőtlen időknek és gyakran nem volt könnyű elkerülni az adósságokat, amikkel szemben mindig babonás félelmet éreztem. Ha jobban is kívánta a gyermekeim érdeke, hogy elhagyjam a közszolgálatot, mint az állam érdeke a közéletben való maradásom, mindent egybevetve a közszolgálatból való távozással messze súlyosabb áldozatot hoztam, mint azt a magán-tevékenység anyagi előnyeiről történő lemondás indokolta volna. Így csak nehéz szívvel jutottam arra az elhatározásra, hogy nem veszem át a bécsi követi posztot és visszavonulok a magánéletbe.

Nem mondhatom, hogy megjelenésem a magyar gazdasági életben szerencsés módon zajlott le. Az ajánlatokból, melyeket kaptam, elsősorban kettő jött számításba: a Magyar Általános Hitelbanké az intézet ügyvezető igazgatói tisztségére és a Pesti Magyar Kereskedelmi Banké igazgatósági tagságra, illetve ebben a minőségben az érdekeltségi körükbe tartozó ipari vállalatok vezetésében történő részvételre. Ingadoztam a két lehetőség között, annál is inkább, mert előttem a budapesti bankvilágban uralkodó viszonyok, melyekben sohasem voltam jártas, és amelyek ezenfelül többéves bécsi távollétem idején nem csekély mértékben megváltoztak, nemigen voltak ismertek. A Hitelbank ve-

zetői között egyetlen ember volt, a bank egykori vezérigazgatója, báró Ullmann Adolf,⁶⁶ akivel szorosabb kapcsolatban álltam, míg az ügyvezető igazgatók – Horváth Ödön, Klein Gyula, Kovács Géza – név szerint is alig voltak ismertek számomra. Ezzel szemben a Kereskedelmi Bank igazgatósági tagjainak többségéhez – Hegedűs Lóránt, Chorin Ferenc, Weiss Manfréd, Heinrich Ferenc, Stein Emil – szoros baráti szálak fűztek és a bank elnök-vezérigazgatójával, Weiss Fülöppel⁶⁷ is, ha nem is baráti, de jó és régi kapcsolatban voltam. Másrészről át kellett gondolnom, hogy a Hitelbankban egy pontosan körülírt munkakört szántak nekem, fix fizetéssel, amire rá voltam utalva, a Kereskedelmi Bankban ezzel szemben csak egy tiszteletbeli állást és egy bizonyos, jutalék formájában folyósítandó korántsem biztos jövedelmet ajánlottak, ami csak egy év után lett volna esedékes. Később nagyon hamar beláttam, hogy rosszul választottam, amikor végül a Kereskedelmi Bank javára döntöttem. A döntésem befolyásoló indítékokhoz tartozott a Kereskedelmi Bank vezetőihez fűződő, már említett, rendkívül barátságos kapcsolatokon kívül az a körülmény is, hogy a Hitelbank igazgatói, akikkel Ullmann hozott össze, igen hűvösen, sőt némi bizalmatlansággal fogadtak, ami addig terjedt, hogy pl. Klein Gyula,⁶⁸ akivel később baráti viszonyba kerültem, éppen hogy a becsületszavam követelte, miszerint semmiképpen sem akarom a vezérigazgatói tisztséget megszerezni, amire egyáltalán nem is gondoltam, mert nem tartottam magam arra érettnak. A Kereskedelmi Bank részéről ezzel szemben, különösen Weiss Manfréd,⁶⁹ makacsul arról győzködtek, hogy ne lépjek be egy olyan csoportba, amely – Ullmanntól eltekintve – teljesen idegen a számomra, amikor a másik oldalon őszinte barátaim vannak. Megígérte, gondoskodik arról, hogy belőle, Hegedűsből, Heinrichből s belőlem egy kis bizottság alakuljon, amely Weiss Fülöp elnök mellett rendszeresen és naponta foglalkozna a bank ügyeivel, úgyhogy nem panaszkodhatom majd az elfoglaltság hiányáról. Elhatározásomban bizonyos mértékig szerepet játszott az a körülmény is, hogy abban az időben, amikor döntenem kellett, már megbízást kaptam Ófelségétől híveinek vezetésére. Azt gondoltam ugyanis, hogy a Kereskedelmi Banknál több időm lesz ezzel a feladattal foglalkozni, mint ha a Hitelbankhoz megyek. Volt szerencsém később megbánni ezt az elhatározást. Három évvel később indítatva éreztem magam, hogy elutasítsam újraválasztásom a bank igazgatóságába, tehát szó szerint két szék közül a pad alá estem. A hibák azonban nem maradnak büntetlenül. Különösen kínos volt számomra kezdettől fogva, hogy döntésem következtében feszült viszonyba kerültem Ullmannal, annál is inkább, mert az volt az érzésem, nincs igazam vele szemben. Természetesen abban az esetben, ha a Hitelbankhoz mentem volna, a barátaim a Kereskedelmi Banknál éppúgy lehangolódtak volna. Hiányos emberismeret, tétovázás abban, hogy mit akarok tulajdonképpen, bizonytalanság azoknak a körülményeknek a megítélésében, amelyek közé kerülnöm kellett – ezek voltak az elkövetett hibák fő elemei.

A hibás lépés első kellemetlen következménye az volt, hogy néhány hónap múltán hirtelen olyan helyzetben találtam magam, hogy nem tudok kielégítő módon gondoskodni a családom eltartásáról. Az infláció közepén álltunk, s amiből tavasszal még azt reméltem, hogy egy évig gondtalanul megélünk, az ősszel már alig volt többre elegendő, mint

66 Ullmann Adolf báró (1857–1925), pénzügyi szakember. 1909–1925 a Magyar Általános Hitelbank igazgatója.

67 Weiss Fülöp (1859–1942), pénzügyi szakember. 1911–1920 a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alelnöke, 1921-től elnöke.

68 Klein Gyula, a Magyar Általános Hitelbank ügyvezető igazgatóságának tagja.

69 Weiss Manfréd báró (1857–1922), nagyiparos.

egy negyedévre. Arra kényszerültem, hogy adósságokat csináljak a következő évben remélt járandóságaimra. Azt, hogy olyan időkben, amikor a pénz értéke süllyed, előnyös adósságokat csinálni, mert kevesebbet fizetnek vissza, mint amit kaptak, akkor nem tudtam, ami nyilvánvalóan hiányzó üzleti érzékem bizonyítéka volt. Csak most kezdtem komolyan érdeklődni, milyen bevételekkel számolhatok. Amit a Kereskedelmi Bank hihető jutalékként megszabott a számomra, az a pénz értékének csökkenése következtében körülbelül két hónapra fedezte a kiadásaim. A Rimamurányi Vasipari Rt. irányomban nagyon barátságos vezérigazgatója, Bíró Pál,⁷⁰ akitől Bécsben a Hotel Bristolban aziránt érdeklődtem, mit várhatok a vállalatától, melynek igazgatóságába beválasztottak, azt felelte: „A háború előtt kb. 30 000 koronát fizettünk, úgy gondolom, most ugyanannyit.” A megváltozott pénzviszonyoknak megfelelően ez az összeg csak töredékét jelentette a háború előtti 30 000 koronának. Alig elegendőt ahhoz, hogy családom létfenntartását 14 napra fedezzem. Csekély megtakarításaim, a számomra engedélyezett nyugdíj, és mint legfontosabb tétel, egy havi 100 dolláros összeg, melyet a Carnegie-alapítványtól⁷¹ kaptam, hogy a világháború gazdaság- és társadalomtörténete magyar kötetének kiadását előkészítsem – ezek voltak azok a bevételek, amelyekkel manővereznem kellett, hogy megtartsam a pénzügyi egyensúlyt. A feleségem vitézül segített ezekben a nehéz időkben – neki kellett ugyanis egy időre a szakácsnő feladatait átvenni, mert szakácsnőt már nem tudtunk tartani.

Ebben a helyzetben vettem kézhez 1921 augusztusában a korábbi osztrák vasútügyi miniszter, báró Bahhans levelét, amelyben arra kért, hogy vállaljam el a Magyarországon alapítandó Vasútfelszerelési Rt. (AFEB) elnökségét. A részvénytársaság egy Bécsben és Belgrádban azonos néven működő társaságokkal rendelkező konszern magyar csoportjaként tevékenykedne. A konszern vezetője Julius Biedermann, egy jó üzleti érzékkel rendelkező ember volt, aki valamivel korábban tekintélyes kölcsönt szerzett a Magyar Államvasutak számára, és ezzel a létfontosságú tranzakcióval ismertté tette a nevét. A társaság nagyszabású üzletet folytatott és olyan, a MÁV számára történő szállításokat vett át, amelyekkel – az inflációs konjunktúra kihasználásával – tetemes nyereséget ért el. Biedermann az átlagosnál jelentősebb léptékű kereskedő volt. A vállalkozás keretében figyelemre méltó ezeknek a megvalósítása jelentette számára a legnagyobb megelégedettséget, nagyobb, mint a pénz, melyet ennek révén szerzett, amelyet bizonyára meg is vetett. A részéről két testvére vett részt a vállalat vezetésében: az egyik, Dr. Nikolaus Biedermann, egy nagyon talpraesett ügyvéd, rendelkezett azzal az egészséges, a lábai alól sohasem szilárd talajt vesztő szellemi képességgel, amely mint szükséges ballaszt nélkülözhetetlen volt testvérének a vállalattal kapcsolatos magasan szárnyaló tervei szempontjából. Míg a másik testvér, Eugen Biedermann találékony, kitartó üzletember volt, aki jelentős mértékben rendelkezett azzal a pénzszerzéshez szükséges képességgel, amely belőlem teljesen hiányzott. Az igazgatóság tagjaiként rajtam kívül számításba jövő személyek rangos és tekintélyes egyéniségek voltak. Ezek közé tartozott a kiváló bécsi ügy-

70 Bíró Pál (1881–?), nagyiparos, politikus. A Rimamurányi–Salgótarjáni Vasmű vezérigazgatója, majd elnöke, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének alelnöke. 1923-tól kormánypárti parlamenti képviselő.

71 Carnegie-alapítvány: Andrew Carnegie (1835–1918) amerikai nagyiparos hozta létre a kultúra és a tudomány támogatására. – Az alapítvány támogatásával készült munka: *Gustav Gratz–Richard Schüller: Die äussere Wirtschaftspolitik Österreich–Ungarns. Wien–New Haven, 1925.*

véd, Bachrach, aki közel állt Julius Biedermannhoz és két testvéréhez és biztosított engem, hogy nyugodtan csatlakozhatom a vállalathoz. Ismételten összejöttem a Biedermann testvérekkel és megegyeztünk egy magas fix fizetésben, melyet a társaságtól kellett kapnom, s amely a bécsi és belgrádi társaságoktól folyósított járulékokkal még növekedett. (A fizetés a későbbiekben egyébként emelkedett és svájci frankban állapították meg, ami a korona értékének folyamatos ingadozásával szemben a nagyon óhajtott biztonságot nyújtotta a számomra.) Közöltem az ajánlatot Weiss Fülöppel. Ő eltanácsolt attól, hogy elfogadjam, de – bár beszéltem az infláció következtében támadt pénzügyi nehézségeimről, melyek áthidalása másként, mint az ajánlat elfogadásával, nem látszik számomra lehetségesnek – a legcsekélyebb gesztust sem tette azért, hogy az előttem álló probléma megoldásában a segítségemre legyen. Így azután 1921 augusztusában elfogadtam a Biedermann testvérek ajánlatát. Noha ez azt jelentette, hogy a gazdasági életben egy alacsonyabb szintre süllyedtem, mint ami a szakmába történt belépéskor előttem lebegett, még ma sincsen okom arra, hogy sajnálkozzam ezen a lépésen. Röviddel azt követően, hogy átvettem az AFEB elnökségét, Károly király második restaurációs kísérletével kapcsolatban rendkívül nehéz helyzetbe kerültem és a Biedermann testvérek hűek maradtak hozzám, amit nem állíthatok a gazdasági életben tevékenykedő minden barátomról. Ezért sohasem felejtettem el, hogy segítettek túljutni életem legnehezebb szakaszán és később, amikor ők maguk kerültek szorult helyzetbe, arra törekedtem, hogy azt, amit értem tettek, erőmtől telhetően viszonzzam.

A gazdasági életben betöltött funkcióim egyelőre arra korlátozódtak, hogy megbeszéléseken vettem részt, tanácsokat adtam, fontos ügyekben tárgyalásokat is folytattam, de bőségesen maradt időm más dolgokra is. Különösen a politika tartott engem továbbra is a hatása alatt és mondhatni, 1921 folyamán még teljesen igénybe vett.

Röviddel a lemondásom után kaptam kézhez egy április 10-i keltezésű legfelső kéziratot, melyben Őfelsége azzal bízott meg, hogy összegyűjtsen magyarországi híveit és előkészítsem mielőbbi visszatérését. „Szilárd elhatározásom – írta –, hogy az újbóli trónra lépésemre irányuló tevékenységem, melyet ez idő szerint a külföldi erőszak meghiúsított, a legközelebbi időben folytassam. Felszólítom ezért valamennyi hívem, hogy gyülekezzen Dr. Gratz Gusztáv körül, aki teljes bizalmam bírja.” A kézirat ezután megadja annak az agitációnak a fő alapelveit, melyet Őfelsége a restauráció érdekében szükségesnek vélt. A megbízás – bármennyire megtisztelő is volt – minden volt, csak nem kellemes. Szívesebben láttam volna, ha Őfelsége a régi nagy politikai tekintélyek sorából bíz meg valakit, pl. gróf Andrássy Gyulát vagy gróf Apponyi Albertet. Emellett azonban a számomra kijelölt feladatot, a király Magyarországra történő gyors visszatérésének előkészítését – ráadásul egy adott rövid időn belül – megoldhatatlannak tartottam. Véleményem szerint ebben az időpontban a legfontosabb feladat a király és a kormányzó közötti egyetértés helyreállítása volt. A kettejük közötti közvetítő szerepre akkor valóban alkalmasnak tűntem, mivel gyakorlatilag én voltam az egyedüli, aki egyformán bírtam a király, a kormányzó és Bethlen miniszterelnök teljes bizalmát. Ez volt azután az oka annak, hogy a rám bízott missziót végül elláttam, azzal a megjegyzéssel, hogy feladatomnak a király és a kormányzó ellentétének megszüntetését fogom tekinteni.⁷²

Azért, hogy a király és a kormányzó közötti közeledés érdekében kifejtett fáradozások meghiúsultak – ha mégoly nagyon is igyekszem a dolgokat objektíven megítélni – a felelősség inkább a kormányzót és a magyar kormányt, semmint az uralkodót terheli.

72 Az Őfelsége megbízása alapján végzett tevékenységemről mindent, amit tudni érdemes, már ismételten elmondtam: kiváltképpen a király második visszatérési kísérletének szervezői ellen

A király és a kormányzó egymás iránti kezdeti bizalma egyes-egyedül azért rendült meg, mert a kormányzó – noha a saját meggyőződése szerint hű maradt a királyhoz – állandóan olyan emberekkel vette magát körül, akik általában a Habsburg-háznak a magyar trónra történő visszatérésével és különösen Károly király személyével szemben érzett ellenséges érzületüket nem rejtették véka alá. A kormányzó bizonyosan jóhiszeműen jelentette ki, hogy a környezetében lévő és a királlyal szemben ellenséges érzelmű személyeknek egyáltalán nincs rá befolyásuk. Mégis érthető azonban, hogy mindaz, amit ezektől az emberektől kora reggeltől késő estig hallott, nem maradt hatás nélkül és nem múlt el nyomtalanul. Véleményem szerint azonban a magyar politika hivatalos vezetői, a kormány tagjai és mindenekelőtt Bethlen István sem tettek meg minden tőlük telhetőt a király és a kormányzó közötti ellentétek megszüntetéséért. Ha elgondoljuk, hogy ezt nem lehetett másként elérni, mint Károly királynak a magyar trón ismételt elfoglalására vonatkozó igénye többé-kevésbé kötelező formában való elismerésével, ami azonban Bethlentől, aki a király visszatéréséről hallani sem akart, nemigen volt várható, akkor ez is érthető lesz. Az adott helyzetben a kormányzóban, aki lojális érzelmeit minden alkalommal – gyakran erős kifejezésekkel és véleményem szerint teljesen őszintén – hangsúlyozta, az az elképzelés alakult ki, hogy az ő történelmi feladata a régi Magyarország határait egészben vagy részben helyreállítani, ahová egy előkelő gesztussal meghívja Károly királyt, foglalja el ismét elődei trónját. A király azonban nem akart és nem tudott ebbe belenyugodni; félt, hogy az uralkodói hatalom túlon túl hosszú megszakítása elhúzza vagy lehetetlenné teszi a visszatérését és a dinasztia fokozatosan a feledés homályába kerül, legalábbis az uralkodóház és Magyarország között fennálló kötelék aggasztó módon meglazul. A bizalom visszaállításának ahhoz a formájához, ahogyan azt a magyar kormány elképzelte, azaz a trónról történő lemondás árán, a királynak nyilvánvalóan nem fűződött semmiféle érdeke, mert neki magától értetődően a politikai és nem egy tisztán személyes közeledés volt a fontos. A király arra is gondolt, hogy ha a kormányzó állítása, miszerint fontosnak tartja egy későbbi időpontra előkészíteni a restaurációt, őszinte és tisztességes, akkor ez szükségszerűen megkövetelte volna, hogy ne kizárólagosan olyan emberekkel vegye magát körül, akik a dinasztia visszatérése ellen harcoltak. A kormányzó személyes állásfoglalásának ebben az esetben, éppen ellenkezőleg, abban kellett volna megnyilvánulnia, hogy ezeket az elemeket, ha nem is a magyar politikai vezetésből, ámde a saját közvetlen környezetéből eltávolította volna.

1921 áprilisában és májusában többször folytattam megbeszéléseket gróf Bethlennel arról, miként távolítható el a kormányzó és a király közötti bizalmatlanság e mély indítéka. Javaslatok sorát tettem Bethlennek, melyeket egy rövid feljegyzésben az alábbiak szerint foglaltam össze:

1. A kormányzó szoros kapcsolatban áll olyan politikusokkal, akik közismerten a szabad királyválasztás hívei, de egyáltalán nincs kapcsolata a másik tábor politikai vezetőivel. Ez alapvetően helytelen. Az államfőnek normális körülmények között csak a kormány közvetítésével szabad érintkezni politikusokkal. Ennek a szokásnak a megtartása nálunk éppúgy kívánatos, mint ahogyan ez más országokban, Angliában, Franciaországban vagy Olaszországban mindig is így volt. Ha nem tartjuk meg, nem jutunk alkotmá-

lefolytatott bírósági eljárás folyamán, az államügyészség előtt tett és a képviselőházban 1920. december 10-én felolvasott tanúvallomásomban, továbbá Magyarország kiegyezés utáni történetéről írt (eddig nem publikált) könyvem negyedik kötetében. Itt arra törekedtem, hogy csak arról szóljak, ami ezeken a helyeken nem szerepel. [Gratz Gusztáv saját jegyzete.]

nyos viszonyok közé. Következésképp nem lehetetlen a kormányzó és a politikusok kapcsolatait oly módon szabályozni, hogy ezért a kormány viselje a felelősséget. Egyébként nem lehet akadálya annak, hogy a kormányzó állandó érintkezést tartson fenn a legitimista irányzat vezetőivel. Egy államfői tisztség magától értetődően azt a terhet rója viselőjére, hogy olyan emberekkel is kapcsolatba lépjen, akik személyükben talán kevésbé kellemesek a számára. Veszélyes, ha egy államfő csak azokkal az emberekkel érintkezik, akik szimpatikusak a számára, mert ez egyoldalú véleményekhez és állásfoglalásokhoz vezet.

2. Ismételten panaszkodnak arról, hogy egyes, a kormányzó állandó környezetéhez tartozó személyek nemkívánatos irányban befolyásolják őt. Ha ez a feltételezés tévedésen is alapszik, mégis kétségen felül áll, hogy egyik vagy másik személyiség alkalmilag meggondolatlan nyilatkozatokat tett, melyekből az államfő pártatlanságát illetően hátrányos következtetéseket lehet levonni. Ennek az ellenszere az a helyes és általánosan bevett gyakorlat, hogy az államfő közvetlen környezete és maga az államfő tartózkodik minden a külvilág számára teendő nyilatkozattól. Ha nem lehet megvalósítani, hogy az érintett exponált személyektől megváljanak, akkor legalább szigorú ellenőrzés alá kell helyezni őket, valahogy úgy, hogy egy nem politizáló főszárnysegédet neveznek ki, akinek ügyelni kellene arra, hogy a kormányzó környezetében ne politizáljanak.

3. Bizalmatlanságot kelt a királyban a kormányzóval szemben a Gömbös Gyula MOVE-elnökhöz való viszonya is. Ismeretes, hogy a MOVE politikai szervezet, amely közel áll a szabad királyválasztás híveihez és kémszervezetei útján minden csapattestet állandó ellenőrzés alatt tart. Ez tiszta bolsevizmus. Állam az államban, egy árnyékkormányt a hivatalos kormány mellett nem lehet megtűrni. Különben is közérdek, hogy a MOVE visszatérjen a normális egyesületi tevékenység kereteibe.

4. Végezetül bizalmatlanságot vált ki a kormányzóval szemben egyes tisztí különítmények fennállása is, melyek közül a legaktívabbak ellenségesen állnak szemben a legitimistákkal és megfélemlítő magatartásukkal lehetetlenné teszik egy egészséges közvélemény kialakulását. Ezek a különítmények, véleményem szerint, több kárt okoznak a közrendnek, mint amennyit használnak. Ha fenntartásuk a közrend érdekében mégis szükséges lenne, akkor, amennyire lehetséges, távol kellene tartani őket a fővárostól és szigorú katonai fegyelem alá kell őket helyezni. Magától értetődően a katonai szervezetnek a polgári személyek ellen irányuló minden hivatalos akcióját teljesen be kell szüntetni és szigorúan meg kell torolni.

Ezek a javaslatok képezték a Bethlennel folytatott beszélgetéseim témáját – a kormányzóval nem közöltem őket, mert Bethlennek az volt a kívánsága, hogy ő maga tájékoztassa Horthy tengernagyot róluk, mondván, így remélhető könnyebben az egyetértésének a megszerzése. A megbeszélések további szakaszában Bethlen azt mondta, hiba lenne, ha a kormányzót túl erősen sürgetni akarnák. Fokozatosan kell azon fáradozni, hogy a környezetét kicseréljék, de nem szabad valamennyi személy azonnali távozását követelni, stb., stb. Arra kértem gróf Bánffy külügyminisztert⁷³ és Kánya Kálmánt a minisztérium főtitkárát, hogy a kormányzó környezetében tapasztalható, a király bizalmatlanságát különösen kiváltó állapotok megszüntetése érdekében támogassák törekvéseim, mert ha nem sikerülne az uralkodót megnyugtatni, akkor feltétlen azzal kell számolni, hogy megújítja a hűsvétra tervezett visszatérési kísérletét. A javaslataimban említett kér-

73 Bánffy Miklós gróf (1873–1950), író, politikus. 1921–1922 külügyminiszter, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere.

désekben azonban nem lehetett sikert elérni. Részeredményt sem, melyet a Budapesten tapasztalható jó szándékok bizonyítékának tekinthettem volna. Ahelyett, hogy bármi olyat tettek volna, ami alkalmas lett volna a király bizalmatlanságának eloszlására, egy titkosrendőrt küldtek Luzernbe, azért, hogy megfigyelje őt és kikémlelje a környezetét. A folyosói pletyka, amit összehordott, hűen kinyomtatásra került a kormány által Károly király visszatéréséről kiadott fehér könyvben.⁷⁴ Amikor Bethlennél szóba hoztam a titkosrendőr küldetését, kijelentette, hogy a legcsekélyebb tudomással sem bírt erről és nem kételkedtem abban, hogy igazat mondott. Mindig feltételeztem – noha nem bizonyíthattam –, hogy ez a gondolat Gömbös Gyula fejéből pattant ki, aki szívesen dolgozott ilyen eszközökkel.

Amikor arra a felismerésre jutottam, hogy a kormányzó környezetében végrehajtandó bizonyos változásokat célzó javaslataimat nem fogom tudni megvalósítani, másrésztől pedig a király mindjobban hajlott a visszatérésre, más úton próbáltam a célt elérni. Azt terveztem, ösztönözni fogom a kormányzót, hogy az uralkodóház iránt idehaza oly gyakran hangoztatott hűségét és abbéli kívánságát, hogy a koronás uralkodót, amilyen gyorsan csak lehetséges, ismét hazahozhassa, egy a királyhoz intézett levélben is ismételje meg. A király, akit tájékoztattam erről a szándékomról, egyetértett a lépésemmel, ámde úgy vélte, hogy az eredménytelen lesz, miként egyáltalán nem érhetünk el sikert semmi olyanban, ami a kormányt kötelezné visszatérésének lehetővé tételére, mert az alapján véve nem kívánatos a magyarországi hatalmasok számára. Amikor Budapesten szóba hoztam a tervem, mind Bethlen, mind a kormányzó mégis kedvezően fogadták. A kormányzó, aki augusztus folyamán hosszabb kihallgatáson fogadott Gödöllőn, elfogadta a javaslatom és meg is bízott azzal, hogy készítsem el a számára a királyhoz intézendő levél tervezetét. A megbízatást már a következő napon teljesítettem, midőn báró Láng Boldizsár,⁷⁵ a kormányzó katonai irodáján dolgozó néhány királyhű ember egyike útján, a következő fogalmazványt bocsátottam a rendelkezésére:

„A Felsőleg legutóbbi magyarországi tartózkodása óta eltelt idő őszinte sajnálatomra nem hozta meg azt a változást, amely Felsőleg visszatérését ez idő szerint lehetővé tenné.

Engedje meg Felsőleg, hogy álláspontomat, melyet nemcsak Felsőleg előtt, hanem, amennyire azt Felsőleg és az ország egymástól elválaszthatatlan érdekeire való tekintettel megtehettem, a nyilvánosság előtt is mindig képviseltem, ez alkalommal is megismételjem és kijelentsem, miszerint Magyarország belső és külső konszolidációját nem tartom befejezettnek, mindaddig, amíg nem sikerül a magyar királyi méltóság kérdését régi alkotmányunk szellemében és az alkotmány alapján Felsőleget, mint a Szent István koronájával megkoronázott uralkodót megillető jogok érvényesítésével és tiszteletben tartásával megoldani. Nem kételkedem, hogy abban a pillanatban, amikor a megoldás útjában álló akadályok eltávolíthatók vagy figyelmen kívül hagyhatók lesznek, a nemzet azoknak a törvényeknek az alapján, amelyeket Felsőleg távollétében kénytelen volt belállapotai szabályozására elfogadni, maga is késedelem nélkül az e cél megvalósításához vezető útra lép. Ami engem illet, Felsőleg meg lehet győződve arról, hogy teljes tekintélyem latba vetem annak érdekében, hogy ne csak minden más, a régi alkotmányunkkal össze nem egyeztethető megoldást – ami a jelenlegi törvények szerint egyetértésem

74 IV. Károly visszatérési kísérletei. Bp. 1921.

75 Láng Boldizsár (1877–?), katonatiszt, altábornagy. 1920–1922 a kormányzói katonai iroda vezetője.

nélkül egyáltalán nem fordulhatna elő – megakadályozzák, hanem adandó alkalommal, ha ennek a véleményem szerint egyes-egyedül lehetséges megoldásnak a feltételei adottak lesznek, Felségednek a törvényes formák betartásával történő hazatérését a magam részéről támogassam.

Ha a húsvéti események alkalmával kényszerűen azt az álláspontot is képviseltem, hogy tekintettel Ófelsége és a magyar nemzet egymástól elválaszthatatlanul összefonódó fontos és lényeges érdekeire, Ófelsége visszatérése körünkbe az idő szerint lehetetlen és mind Ófelségét, mind a nemzetet romlásba taszítaná, és ha arra kényszerülök is, hogy kijelentsem, hasonló helyzetben ma sem tudnék másként cselekedni mint húsvétkor – miként meggyőződésem szerint nem lehet Ófelségének olyan őszinte híve, aki ilyen esetben más véleményt képviselhetne – kérve kérem Ófelségét, legyen teljes bizalommal irántam, mégpedig ne csak tisztességes jószándékaim, de szilárd elhatározottságom iránt is, amellyel az első valóban alkalmas pillanatban teljesíteni fogom a kötelességem, amely ilyen a visszatérést lehetővé tévő helyzetben Ófelségével és az országgal szemben egyaránt reám hárul.”

Az az írás, melyet Werkmann: „A madeirai halott” c. művében (250. old.),⁷⁶ mint a kormányzónak a királyhoz intézett levelét kinyomtattak, melynek fogalmazványa Kányától vagy gróf Khuentől származhat, nem ebben a gondolatmenetben fogant. Ez Magyarország külpolitikai helyzetének hosszabb bemutatásával kezdődik, de egyes pontjaiban (pl. a Kisantant Magyarország felosztására irányuló állítólagos tervének említése, az az állítás, hogy a rapallói szerződés egyenértékű Olaszország csatlakozásával a Kisantant-hoz, a félelem, hogy Olaszország és Anglia támogatná az ország felosztását szomszédai között) a komolyabb kritikát nem állja ki. A kormányzó írása két pontban igyekezett igazságosan megítélni a király álláspontját. Mindenekelőtt ott, ahol arról van szó, hogy a kormányzó az országot „a törvényes és államjogilag helyes elvek biztosításával hivatott kezekbe szándékozik helyezni” és ott, ahol arra figyelmeztet, miszerint „a törvényesen legitim megoldás előkészítése” időt kíván. Nem szükséges kiemelni, hogy a kormányzó levelében előforduló formula mindkét esetben nyitva hagyja Károly király személye kapcsolásának lehetőségét, mert a legitimitás elve akkor is igaz lett volna, ha a királyt lemondásra kényszerítik és a fiát királlyá koronázzák. Ez volt Bethlen szándéka is. Ő maga mondta nekem 1921 augusztusában.

Ismeretes, hogy Andrássyval és Apponyival egyetértésben elleneztem a kézirat elküldését az uralkodónak. Rámutattam arra, hogy a levél nem oszlatja el azt a bizalmatlanságot, melyet a király tanúsít a kormányzóval szemben, hanem erősíti azt. Bethlen azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy kézbesítsem a levelet, ha pedig a levél kedvezőtlen benyomást kelt, még mindig megvan a lehetősége annak, hogy egy másikat küldjenek. Ófelsége valóban elégedetlen volt a levéllel és öt nappal annak átadása után egy szeptember 8-án keltezett értesítést kaptam, mely szerint nem vette tudomásul az abban foglaltakat s kérte, értesítsem erről Bethlent.

Most egyrészt az előtt a feladat előtt álltam, hogy kieszközöljek egy megfelelő levelet a kormányzótól, másrészt, amennyire lehetséges, más utakat is találjak a kormányzó és a király közötti bizalom helyreállítására. Az előzmények után világos volt, hogy sem az egyik, sem a másik oldalon nem lehet egyetértést elérni a különböző törekvések végcélját illetően. Mind a túlon túl pontos kifejezést, „a király visszatérése”, mind a nagyon általá-

⁷⁶ *Karl Freiherr von Werkmann: Der Tote auf Madeira. München, 1923. Magyar kiadását ld. Karl Freiherr von Werkmann: A madeirai halott. München, 1923.*

nost „a legitimista eszme megőrzése” kerülni kellene, mert az első a kormányzónál és Bethlennél ütközik ellenállásba, a másodikkal pedig az uralkodó nem elégedhetett meg. A szándékom az volt, hogy a királykérdésben megjelölt végcél pontos és világos körülírása nélkül a király és a kormány között egyfajta politikai együttműködést érjek el és a trón betöltésére vonatkozó információik kölcsönös cseréjét elérjem, abban a reményben, hogy a nemzetközi viszonyokat feltételező végcél végül magától adódik, történjék az a magyar kormány Károly királlyal szembeni álláspontjának megváltozása vagy – a restauráció különösen jelentős elhúzóódása esetén – a királynak az időközben talán nagykorúvá vált fia javára történő lemondása formájában. A király hozzájárulását adta ehhez a tervhez is, hozzáfűzte azonban, ez esetben nemigen bízna a sikerben, mert meg van győződve, hogy a magyar kormánytól semmiféle manipulálatlan, számára esetleg kedvező információt nem fog kapni, miként azok az információk is, melyeket húsvétkor Szombat helyen bocsátottak a rendelkezésére, manipuláltak és hamisak voltak.

A dolgok nem olyan fordulatot vettek, ahogyan én azt az új akció előkészítésekor elképzeltem. Jóllehet a király szeptember elején – húsvét óta először – lemondott arról, hogy pontosan meghatározza magyarországi visszatérésének időpontját, az a szándéka, hogy az első kedvező alkalommal hazatér, változatlan maradt. A budapesti külügyminisztérium és a Svájcban időző király közötti információcsere gondolatával alapvetően mindkét fél egyetértett, de a magyar kormány részéről nem történt semmiféle olyan lépés, melyet az elképzelés megvalósításaként lehetett értelmezni. Másrészt az uralkodó – magától értetődően nem tölem, hanem más, valószínűen katonai forrásokból – folyamatosan riasztó híreket kapott. Különösen erős benyomást tett rá az a hír, hogy a magyar kormány szisztematikusan eltávolítja a legitimista felfogású tiszteket a hadseregből és helyükre az uralkodóházzal szemben ellenséges érzelmű tiszteket állít. Szeptember 4-én értesítést kaptam, hogy a király kéziratot intézett a kormányzóhoz, amelyben szóba hozta a tisztikar felesketését Horthy tengernagyra. Kijelentette, hogy Horthy katonai hűségesküt tett neki, ami továbbra is köti őt, úgyhogy abban a pillanatban, amikor ő maga veszi át a parancsnoki hatalmat, a Horthyra tett eskü érvényét veszti és a királynak teljesített eskü lép érvénybe. A kézirat néhány más katonai rendelkezést is kritika tárgyává tett. Sajnos, később Tihanyban arra kényszerültem, hogy ezeket a másolatban vagy eredetiben kézhez vett tiltakozásokat eléggessem. Igyekeztem megállapítani, hogy a legitimista tisztek eltávolításáról szóló hírek megfelelnek-e a tényeknek. Az információk, melyeket a nagyon megfontolt, kiegyensúlyozott ítéletű tisztektől kaptam – közülük különösen Say ezredesre emlékszem – megerősítették az említett hírek helyességét. A hadsereget Gömbös Gyula szellemében lassanként átformálták, aki titokzatos befolyást gyakorolt minden a hadseregszervezéssel összefüggő kérdésre. A király környezetében ezt azzal magyarázták, hogy a kormányzó saját, a hadseregbe gyakorolt befolyását engedte át Gömbösnek. A királyhű politikusok ezeknek, az ő szempontjukból igen nyugtalanító jeleknek a láttán mind türelmetlenebbek lettek. Szeptember végén megkerestek annak érdekében, hogy vegyek részt egy Szmrecsányi György lakásán tartott értekezleten, ahol arra ösztökéltek, csatlakozzam akciójukhoz, melynek célja a királynak – az Ostenburg őrnagy⁷⁷ parancsnoksága alatt álló tiszti különítmény segítségével – Magyarországra történő visszahozatala és – az esetben, ha akadályt támasztana – a kormány erőszakos eltávolítása lett volna. Azokat, akik ilyen gondolatokat tápláltak, az vezette, hogy azt a pillanatot, amikor

77 Ostenburg-Moravek Gyula (1884?–1944), katonatiszt, őrnagy (IV. Károly ezredessé nevezi ki). 1919–1921 a Nemzeti Hadsereg egyik századának, majd különítményének parancsnoka.

egy fegyveres csoport lehetővé tenné a király hazatérését, nem szabadna elmulasztani, mivel az alkalom soha többé nem tér vissza. Ha elmulasztják ezt a lehetőséget, akkor a restauráció gondolatát hosszú időre, ha nem örökre, fel kell adni. Noha ez a gondolatmenet némelyeknek tetszetős volt, mégis élesen állást foglaltam minden államszínviselővel szemben, mert nem hittem kivitelezhetőségükben. Apponyi és Andrássy nem vettek részt a megbeszélésen, de éppoly rendkívüli módon aggódtak a dolgok alakulása miatt. Emlékszem Apponyi Albert egyik kijelentésére ezekre a napokban: „Valóban nem tudom, mivel vesznek súlyosabb felelősséget magukra, azzal, hogy a királyt hazahozzák, vagy azzal, hogy nem hozzák haza.” A Szmrecsányinál tartott tanácskozást követően néhány nap múlva a Bécs melletti Reichenauban nyári pihenését töltő családomhoz utaztam. (A Wartholz császári villában béreltem néhány szobát, hogy ily módon elkerüljem az üres lakásnak a helyi hatóságok részéről akkoriban gyakorta foganatosított igénybevétele.) Reichenauban tartózkodott akkor báró Schager királyi jószágigazgató családja is. Autón Bécsbe történő visszautazásomkor csatlakozott hozzám Schager bárónó is, aki az úton telebeszélte a fejem, hogy komoly lépéseket tehetnénk a restauráció érdekében, ám Andrássy, Apponyi és én örök tétovázók vagyunk, stb. Kitarítottam álláspontom mellett, hogy a király visszatérését jelenleg kivitelezhetetlennek tartom.

Október elején, amikor ismét Budapesten voltam, Rakovszky István hívott meg egy a lakásán tartott megbeszélésre, amelyen a háziúron és rajtam kívül Beniczky Ödön és Lehár ezredes vettek részt. A tárgyalás lefolyásáról az a jegyzőkönyv tájékoztat, melynek az egyes oldalait három jelenlévő parafálta s amelynek szövegezéséből csupán az akkor külföldön tartózkodó Lehár tábornok (!) nem tudott részt venni. Lehár nyilatkozatának hatása alatt – Őfelsége visszatérése elő van készítve, vezető beosztásokban lévő tisztek sorát nyerték meg az akciónak és ő elhatározta, hogy akkor is végrehajtja a tervet, ha mi nem csatlakoznánk hozzá – feladtam a király hazahozatalával szembeni ellenállásom. Kijelentettem azonban annak értelmében, amit tőlünk Lehár követelt, és egyetértésben Rakovszkyval és Beniczkyvel, hogy magáért az akcióért nem vállalunk felelősséget, de készek vagyunk visszatérés esetén a cselekedeteiért, kifelé, az alkotmányos felelősséget viselni. Elhatároztuk, hogy Rakovszky, Beniczky és én nem utazunk a király elé arra a helyre, ahol le akar szállni, hanem egy meghatározott és csak Lehár által ismert helyen fogunk tartózkodni, azért, hogy ha az államszín sikerül és a király bevonul a budai várba, értünk jöhessen és a király rendelkezésére állhassunk. Az, hogy az akcióból, ha most az egyszer sikerülne, nem vonhatom ki magam, magától értetődő.

Itt nagy hibát követtem el. Elmulasztottam, hogy Svájcba utazzam és személyesen tájékoztassam az uralkodót arról, amiről Rakovszky lakásán tanácskoztunk és amit ott elhatároztunk. Inkább hagytam, hogy báró Schager Bécsből Budapestre utazzon és őt bíztam meg, menjen Svájcba, közölje a királlyal, miként ítéljük meg a helyzetet. Ezenfelül arra kértem, hogy ábrázolja objektíven mind azokat az okokat, amelyek a király katonai tanácsadóit a visszatérés támogatására ösztönözték, mind azokat a nehézségeket és megfontolásokat, amelyek ellene szólnak. Tájékoztassa viszont arról is, hogy ha elszánja magát a visszatérésre, készek vagyunk a rendelkezésére állni. A dolog sürgős volt, mert a közeli jövőben számolni kellett az Ostenburg-különítmény küszöbönálló leszerelésével. Egy azonnali svájci utazás azonban, ahonnan csak három hete tértem vissza, túlon túl nagy feltűnést okozott volna. Hittem is abban, hogy végül is közömbös, tőlem vagy Schagertől kapja-e a király a jelentést. A bizalom, mellyel báró Schager iránt viseltettem, sajnos nem volt megalapozott. A közlések, melyek továbbítására megkértem, annak a feljegyzésnek a gondolatmenetét követték, melyet Boroviczény „A király és kormányzója” c. könyvében (a 253. oldalon)⁷⁸ örökítt meg. Ezzel szemben azok az információk,

melyeket Schager a királlyal közölt Werkmann „A madeirai halott” c. művében (a 265. oldalon) olvashatók. A két szöveg összehasonlításából csalhatatlanul kiderül, hogy Schager az üzenetünket – nem találok rá más szót – teljesen meghamisította: nem azt adta vissza, amit rábíztam, hanem valami olyasmit, amit én soha nem mondtam neki. Ha azt Budapesten hallotta, akkor azt valaki mástól, talán Lehártól kellett hallania. A hibát, melyet akkor követtem el, amikor nem vállaltam a svájci utat, gyakran megbántam. Az egyetlen vigaszom az, hogy mindazok szerint, amiket a király szándékairól tudtam, ő akkor is elhatározta volna magát a visszatérésre, ha a jelentésem helyesen adták volna tovább.

Az epizódnak később kínos utójátéka volt. Amikor Boroviczény könyve megjelent, abban tartalmilag közölte a királyhoz intézett jelentésem. Én magam bocsátottam Boroviczény rendelkezésére az adatokat, magától értetődően jóhiszeműen, mivel a távolról sem gyaníthatam, hogy Lehár a szigorúan valóság-hű ábrázolást rossz néven vehetné, vagy teljesen hamisnak mondhatná. Lehár azonban Boroviczény könyvének megjelenését követően nyílt levelet intézett hozzám, melyben vitatta, hogy a Schagernek adott megbízásom a könyvben közölt gondolatmenetet követte volna és a vitában, amely ebből kialakult, Schager, mint „koronatanú” sietett Lehár segítségére. Mindezekkel szemben csak megismételhetem, hogy nem én voltam az, aki valótlanul állított, hanem Schager, és aki mindkettőnket ismer, ebben egyébként nem kételkedik.

Károly király második visszatérési kísérletének eseményeit többször megírták – többek között négykötetes magyar történetem kéziratában én is –, ezért itt megelégednék a különböző munkákban nem közölt részletek ismertetésével.

Az értesítés, hogy Ófelsége a Schager által átadott üzenet alapján elhatározta magát a hazatérésre, később érkezett meg, mint vártuk, úgyhogy már arra gondoltunk, a király nemlegesén döntött. Amikor megkaptuk a hírt, Rakovszky, Beniczky és én megbeszélésre ültünk össze. Rakovszky kijelentette, hogy szándéka szerint, eltérően az eredeti megállapodástól, miszerint Budapesten maradunk és csak az államcsíny sikere esetén állunk a király rendelkezésére, utazunk Sopronba, mivel idegenkedik attól, hogy az uralkodót vállalkozása legveszélyesebb részében magára hagyjuk és csak akkor jelenjünk meg nála, amikor a veszélyek talán már elhárultak. Kijelentettem, hogy csatlakozni kívánok Rakovszkyhoz. Beniczky vállalta, hogy Budapesten marad, hogy vészhelyzetben innen avatkozhatson közbe. Rakovszky ezenkívül javasolta, hogy kölcsönösen adjuk becsület-szavunkat, a vállalkozás sikere esetén az akcióban való részvételünkért nem fogadunk el semmiféle kitüntetést vagy különleges jutalmat. A javaslat mindkettőnknél élénk tetszésre talált és így el is fogadtuk.

A soproni utat óvatosságból Rakovszkyval nem együtt tettük meg. Én október 20-án a délivasúttal Nagykanizsán át utaztam Sopronba, Fonyódig Ripka Ferenc budapesti főpolgármester társaságában. Csak Sopronban találkoztam Rakovszkyval. Lehár nem volt a városban, Ostenburggal csak késő este találkoztunk és így délután céltalanul bolyongtunk az utcákon. Korán nyugovóra tértünk. Éjfél tájban valaki kopogott az ajtón. Kinyitottam és egy tiszt lépett be. Jelentette, hogy a király és a királyné megérkeztek és Ostenburg azonnal kiutazik hozzájuk, ha akarunk, csatlakozhatunk hozzá. Egy autó a szálloda előtt áll erre a célra. Rendkívüli módon csodálkoztunk. A király – erre fel voltunk készülve. De a királyné? Hogyan szánhatta el magát a veszélyes repülőútra?

78 *Aladár von Boroviczény*: Der König und sein Reichsverweser. München, 1924. Magyar kiadását ld. *Boroviczény Aladár*: A király és kormányzója. Bp. 1993. (Emlékezések)

Lassanként megtudtuk Ófelségéék megérkezésének részleteit. A földet érésre a dénesfai Cziráky-kastély közelében került sor. Itt véletlenül nagy előkelő társaság tartózkodott egy keresztelési ünnepségen. Andrassy Gyula gróf és felesége, mint nagyszülők voltak jelen. A keresztelési szertartást a finom lelkű szombathelyi püspök, gróf Mikes János végezte – boldogan, hogy néhány napot távol tölthet székhelyétől, ahol a kósza hírek egy „új királypucssal” hozták a nevét összefüggésbe, melyről ő semmit sem tudott és nem is akart tudni. Itt, Dénesfán biztonságban érezte magát és úgy hitte, hogy megszabadulhat annak veszélyétől, hogy politikai bonyodalmakba keveredjék. Mindenesetre cseberből vederbe került. Csütörtökön, október 20-án a kastély vendégei kisebb kirándulást tettek. Szolgák és kocsis nélkül: a házigazda, gróf Cziráky József maga vezette a kocsit. Egy mezőre érve a társaság megállt. Néhány perccel később a levegőben motorzajt hallottak. Izgatottan igyekeznek megpillantani a repülőt, ami már világosan látható. Mind közelebb jön s úgy tűnik, hogy éppen a mezőt választja leszállóhelyéül, néhány pillanattal később valóban földet is ér. A társaság a kiszálló utasokhoz – egy úr és két hölgy – siet és nagy csodálkozással ismeri fel a jövevényekben Magyarország királyát és királynéját. Senki sem várta őket, a szó szoros értelmében a levegőből pottyantak alá. Gyorsan beszálltak a kocsiba és Cziráky gróf a királyi párral a kenyeri kastélyba hajtott, ahonnan néhány órával később Rupprecht Olivér sajtoskáli kastélyába utaztak tovább. Útközben találkoztak az Andrassy házaspárral, akik a társaságtól elválva külön sétáltak. Üdvözölték egymást, de a távolság miatt Andrassy nem ismerte fel a királyt. Néhány pillanatig arról beszéltek, ki volt a hölgy a kocsiban. „Valószínű, hogy az új nevelőnő” – vélte a grófnő s ezzel nyugodtan tovább sétáltak.

Mi azonban még mit sem tudunk minderről, amikor a király és a királyné megérkezésének hírével felébresztettek bennünket álmunkból. Tíz perc alatt felöltöztünk és az autóban ültünk, hogy ragyogó holdvilág mellett megtegyük az egyórás, romantikus utat. Két autó indul útnak. Az egyikben Rakovszky és én foglalunk helyet, Ostenburg a sofőr mellett ül. A másikban kb. egy tucat Ostenburg-vadász zsúfolódik össze, hogy gondoskodjon a királyi pár védelméről. Gyorsan magunk mögött hagyjuk Sopron holdfényben fürdő utcáit és hamarosan az országúton találjuk magunkat. Még nem értük el az első falut, amikor az autónk elveszti az egyik kerekét. Széles ívben az árokba repül. Rossz ómen. Autót cserélünk, a „jaguárok”, ahogyan az Ostenburg-vadászokat nevezik, később jönnek utánunk. Egyórányi út után, miközben számos csendőr-őrszem mellett haladunk el, elérjük a királyi pár tartózkodási helyét. Ez egy falu közepén álló kúria, amely az elvarázsolt kastély benyomását kelti. A házigazda nincs jelen, csak a szorgos személyzet jár-keel hangtalanul az olajlámpákkal takarékosan megvilágított helyiségekben. Egy fiatalember a személyzetből szívélyesen üdvözlöl, röviddel előtte még az egyik barátomnál szolgált. Likőröket és kalácsot szolgálnak fel, mindenki lábujjhegyen jár, mert a király és a királyné már nyugovóra tért. Báró Lehár fogad bennünket. Lehár „tábornok”, mert a király néhány órája ezt a rangot adományozta neki. Rövid megbeszélés a térkép mellett. Az eredmény: a királyi párt azonnal Sopronba kell vinni, ahol Ostenburg gondoskodik a biztonságukról. Két órakor a királyt felébresztik. Megígéri, egy óra múlva nálunk lesz. Pontosán háromkor megjelenik a királynéval. Általános üdvözlés. Az ebédlőben gyorsan elköltik a reggelit és beszállnak az autóba. A pompás holdfény még tart – a távolban erős tüzet látunk, úgy látszik, egy faluban kigyulladt egy szalmakazal. Gyors tempóban megyünk, ismét egész sor csendőrőrszem marad el mellettünk, akik bármely pillanatban megállíthatnak bennünket, de riadtan visszahúzódnak, ha Ostenburg odakiáltja a nevét. A kocsi belsejében ül a király, jobbán a királyné. Az első üléseken Rakovszky és én, a sofőr mellett Ostenburg. A királynénak eszébe jut, hogy a kezdődő nap évforduló szá-

mukra: tíz éve kötöttek házasságot. „Milyen szép ezt az örömnepet itthon eltölteni” – kiáltja a királyné túlradadó boldogsággal. Érdeklődünk tőlük a repülőút eseményei után: az első, melyet Őfelségéék együtt csináltak. Elmondásuk szerint „komisz út” volt, de a királyné bátran kitartott. Csak Ostenburg nem vesz részt a beszélgetésben. Gondjai vannak, mert nem tudja, hol fogja elhelyezni az uralkodói párt Sopronban, semmi sincs előkészítve.

A soproni utcai órák mutatói pontosan 5 órát mutatnak, amikor átrohanunk a város még üres utcáin és megállunk az Ostenburg-vadászok elhelyezésére kiutalt kaszárnya udvarán. A királyt, a királynét és kísérlőiket ideiglenesen a tisztí étkezédebe vezetik. Egy nagy csupasz helyiség. A közepén hosszú asztal, nem egészen tiszta asztalterítővel lefedve. Körülötte magas, kényelmetlen székek. Elhelyezkednek, ahogyan éppen tudnak. Mindenki holtfáradt, legjobban a királyi pár. Az idegfeesztő négy és fél óras repülőút fáradalmait még nem aludták ki. Csak nehezen indul meg a társalgás, de mindenki megtesz mindent, hogy beszélgetéssel múlassa az időt. Egy nagyothalló tisztiszolga egyszerű reggelit szolgál fel: tea, kenyér, felvágott. Inkább azért esznek, hogy az időt húzzák, semmint azért, mert éhesek. Mindenki boldogan fellélegzik, amikor nem sokkal hét óra után az éppen ezredessé előléptetett Ostenburg megjelenik és közli, hogy Őfelségéék számára készen állnak a szobák. Átsietünk a kaszárnyaudvaron, a fiúk, akik az udvart seprik, nagy szemeket meresztenek, de úgy tűnik senki sem ismerte fel a királyi párt.

A délelőtt folyamán megérkezett Andrassy Gyula. Ő helytelenítette az akciót, de lojálisan kijelentette, hogy szolidáris velünk. A király a napot nagyrészt az ugyancsak Sopronba érkezett Lehár tábornok társaságában töltötte. Délután sorban kihallgatáson fogadott bennünket. Rakovszkyt miniszterelnökké, Andrassyt külügy-, Lehárt hadügy-, engem pénzügyminiszterre nevezett ki. Egy ablakmélyedésben minisztertanácsot rögtönzöttünk, amelyen elhatároztuk, arra kérjük a királyt, hogy a kinevezéseket csak akkor foganatosítsa, ha bevonult Budapestre. Kötetlen beszélgetések folynak arról, hogyan álljon össze a király által Budapestén kinevezendő kormány. Nem érdektelen, hogy a parasztvezért, Nagyatádi Szabó Istvánt⁷⁹ mindnyájan földművelésügyi miniszternek javasoltuk. Ugyanazt az embert, aki, miként később hallottuk, a király megérkezésének hírére egy francia dunai monitoron keresett menedéket, mert attól félt, a király felakasztatja őt.

Öt óra felé Lehár arra kért, menjünk a kaszárnya udvarára. Ez egészen más képet mutat, mint reggel: most az Ostenburg-vadászok katonai parádéjának színhelye. Pompás fiúk, akik minden gyakorlatot a háború előtti időre emlékeztető egzaktssággal hajtanak végre. Valamelyest oldalt állók, a kaszárnya utcai kapuja közelében, hogy láthassam a parádét. A kapu előtt egy csoport kíváncsi. Hamarosan megjelenik a király és a királyné. Amikor a tömeg az utcán megpillantja a két karcsú termetet, hallom valaki csodálkozva felkiált: „Ez itt a király!” Izgatott mormolás, azután kitörő éljen-kiáltások. A királynét egy csoport magyar népviseletbe öltözött bájos leány fogja közre és szeretettel, mint az idősebb testvért veszik körül. A király megáll az ezred előtt, amely zenészóval vonul el előtte és ezután következik az eskütétel. Amikor egy órával később elhagyjuk a kaszárnyaudvart, mindenki tudja a városban, hogy a király itt van. A hír futótűzként terjed és

79 Nagyatádi Szabó István (1863–1924), földművelő kisbirtokos, politikus, a kigazda mozgalom vezető személyisége. 1919–1924 között több kormányban tárca nélküli, ill. földművelésügyi miniszter.

este az elutazásnál a pályaudvar előtti tér sűrű tömeggel teli, amely látni szeretné a királyi pár elutazását.

Az utazás Budapestre nagyon lassan halad. Amikor a kora reggeli órákban felébredtem, csak Ostffyasszonyfán voltunk, Csorna közelében, tehát a beszállás óta eltelt nyolc óra alatt körülbelül 50 kilométert mentünk. Kérdésemre, hogy miért halad ilyen lassan a vonat, Lehár azt a felvilágosítást adta, hogy minden híd és minden műtárgy előtt meg kell állítania a vonatot és egy szakasz katonát előre küldenie, meggyőződni, vajon nem tették-e járhatatlanná a vonalszakaszt. Délután az utazás azért lassult le, mert a nagyobb állomásokon, Győrben és Komáromban, feleskették a helyőrséget. Az aktuusra a pályaudvarokon került sor, de mégis sok idő kellett hozzá. A királyt és a királynét mindennütt ünneplő tömeg fogta körül, úgyhogy alig voltak képesek arra, hogy megtegyék az utat a vasúti fülkéig. Lehár, akit megkérdeztem, hogy szükséges-e így sok időt elveszíteni, azt felelte, ez feltétlen szükséges, mert nem szabad olyan csapatokat a hátunk mögött hagyni, amelyek ellenséges érzelműek a királlyal szemben. Így történt, hogy október 23-án, vasárnap, reggel még mindig csak Biatorbágyon, 20 kilométerrel Budapest előtt találtuk magunkat. Itt nem tudtunk továbbhaladni, mert időközben a kormány ellenállást szervezett.

Délelőtt a torbágyi pályaudvaron tábori misét tartottak. A király és a királyné és minden jelenlévő térdre ereszkedett a pályaudvar kemény, poros földjén. Ezután küldöttségek és kíváncsiak jöttek a szomszédos helységekből. Az akció katonai vezetői azonban gondterhelt arccal járkáltak körbe. Nem vártak ellenállást és most szembeszálltak a csapataikkal. Lövések is estek, de megnyugtattak bennünket, hogy ez csupán „lövöldözés” volt, melynél a jobbára a levegőbe tüzeltek. Délelőtt Lehár és Ostenburg azon fáradoztak, hogy a kormánycsapatokat rábírják ellenállásuk beszüntetésére. A hangulat azonban óráról órára kedvetlenebb lett. Lehár azt javasolta, hogy a király Hegedűs tábornokot, aki Sopronban csatlakozott hozzánk, nevezze ki főparancsnokká, „mert rangidősebb, mint ő” (azaz Lehár). Most viszont nem tudták, ki az akció tulajdonképpeni katonai vezetője: az, aki megtervezte és előkészítette, vagy az, aki az utolsó pillanatban csatlakozott, anélkül, hogy valamit tudna arról, mit készített elő az akció kezdeményezője. A tetejébe Hegedűst a király Budapestre küldte azzal a megbízatással, hogy a kormánytól hasson oda, hogy bevonulhasson a fővárosba. Az ebéd, melyet a Soprontól Torbágyig tartó hosszú utazás folyamán Ófelségéék vagonjában költöttünk el, nyomott hangulatban kezdődött. Mindenki lógatja a fejét, a beszélgetés sehogyan sem akar megindulni. A királyné erőlteti a társalgást. A különben kevés beszédű, inkább visszahúzódo és szerény teremtés egyik témát a másik után dobja be és szilárdságot, bátorságot, bizakodást mutat. Az étkezés alatt megérkeznek az első sebesültek a pályaudvarra. A király azonnal feláll és kijelenti, hogy határozott szándéka kiutazni a frontra, azonnal megakadályozni a további vérontást. A királyné az első, aki kijelenti, hogy el akarja kísérni. Gyorsan parancsot adnak egy mozdony felfűtésére, amelyen azután a király, a királyné, Andrássy és Rakovszky a frontra utaznak.

Elhatározásában, hogy maga keressen érintkezést a kormánycsapatokkal, királyi elődjének, Imre királynak példája lebegett előtte, aki 1203-ban egyedül, jogarral a kezében ment a testvére, András vezetése alatt álló lázadók táborába, abban bízva, hogy senki sem merészeli kezét koronás uralkodójára emelni. Ebben nem is csalódott. 1921-ben sem emeltek kezét a királyra, de célját, hogy a kormánycsapatokat és parancsnokait az ellenállás feladására ösztönözze, ez alkalommal nem érte el. Amikor késő este visszatért, megtudtuk, hogy megegyezett a fegyvernagyvársról és másnap reggel tárgyalásokra kerül sor a végleges fegyverszünetről.

Attól a pillanattól kezdve, hogy Sopronban beszálltunk a vonatba, a királynak a kormánycsapatoktól való visszatéréséig a háttérben maradtam. Mint feltételes „pénzügyminiszternek” nem volt semmi dolgom és a király államjogi és külpolitikai irányú fedezése Andrassy Gyulára hárult. Az út folyamán egy kiáltványon dolgoztam, melyet az uralkodónak, mielőst ismét trónra lépett, ki kellett adnia. Leglényegesebb része a politikai vétségekre biztosított amnesztia volt, amelyből azonban Andrassy a kommunistákon kívül saját mostohafiát, gróf Károlyi Mihályt is ki akarta zárni. Mialatt a király a fronton időzött, összeültünk a vezérkari főnökkel, Fleischmann őrnaggyal. Ő a Budapest elleni gyors és energikus előrenyomulással mellett foglalt állást. Lehárnak ezzel szemben aggodalmi voltak. „Ha Őfelsége egyedül lenne – mondta –, akkor belevágnék egy ilyen kísérletbe, de a királynét nem tehetjük ki a veszélynek, ami egy ilyen előrenyomulással jár.” Semmit sem értek a katonai kérdésekhez, de egy határozott cselekvés már igencsak megkésettnek tűnt a számomra. A vita tárgyalanná vált, amikor a király visszatért és közölte, hogy megegyeztek a fegyvernyugvásról. Október 23-án este a király magához hívatott, hogy Lehárral együtt másnap reggel vezessem a végleges fegyverszünet elérését célzó tárgyalásokat. Egyedüli utasításként azt a határozott megbízatást kaptam, hogy a vérontást minden körülmények között meg kell akadályozni.

A fegyverszüneti tárgyalások lefolyását többször megírták. A törökbálinti őrházig Ostenburg kísért bennünket, aki értésünkre adta, hogy a király ügye elveszett. Azoknak a tájékoztatása szerint, akik részt vettek a fegyvernyugvás megbeszélésén, a megállapodás arról szólt, hogy az ellenségeskedések a fegyverszüneti tárgyalások befejezéséig szünetelnek. Az éjszaka folyamán azonban a kormánycsapatoktól egy félféves papírra ceruzával írt közlemény érkezett, amely szerint a tűzszünetet reggel 5 órára felmondanák, hogy azután a tárgyalások idejére, de csak azok befejezéséig, ismét életbe lépjen. Ostenburg kijelentette, hogy már túl késő van ahhoz, hogy megfelelő ellenintézkedéseket lehessen tenni. A cédulán az állt, hogy a tárgyalások hétfőn reggel 8 órakor a törökbálinti állomáson kezdődnek. Amikor 8 órakor megérkeztünk oda, megtudtuk, hogy a kormány képviselői úgy vannak tájékoztatva, hogy a tárgyalások fél nyolckor a pályaudvarhoz közeli majorban történnek, ahol már türelmetlenül várnak bennünket. A majorhoz egy szántóföldön át vezetett az út, amely az éjszakai eső következtében igencsak fellágyult. Néhány Ostenburg-vadász kísért bennünket. Eközben a közelben ismételten lövések dördültek és nem voltunk egészen biztosak abban, hogy az egyik vagy másik nem talál-e el bennünket. A kormány képviselőjeként Kánya jelent meg, aki nagyon ünnepélyes magatartást vett fel, nekem azonban mégis barátságosan kezet nyújtott, mialatt kísérője, Sárkány tábornok kitért ez elől. (Később Sárkánnyal tanú voltam az unokahúgom Hajós-Hajtsch Lili esküvőjén, de jobbnak tartottuk, ha kapcsolataink e múltbéli epizódját említés nélkül hagyjuk.) A tárgyalás fél tízig tartott. Befejezését követően néhány szót váltottunk Kányával, aki megemlítette a Habsburg-ház trónfosztásának lehetőségét, mire azt mondtam, hogy olyan helyzetet igyekszem teremteni, amelyben egy ilyen döntés talán elkerülhető lesz. Előtte a királynak bizonyos kikötések között történő lemondása lebegett, az a terv, amelyről a következő napokban Tihanyban többször tárgyaltunk. Ezután elbúcsúztunk és felkészültünk az indulásra. A jegyzőkönyv még nem volt aláírva, amikor egy csapat kormánykatonára rajvonalon benyomul a majorba, hogy lefegyverezze és fogolyként elvezesse a minket kísérő Ostenburg-vadászokat. Az állomáshoz vezető úton látjuk, hogy egy nagyobb szakasznyi gyanútlanul odavonuló Ostenburg-vadásznak hasonló sors jut.

Amikor visszaérünk Torbágyra, a helyzet már nagyon kellemetlen. Azonnal jelentkezem Őfelségénél. Tudomásul veszi a jelentésem és megismétli, hogy a vérontást

minden körülmények között meg kell akadályozni. Meghatalmaz egy tisztet, hogy fogalmazzon írásos parancsot a tüzelés beszüntetésére és arra, hogy ne viszonozzák a kormánycsapatok tüzelését. Türelmetlenül várja, míg a parancs elkészül, aláírja, és azonnal kiküld egy tisztet, hogy a csapatok parancsnokának átadja. Ezzel vége az akciónak. Ismét a királyné az, aki megőrzi tartását és megtalálja a helyes szót, hogy bizalmat öntsön mindekibe. Mielőtt még valaki kimondta volna, hogy most mindennek vége, magabiztos hangon azt mondta: „Csak nem elcsüggedni, harmadszor sikerülni fog.” A helyzet azonban mindig fenyegetőbb lesz. Egy lövés eltalálja a vonatot és átlukasztja egy fülke ablakát, amely éppen az enyémmel szomszédos. Oly nagyon sietnek, hogy nincs idő megvárni Andrásst és feleségét, akik a faluba mentek megfürödni. Csak a vonat elindulása után érkeznek az állomásra és nehezen találnak egy autót, amelyen utánunk utaznak, hogy minden körülmények között osztozzanak a királyi pár és kísérei sorsában. Az általánosan nyomasztó hangulatba kellemetlen fizikai közérzet keveredik. Hétfő délelőtt van és péntek reggel óta nem tudtunk ruhát cserélni, sőt még mosdóvizet sem kaptunk. Egy mosdótálcnyi víz vagy mi több, egy fürdő, a földi vágyak netovábbjának tűnik. A vasúti fülke, amelyben a negyedik napot töltjük, olyan piszkos, amilyen csak lehet, az ülések teli rovarokkal, az ablak sérült, párnáról vagy ágyneműről szó sincsen.

A visszaúton azon igyekezem, hogy társaságot biztosítsak a királyi párnak s amennyire lehetséges, ne hagyjam a nyomott hangulatot rajtuk úrrá lenni. Jobban sikerül ez a királynénak, mint nekem. Felhívja a figyelmet arra a csodálatos vonzerőre, melyet Szent István koronája gyakorol a magyar népre, és amelyet az elmúlt napokban Sopronban, Győrben és Komáromban oly ragyogóan bizonyított. Nem a király, de Szent István koronája fog végül győzni. Ezért nincs jelentősége az akció megghiúsulásának. Egyszerűen egy újabb vizsga, melyet Isten rótt ki a királyi párra, de talán nemcsak rá, hanem a magyar nemzetre is, amely állandó veszélyben lebeg, amíg hiányzik az a közvetítő és kiengesztelő hatalom, amely a régi Ausztria–Magyarország egymással keserű ellenségeskedésben álló darabjait újból nem egyesítheti. Fokozatosan dél lett és Felsőgalla táján vagyunk. Ezen a napon nem kaptunk rendes reggelit és a vonaton nincs egy harapásnyi étel, amelyet a király és királyné elé lehetne tenni. Egy közbeeső állomáson végül valaki néhány szelet szárazkolbászt szerez. Papíron beadják és felszolgálják a királynénak, aki a hitvány ételt megosztja velünk. Ez volt az udvari ebéd október 24-én!

A király elhatározta, hogy Tatán megáll és megszáll gróf Esterházy Ferencnél, aki a reggeli órákban – miként a magyar arisztokrácia más tagjai is – Torbágyra jött, hogy csatlakozzék a királyhoz. Különben a királyi kíséret összezsugorodott: az Andrassy házaspár távol volt (csak Tatán érték el ismét Őfelségét) és Lehár is elhagyta a vonatot. Mielőtt megérkeztünk Tatára, felkeresett a fülkémbe és megpróbált rábeszélni arra, hogy vele együtt meneküljem, „hogy ily módon megmentünk magunkat a király ügye számára”. Ezt a sértő ajánlatot határozottan elutasítottam és kijelentettem, hogy nem akarom kivonni magam a felelősség alól, azért, amit tettem. Lehárt azonban nem beszéltem le arról, hogy megvalósítsa a szándékát, mert azon a véleményen voltam, hogy magára veheti a veszély kockázatát, de sohasem szabad ezt tanácsolni. Lehár eltávozott s hamarosan civil ruhában jelent meg, amit a börtöndben hozott magával, hogy búcsút vegyen tőlem. Ezután leugrott a vonatról. Az, hogy kezdettől fogva a menekülésre gondolt és erre – mint azt a magával hozott civil ruha mutatta – előkészületeket is tett, ez kicsit kínosan érintett. Később mesélte, hogy átvágott a földeken a Dunáig, ott átvitette magát a cseh partra, majd Bécsbe menekült.

Egy másik epizód is élénken él az emlékezetemben. Amikor a Torbágyról történt elutazást követően a királyné társaságában voltunk, rövid időre csatlakozott hozzánk He-

gedús tábornok is. Korábbi beszélgetésünkből akkor már tudtam, hogy a király megbízásából az előző nap vállalt budapesti repülőútjáról azzal a meggyőződéssel tért vissza, hogy ügyünk elveszett. Ő azonban továbbra is a király hí hívének vallotta magát. Amikor Hegedús belépett, a királyné néhány szót intézett hozzá: „Gondolja, hogy a király lemondását akarják?”, mire Hegedús lefegyverző hangnemben válaszolta: „De ezt Ófelsége bizonyára nem fogja megtenni.” A tatai megérkezésnél az állomáson Hegedús még háromszoros „éljen”-t kiáltott a királyra és a királynéra, azért, hogy azután elbúcsúzhasson a királyi pártól és két órával később, mint kormánymeghatalmazott jelenjen meg náluk s a királyt, amennyire lehetséges, lemondásra ösztönözze.

Tatán Rakovszkyval a kastély egyik melléképületének szobáiba szállásoltak el. Végre megfürödhettünk és átöltözhattunk, amire négy napig nem volt lehetőségünk. Borús időben és borús hangulatban sétáltunk a szép tó körül. Vacsora előtt vendégek érkeztek Budapestről, többnyire kíváncsiskodók – közöttük egy amerikai is, Pedlow kapitány.⁸⁰ Hallottuk, hogy Ostenburg a Tata környéki szőlőhegyekben bújt meg, de megtalálták és letartóztatták. Az asztalnál megvittattuk, hogy mi fog velünk történni. A királynő ezt mondta: „Andrássyval semmi sem történik, mert túlontúl nagy alakja a magyar politikának, Dr. Gratzzal úgyszintén nem történik semmi, mert őt az egész világ kedveli és Rakovszky úrnak jól jön, hogy a három közül egyedül ővele nem lehet rosszul bánni.”

A tatai tartózkodásról nagyon sokat írtak. Az első izgalommal teli éjszaka, amikor Esterházy gróf, kastélya küszöbén hálóingben és mindkét kezében kéziránáttal akadályozta meg egy banda benyomulását, amely a királyt akarta hatalmába keríteni, a képviselőházban is szóba került.⁸¹ A második éjszakáról, amikor letartóztattak, és a tihanyi utazásról folytatott izgatott tárgyalásokról magam is írtam. Parancs érkezett, hogy a királynak csak a legszükebb személyzetet szabad magával vinnie Tihanyba, más kísérek ki vannak zárva. Esterházy Ferenc kijelentette, hogy kész feláldoznia bajuszát azért, hogy Ófelségével mehessen, Esterházy grófnő szobalánynak szándékozott öltözni, hogy a királyné mellett maradhasson. Egy Ostenburg-tiszt, Gebhardt kapitány, valóban levágatta a bajuszát, hogy a király udvari vadászaként utazhasson. Végül azonban Esterházy grófnak és a grófnőnek, valamint az Ostenburg-tisztnak megengedték, hogy Ófelségét Tihanyba kísérhessék.

Szerda reggel kezdődött az utazás. A királyi párt, mindenütt, ahol áthaladtak, hódolattal köszöntötték, sőt egyes pályaudvarokon, pl. Székesfehérváron „éljen” kiáltásokkal fogadták. Tihanyban az uralkodót egy filmoperatőr várta, aki azonnal beindította gépét. A király kíséretében lévő Ostenburg-tiszt gyorsan odaugrott és a gép elé állt, hogy az ebben a szomorú pillanatban felvett filmen legfeljebb ő legyen hátulnézetben látható. Az állomásról a királynak kiutalt lakrészig vezető hosszú út mentén kis térközökben katonákat állítottak fel.

A tihanyi apátság már egy fogház benyomását keltette. Az ajtónk elé egy csendőrt állítottak feltűzött szuronnal: kezdetben egyfajta díszőrségnek tartottuk őt, mígnem észrevettük, hogy minden lépésünket kíséri. Ezzel tudomásunkra hozták, hogy foglyok vagyunk. Csak első este engedték meg meg, hogy az étkezést a királyi párral közösen költ-

80 Pedlow, James (1865–?), az Egyesült Államok hadseregének tisztje, százados. 1914-től a Nemzetközi Vöröskereszt szolgálatában állott, 1920-tól amerikai magyaroktól és jótékonyági szervezetektől jelentős mennyiségű segélyadományt hozott Magyarországra.

81 A tatai eseményekről ld. *Reinhold Lorenz*: Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie. Graz–Wien–Köln, 1959. 634–635.

sük el, azt követően elválasztottak bennünket egymástól. Az első éjszakát az apátság hálóteremébe berendezett nagyobb helyiségében töltöttük, másnap azonban az apátsághoz közel fekvő villában szállásoltak el, ahol a király védelmére (vagy őrzésére?) Budapestről Tihanyba rendelt tisztek és rendőrtisztviselők seregének kellett helyet csinálnunk.

Vonzalmam a kompromisszumok iránt ebben a helyzetben sem hagyott el teljesen. Annak a gondolatnak a folytatásaként, amely már a fegyverszüneti tárgyalások idején foglalkoztatott, az Andrássyval és Rakovszkyval – akikkel egy szobában voltam – folytatott beszélgetésekben azzal hozakodtam elő, hogy ajánljuk a királynak egy lemondónyilatkozat aláírását. Feltéve, hogy a hatalmak ebben az esetben lemondanak a dinasztia trónfosztásáról, ha a magyar kormány és a kormányzó hajlandók lettek volna egy a hercegprímás őrizetére bízandó ünnepélyes nyilatkozatot kiadni, amely szerint a lemondónyilatkozat külső nyomás alatt született és ennek következtében attól a pillanattól fogva, hogy ez a nyomás megszűnik, minden érintett érvénytelennek és nem létezőnek tekinti. Andrássynak és Rakovszkynak ez az ötlet megnyerte a tetszését. Amikor másnap Kánya és gróf Csáky Imre, mint kormány megbízottak megjelentek Tihanyban, hogy lemondásra biztassák a királyt, velük is közöltem az ötletet. Nekik is tetszett és továbbították a kormánynak, amely egyetértett azzal, hogy a tárgyalásokat ezen az alapon folytassák. Két napig beszélgettünk a tervemről, mígnem végül Őfelségével is közöltük és elfogadásra ajánlottuk. A király azonban a leghatározottabban kijelentette, hogy ebben a formában nem hajlandó lemondani a trónról és ezzel a terv végképp meghiúsult.

Mivel az uralkodó következetesen megtagadta, hogy fogadja a magyar kormány képviselőit, nekem jutott a feladat, hogy kívánságaikat közöljem a királlyal és az ő válaszait továbbítsam hozzájuk. A kormány óhaja kizárólag arra irányult, hogy a király mondjon le, mert akkor a királyi ház trónfosztását talán el lehet kerülni. Hosszú megfontolások után elhatároztuk, hogy ajánljuk a lemondást a királynak, és pedig eltekintve attól, hogy ezzel alkalmasint megakadályozható a trónfosztás, azért is, mert ebben az esetben a királyi családnak egy kényelmesebb menedékhely, talán több szabadság is jut osztályrészül. Azt gondoltuk: a sok áldozattal járó útra csak ők szánhatják el magukat, ezt sohasem szabad tanácsolni. Megengedték, hogy amilyen gyakran csak akarjuk, meglátogathassuk a királyt. Aznap, amikor elhatároztuk, hogy tanácsoljuk a lemondást az uralkodónak, kihallgatásra jelentkeztünk nála. Erre kora délelőtt került sor. Andrássy vállalta, hogy kifejti azokat az okokat, amelyek a javaslat megtételére készítették bennünket. Alig kezdett azonban hozzá, hogy gondolatait kifejtse, a király azzal a határozott kijelentéssel szakította félbe, hogy semmilyen körülmények között nem akar lemondani. Azután mégis meghallgatta Andrássyt, de az érvelést követően is kitartott álláspontja mellett.

A hajthatatlanságban, mellyel a király ragaszkodott a jogaihoz, számomra volt valami imponáló. Mind ő, mind a királyné – és ez utóbbi talán még jobban, mint a férje – rendkívül nagy véleményvel voltak arról a küldetésről, melyet az uralkodóknak a népeik élén be kellett tölteniük, felfogásuk szerint az isteni gondoskodás szánta nekik ezt a küldetést. Ennek teljesítéséről önként lemondani, éppúgy lehetetlennek tűnt a számukra, mint ahogyan elképzelhetetlen, hogy valaki lemondjon a vele született testi, szellemi és lelki tulajdonságokról, magas termetéről, kék szeméről, egészséges tüdejéről vagy beteg szívéről. A korona és a vele járó feladatok és kötelességek Károly király szemében szorosan összeforrtak az ő személyével és azokat sohasem lehetett tőle elválasztani. Úgy érezte volna, hogy megsérti az isteni gondoskodást, ha kivonja magát a ráruházott kötelességek alól. A határozottság és önmegtagadás, mellyel a király mindig azt tette, amit a kötelességérzete parancsolt, másként nem volt elképzelhető, mint egy mélyen vallásos, a

missziója szentségébe és ügye isteni igazságába vetett, kétségektől nem befolyásolt, sziklaszilárd hit alapján. Egyébként az istenhívó embereknél sohasem tudtam megfigyelni egy olyan hasonlóképpen közvetlen kapcsolatot az isteni gondoskodással, amilyennel Károly király rendelkezett. Hite mindenre rányomta a bélyegét, amit tett vagy gondolt. Megnyilatkozásaiban és cselekedeteiben visszatükröződött az a tudat, hogy ő csupán egy magasabb hatalom eszköze. A Károly királlyal és Zita királynéval való érintkezés során először sejtettem meg valamit abból, amit az isteni kegyelem, számomra különben idegen eszméje jelent. A király szemében a dinasztia, amelyhez tartozott, és amelynek az élen állt, a legerősebb kapocs volt Közép-Európában. Szükséges ahhoz, hogy kiegyenlítse az ellentéteket, biztosítsa a népek békéjét és előrevigye őket a tökéletesedés és haladás útján. A dinasztíának ez a küldetése a századok alatt végbement fejlődési folyamat során alakult ki és a király szemében még mindig nem vált tárgytalanná. Ezért tartotta kötelességének, hogy az eszme, amely a küldetésben kifejezésre jut, teljes egészében megtestesüljön a személyében és bátran szembeállítsa azt azokkal a tendenciákkal, amelyek mindent romlásba döntöttek.

Azt követően, hogy a király látszólagos lemondásának a kormányképviselőkkel megvitatott terve meghiúsult, Andrásst és Rakovszkyt Budapestre vitték. Csak én maradtam továbbra is Tihanyban, ahol mint a király és a kormány képviselői közötti összekötő nélkülözhetetlen voltam, miután az uralkodó az utóbbiakat látni sem akarta. Ismét visszahoztak az apátságba, ahol a földszinten a bejárattól jobbra fekvő, rendkívül barátságos szobát utalták ki a számomra. Egy őrszem állt az ajtó előtt. Csak akkor hagyhattam el a szobát, ha a királyi párhoz mentem. Ez minden nap gyakran megtörtént. Mivel újságokhoz nem juthattam, a király minden reggel magához hívatott, hogy ott a helyszínen betekintsek az újságjaiba. Délutánonként teára kéretett, melyet Ófelsége maga készített. Fontos politikai kérdéseket vitatunk meg, de a beszélgetések nehezen alakulnak, mert kívül a folyosón állandóan titkosrendőrök tartózkodnak és az egyiket tetten érjük, amikor fülét a kulcslyukra nyomva, figyelmesen hallgatózik és nem is veszi észre, hogy hátulról hívják. Ettől kezdve minden fontos beszélgetést messze a kulcslyuktól, közvetlenül az ablak előtt folytatunk, mialatt a király lehetőleg hangos és kopogó léptekkel jár fel s alá a folyosóra vezető ajtó előtt, úgyhogy kívül egyetlen szót sem lehet érteni abból, ami a király szobájában elhangzik. Ez a jelenet ismétlődik négy napon át, naponta kétszer-háromszor. Egyébként a királyné is részt vesz a politikai megbeszéléseken, és soha nem inog meg felfogásában, sohasem használ hamis érveket, és sohasem ingadozik egymásnak ellentmondó különböző felfogások között.

November elsején este került sor a király elutazására Tihanyból. Félttem, hogy nekem is, mint Andrásy grófnak és Rakovszky Istvánnak, megtagadják azt a lehetőséget, hogy elbúcsúzzam a királyi pártól. Ezért tulajdonképpen minden alkalommal úgy váltunk el, mintha többé nem látnánk egymást. Velem azonban jobban bántak, mint két társammal. Közvetlenül az indulás előtt hívatott a király és a királyné. Mindketten már útiruhában voltak. „Nem tudom, vajon viszontlátjuk-e még egymást – mondta a király. – Isten áldja. Köszönöm Önnek, tudom mily sok áldozatot hozott értem.” Azt feleltem, hogy csak azt tettem, amit tennem kellett. A felséges asszony is búcsút vett tőlem. Mindez egyébként alig egy percet vett igénybe. Általában le szoktak kísérni a szobámba – vagy cella volt ez? Ez alkalommal senki sincs itt. Egyedül mentem le. A továbbiakat csak a súlyos ajtón át hallom, amely előtt egy csendőr áll, feltűzött szuronnal. Sietős lépések a kőpadlón. Az őrség fegyverbe áll. Autókat indítanak. Parancsszavak a főőrséghez. Néhány szempillantás és az autók elindulnak. A király és a királyné elindulnak a bizonytalan jövőbe.

Egyedül maradván, mindenekelőtt valami jóleső lazulást érzek. Az utóbbi napok kirívó eseményei egy csapással a múlté lesznek. Most ismét elvonulnak előttem. Az első éjszakai találkozás a felségekkel a titokzatos vidéki kastélyban. Az azt követő autótúr Sopronba, a reggeli szürkületben, az őrszemek mellett, akiket meg kellett tévesztetni. A primitív szobák, amelyeket a felségeknek egy kaszárnyában rendeztek be. A piszkos vasúti fülke, amelyben három éjszakát és két napot töltünk. A valótlannak tűnő éjszakai eskütételek a rosszul megvilágított pályaudvarokon. A nyomasztó benyomások vasárnap Torbágyon. Az izgalom az Esterházy-kastélyban történt éjszakai támadás miatt. És azután Tihany: a detektívek által lehallgatott beszélgetések a királlyal. A súlyos döntések, amelyeket meg kellett hozni. A király bátor szavai: „És ha falhoz állítanak és golyót röpitenek a fejembe, akkor sem adom fel a jogaim.” Képek zűrzavara.

Másnap egy rendőrtiszt átkutatta a csomagom. Volt nálam néhány feljegyzés, a király néhány kézírata, többek között annak a levélnek a fogalmazványa, melyet báró Schagerral Svájcba küldtem a királyhoz, ezeket azonban, éppen azért, mert gondoltam a házkutatásra, már a tihanyi tartózkodás első napján elégettem. Így a vizsgálat kevés érdekset eredményezett. Még egy éjszakát kellett Tihanyban eltöltenem. A következő reggel, november 3-án egy rendőrtisztviselő és egy szeretetre méltó fiatal tiszt kíséretében autóval Budapestre vittek, a Pestvidéki törvényszék fogházába. Andrassy és Rakovszky üdvözöltek ott. Beniczky, gróf Sigray és Boroviczény is már foglyok voltak.

Az az idő, amelyet a fogházban töltöttem, kezdetben egyáltalán nem volt kellemetlen. A hét letartóztatott mindegyike önálló cellát kapott, melyet szabadon berendezhettünk, hasonlóképpen gondoskodhattunk az ételmezésünkről, minden nap megfürödhettünk és két órán át – 2 és 4 óra között – fel s alá járkálhattunk a fogházépület udvarán. Az akkoriban új Pestvidéki törvényszék egyik szárnyát a budai Fő utcában e célból lezárták és a számunkra utalták ki. Azt az előírást, hogy a foglyoknak nem szabad egymással beszélniük csak nagyon lazán tartották be: noha időről időre figyelmeztettek rá, ez rendszerint csak az udvari sétánk alatt történt, amikor a lépcsőház ablakaiból barátok és idegenek figyelhettek bennünket. A nekünk kiutalt szárny nagy folyosóján kedvünk szerint járkálhattunk, beszélgethettünk, és alkalmilag kölcsönösen meglátogathattuk egymást. Kívülről is kaptunk látogatókat. Mindenekelőtt természetesen a védőinket. Andrassy kívánságára Vázsonyit választottam védőüggyvédemül. Andrassy feltétlen azt akarta, hogy a védelmünkkel foglalkozó ügyvédek között legyen, de ő maga félt a zsidóként és emberként kevésbé kedvelt Vázsonyit⁸² saját bizalmi emberévé választani. Nyilvánvalóan attól félt, hogy hívei körében ezt rossz néven vennék tőle. Nálam ilyen aggodalmak nem merülhettek fel. Vázsonyi védőként azonban számomra sem volt nagyon kellemes. Ügyünket nagyon pesszimistán ítélte meg, állandóan azzal próbált ijesztgetni, hogy a kormány éveken át börtönben fog tartani és bosszús volt, ha ilyen és hasonló jóslatok miatt kinevettem. Politikai és személyes barátaink kintről figyelmességekkel árasztottak el bennünket. Nem volt olyan nap, hogy ne küldtek volna könyveket, enivalót, édességet, likőrt, bort, szivart. Naponta megkaptuk valamennyi újságot, leveleket is írhattunk és kaphattunk, bár az államügyész nagyon enyhén cenzúrázta őket. Idővel azonban mind a tétlenség, amelyben élnem kellett, mind a bezártság és a szabadság hiánya mégis az idegeimre mentek. Különösen, amikor karácsony előtt a vádlottak egy részét szabadon bocsátották a vizsgálati fogságból. Csak január 4-én, két hónapi fogság után helyeztek szabadlábra, Rakovszkyval és Zsigrayval együtt. Még hosszabb ideig tartott azonban, amíg a rendőr-

82 Vázsonyi Vilmos (1868–1926), ügyvéd, politikus, a demokratikus politikai mozgalom vezetője. 1917–1918 igazságügy-, ill. tárca nélküli miniszter.

ségtől visszakaptam az útlevelem. Amikor viszont használni akartam az útlevelem, hogy Bécsbe utazzam, megnézni a gyermekeim – a feleségem meglátogatott Budapesten –, a rendőrség szökési kísérlettel gyanúsított, mert a lakásom figyelték, és egy magas rangú rendőrtisztviselő, akit korábbról ismertem, barátian óvott az elutazástól, mondván, hogy a határon feltartóztatnának. Csak áprilisban engedélyezték, hogy elutazhassam és ettől kezdve ismét teljes mozgásszabadságot élveztem. Március végén foglalkozott a vádesküdszék az ügyünkkel és „lázadás büntette” miatt vád alá helyezték. A vádlottak közül csak én voltam személyesen jelen az esküdszék tárgyalásán, vádlott társaim ügyvédjeik által képviseltették magukat. Én magam védekeztem, ám mint a vádhatározat mutatta, sikertelenül. Perre azonban sohasem került sor, mert a kormányzó élt ritkán alkalmazott pertörlési jogával és megszüntette a pert. Bethlennel való kapcsolatom hosszabb időn át feszült maradt. Az 1921-ben történt események után először akkor láttam őt viszont, amikor 1924 tavaszán arra kért, hogy vegyem át az akkor alakuló Magyarországi Német Népművelő Egyesület vezetését. Azt mondta: „Remélem, nem haragszol rám a három évvel ezelőtti dolgok miatt.” Tagadólag válaszoltam és hozzátettem, csak azt sajnálom, hogy az útjaink szétváltak.

Károly király szerencsétlen visszatérési kísérlete magától értetődően politikai karrierem végét jelentette. Ezt nem sajnáltam. Mivel a restaurációs kísérlet megghiúsult, természetesen jobb lett volna felhagyni vele. Azt hiszem azonban, hogy később jobban bánkódtam volna amiatt, ha *nem* vágunk bele, mint amiatt, hogy elszántuk rá magunkat. Ha lemondunk erről a próbálkozásról, akkor mindig úgy éreztem volna, hogy súlyos mulasztást követtünk el, amikor nem tettünk kísérletet a király visszahozatalára egy olyan időszakban, amelyben a régi Ausztria–Magyarországhoz tartozó országokban még erős monarchista hagyományok éltek, amikor Magyarországon a legitimizmus sokkal inkább, mint később, még élő erő volt, amikor Németország még nem lett volna abban a helyzetben, hogy hatékony vétót emeljen a restaurációval szemben, amikor talán még lehetséges lett volna megállítani Ausztriában az Anschluss mozgalmat és végül, amikor még egy szerény fegyveres erő is rendelkezésre állt a restaurációs kísérlethez. A próbálkozás azonban balul ütött ki és én levontam ebből a következtetéseket.

Károly királyt köztudottan Madeirára száműzték. Az ebbéli szándékot már Tihanyban érezte. Beszélt nekem erről a délutáni teánál, ahová a királyi pár meg szokott hívni. A királyné akkor megkérdezte tőlem, mit tudok a madeirai állapotokról. Azt feleltem, hogy a szigeten enyhe és jó klímának kell lenni, mert az angolok klimatikus üdülőhelyként használják. Zita királyné felsóhajtott: „De mily messze van az otthonától!” A király a trónról való lemondással megkönnyíthette volna a sorsát. Ő azonban ragaszkodott a kezdettől fogva képviselt, mély kötelességérzettől áthatott álláspontjához, melyet Grillparzer a következő szavakkal fejez ki:

„... ha igaz, hogy az Isten adja a koronákat, egyedül csak neki illik azokat elvenni”.

Korai haláláig nem adta fel ezt az álláspontját. 1922. április elsején halt meg.

Megemlékező szavak helyett, melyeket az örökös királyról kellene itt mondanom, egy levelet akarok közreadni, melyet a felséges asszony a férje halála után intézett hozzám s egyben közlöm a reá adott válaszom is.

„Kedves Doktor Gratz!

A legnemesebb uralkodó elvesztése felett érzett mély fájaldalmamban gondolataim újból és újból ahhoz a hívünkhöz térnek vissza, aki annyira bírta királya bizalmát, aki oly jól megértette őt és aki most vérző szívvel siratja urát. Ez arra készíttet, hogy legbensőbb hálám fejezzem ki Önnek mindazon odaadásért és hűségért, melyet szeretett császárom

íránt a nehéz időkben tanúsított, mindazon megkönnyebbülésért és megnyugtatóért, amelyet kívánságainak és szándékainak világos megértésével szerzett a számára.

Ritkán ismertek félre úgy egy uralkodót, mint ez a királlyal történt, és aligha volt még egy olyan, mint ő, aki birtokában volt mindazon képességnek, amivel népeit boldoggá tehetette. Hálátlanság, rágalmak és a legsúlyosabb betegségek voltak a végzete, melyeknek a nemes szív végül már nem tudott ellenállni – a budaörsi lövések és nem a madeirai köd voltak halálának okai. Bátorsága azonban töretlen volt és országainak jövőjébe vetett bizalma sem hagyta el őt, még halálában sem: »Azért kell oly sokat szenvednem, hogy népei ismét egymásra találjanak« – mondta haldoklásában. Azután hozzáfűzte: »Mindenkinek megbocsátok.«

Igen kevesen érzik, mily súlyos veszteség a halála és nekünk, akik tudjuk ezt, alázattal kell fogadnunk Isten kifürkészhetetlen akaratát.

A császár a fájdalmak és szenvedések után most megérdemelt örök nyugalomra tért, nekem marad a nagy fájdalom és a súlyos kereszt. Ő a mennyországban nem fog megfelekedni az övéiről és hatalmas szószólója lesz az országnak és híveinek.

Az ifjú királlyal⁸³ együtt szívből jövő köszönetünket és szívélyes üdvözetünket küldjük Önnek, kedves Gratz doktor.

Funchal, 1922. május
az Ön jóakarója Zita”

Erre a következőket válaszoltam:

„Mély megindultsággal eltelve olvastam a sorokat, melyekkel Ófelsége megtisztelni méltóztatott. Nehéz volna kifejezni, milyen lesújtóan hatott mindannyiunkra és egészen különösen rám szeretett urunk elvesztése. Megrendítő minden érző ember számára sorának mély tragikuma, melyet a gondviselés rótt korunk legnemesb személyiségeinek egyikére. Az örökös királynak – ártatlanul – mégis végtelenül sokat kellett szenvednie és fájdalmakat túrnie életében, bűnhődnie olyan hibákért, amelyeket egyáltalán nem követett el. Reményünk, hogy egy szebb jövő kárpótolni fogja őt egykor azért, amiért szenvedett, most hirtelen semmivé foszlott. Emellett Istenben boldogult királyunk – véleményem szerint – országom számára a jövőbe vetett remények egész sorát testesítette meg, s ezt láttam egy éjszaka hirtelen összeomlani. Távozása olyan, mint a késő tavaszi fagy, amely kegyetlenül megsemmisít minden reményt.

Senki sem érzi jobban, mint én, hogy mennyire félreismerték a megboldogultat, mily kevéssé igazságosan ítélte meg a világ az ő mindenkor nemes szándékait és mindig tisztességes akaratát. Senki sem tanúsíthatja jobban nálam, hogy a fontos dolgokban mennyire tisztábban látott és mennyire világosabb véleménynel rendelkezett, mint azok az emberek, akik újból és újból, még most is vitatják kiemelkedő képességeit, vagy legalábbis megkísérlik lebecsülni azokat. A halála felett érzett fájdalomhoz bennem az afeletti öröm társul, hogy ő élt és nekem megadatott az, hogy a szolgálatában állhattam. Számomra, mint koronás királyom egy nagy eszmét testesített meg, amelyért érdemes harcolni és szenvedni. Ezenfelül azonban személyében megtestesült a legnemesebb szándék és az odaadó kötelességteljesítés is. Egyetlen kívánságom csupán, hogy nekem, a hí-

83 Otto, Habsburg–Lotharingen von (1912–). IV. Károly és Zita császári és királyi pár legidősebb gyermeke. 1922 óta a Habsburg család feje, politikus, köztér.

vének, majdan éppoly jogosan, mint ahogyan neki, felvéshessék a legszebb sírfeliratot, amit egy embernek felvéshetnek: tette a kötelességét.

Kérem Őfelségét, legyen biztos abban, mindig arra fogok törekedni, hogy az ifjú királyt is azzal a hűséggel szolgáljam, amellyel a megboldogult iránt elköteleztem magam. Nem hagyom magam megtéveszteni azzal, hogy az út, melyet meg kell tennünk, hogy királyunkat ismét a trónon láthassuk, hosszú és talán sokszorosan bonyolult lesz. Bármiként is végződne azonban, rendületlenül hiszem, hogy végül törvényes királyunk tényleges trónra lépéséhez vezet. Számomra az ország és a király egyetlen elválaszthatatlan fogalom, és az is marad.”

Őfelsége levelét gróf Károlyi József⁸⁴ adta át nekem s egyúttal közölte, hogy a királyi család elhagyta Madeirát és megérkezett Spanyolországba. Spanyolország királyának⁸⁵ az érdeme volt, hogy megengedték a királyi család elutazását Madeiráról. Kezdetben az Antant azt kívánta, hogy az elhunyt király családja maradjon továbbra is Madeirán. Erre Alfonz király hosszú táviratot küldött Anglia királyának,⁸⁶ amelyben figyelmeztette, hogy az angol politika már felelős a cári család lemészárlásáért; nem kellene megismételni ezt a hibát. Hozzáfűzte, hogy ha az Antant 48 órán belül nem járul hozzá a királyi család áttelepüléséhez, akkor egy spanyol hadihajó megy Madeirára, hogy elhozza őket. 24 óra múltán itt volt az engedély. Alfonz király erre föl nagy költséggel az El Prado kastélyt rendeztette be a királyi család számára. Kétezer munkást foglalkoztattak éjjel-nappal és a király gyakran kiment, hogy személyesen ellenőrizze a munkákat. Amikor a királyi család megérkezett Spanyolországba, a királyfit királyi tiszteletadással fogadta. Felsőnek szólította és jobbról, balról megcsókolta az arcát, ahogyan az uralkodók egymás között üdvözölni szokták egymást, majd a kastélyba utazott vele, miközben a királyfi a jobbján foglalt helyet. A kastély előtt őrség állt, amelynek tisztelegnie kellett a királyfi előtt. Ez nagyon tetszett neki, úgyhogy ott-tartózkodása kezdetén naponta többször elsétált az őrség előtt, hogy élvezze a tiszteletadást.

PETER SIPOS-LAJOS GECSENYI THE MEMOIRS OF GUSZTAV GRATZ

The unpublished memoirs of Gusztav Gratz cover his activity from the peace negotiations in 1917 to his liberation from Mauthausen in 1945. The here published fourth chapter of these memoirs comprise the fall of the Austrian-Hungarian Monarchy, the dissolution of the Ministry of Foreign Affairs and the activity of the Hungarian counterrevolutionary emigration in Vienna. This chapter includes the activity of Gratz as ambassador in Vienna and later as Hungarian minister of Foreign Affairs in 1921.

Gratz was a leading figure of the royalists in Hungary, his memoirs cover in detail the attempt of the King Charles IV to return to Hungary. Gratz describes his negotiations with the governor Horthy and with Bethlen, and about the second and last attempt of the Charles IV to return to his kingdom.

84 Károlyi József gróf, nagybirtokos.

85 XIII. Alfonz (1886–1941). 1902–1931 Spanyolország királya.

86 Anglia királya 1910-től V. György (1865–1936).